

AZ
ÖSSZEFÉRHETETLENSÉGI
KÉRDÉS
MAGYARORSZÁGON

TÁRSADALMI SELEJTEZÉS
ÉS EMELKEDÉS

IRTA:

PÁLOSI ERVIN dr.
JOGAKADÉMIAI TANÁR

BUDAPEST, 1932.

Ifj. Kellner Ernő könyvnyomdája, V., Csáky-utca 10. szám

A SZERZŐ KIADÁSA.
Minden jog fentartva.

TARTALOMJEGYZÉK.

A társadalmi optimum megvalósításának tárgyi és alanyi előfeltételei.....	3
A társadalmi selejtezés eszközei	6
1. A büntetőjogi összeférhetetlenség	15
a) A halálbüntetés.....	15
b) A száműzetés	37
c) A szolgaságra vetés.....	44
d) A becstelenítés	50
2. Polgári összeférhetlenség és a jó polgár.....	54
3. A gazdasági összeférhetetlenség fogalma	72
a) A kánonjog által statuuált gazdasági összeférhetetlenség	75
b) A városi polgárok (polgárjogtól való megfosztás) és céhtagok gazdasági összeférhetetlensége (iparúzástól való eltiltás)	81
c) Az összeférhetetlenség szerepe korunk gazdasági életében.....	98
d) A részvénytársaság reformja.....	112
e) A gazdasági hatalom és a közélet tisztasága.....	124
4—5. Hivatali és politikai összeférhetetlenség.....	135
a) A hivatali összeférhetetlenség régen	135
b) A hivatali összeférhetetlenség ma	150
c) Köztisztviselők érdekeltsége magánvállalatoknál	156
d) Politikai összeférhetetlenség	156
e) Választójog és összeférhetetlenség.....	163
A társadalmi emelkedés útjai	166
Az összeférhetetlenség mint társadalmi funkció	173
Zárszó	185
Forrásművek	187

A társadalmi optimum megvalósításának tárgyi és alanyi előfeltételei.

A társadalmi optimum alatt, amely felé minden emberi társadalom öntudatlanul vagy öntudatosan törekszik, azt értjük: „hogya úgy általánosan, mint egy-egy emberre eső viszonylagosságban is egyre szaporodnak az anyagi és szellemi szükségletkielégítés javai“ és a társadalom . . . „intézményei és állapotai — alapos és tárgyilagos megítélés szerint — alkalmas eszközöknek tekinthetők egy minél tökéletesebb emberi együttélést biztosító kultúrának és civilizációnak, mint célnak szolgálatában“.¹

Az emberi tevékenység különböző ágai mind ennek a célnak szolgálatában állanak. A tudomány e célok megvalósításának tárgyi előfeltételeit kutatja.

A politika az emberi természetnek és a mindenkori evolúciós foknak legjobban megfelelő politikai berendezkedés elveivel foglalkozik: az állam főszerveinek egymáshoz való viszonyával, az egyes szervek hatáskörével és az állampolgárok jogainak és kötelességeinek tudományosan megalapozott, legcél szerűbb rendszerével. A technikai tudományok feladata a termelési eljárásokat tökéletesíteni. A nemzetgazdaságtan a termelés, a forgalom és a fogyasztás törvényszerűségét és minél gazdaságosabb elrendezését tárgyalja. A szociálpolitika legfőbb és sajátos feladatát egy időben a társadalom jószágkészletének igazságos felosztásában látták. Bálás Károly kimutatta, hogy a szociálpolitika főfeladata elsősorban a termelésnek és ezzel a jólétnek minél fejlődőbb és tartósabb biztosításában keresendő, mert a társadalom tagjai csak akkor várhatják a lehető legnagyobb-

¹ *Bálás Károly: A szociálpolitika főkérdései.* Budapest, 1929. 8. lap és *Politikai gazdaságtan.* Budapest, 1922. 89—127. lap és *Társadalmi politika.* Budapest, 1924.

szellemi és anyagi kvótát a társadalom javaiból. A szociálpolitika így kiszélesedik a termelés efficiens voltának és a javak igazságos megosztásának, valamint a munkásság jogos érdekvédelmének tudományává.

Ugyanekkor kimutatja Balás annak a felfogásnak helytelenségét, amely egyedül a mai társadalmi rendnek, a tulajdonjognak, a kapitalizmusnak, tehát *a társadalmi és gazdasági intézmények élvont fogálmainak*, mint okoknak és okozóknak eredményei és következményeiként állítja oda a mai társadalomban tapasztalható legkülönbözőbb jó vagy rossz jelenségeket, viszonyokat és állapotokat, *mintha nem az élő és mozgó emberek tennének meg, vagy mulasztanának el mindent, ami történik és elmulasztódik ebben a társadalomban.*²

A tudomány, mely behatóan foglalkozott az emberi boldogság minden tárgyi előfeltételével, mindezideig elhanyagolta azt, hogy a társadalmi optimum elérésének alanyi feltételeivel is ugyanolyan mélyrehatóan foglalkozzék.

Az emberi boldogság megvalósítása ugyanolyan mértékben függ a külső körülményektől, mint a társadalmak vezetőinek értelmi, akarati és erkölcsi képességeitől. Az a nép nem fog a nemzetek versenyében boldogulni, melynek vezetői nem ismerik fel a cselekvésre kedvező helyzeteket, vagy ha fel is ismerik, határozatlanságuk vagy túlzott óvatosságuk miatt elmulasztják kihasználni. Az a nép sem fog boldogulni, melynek vezérei a közérdek szolgálata helyett csak az önös érdekeket hajszolják, ahol a vezérek erkölcsi inferioritása fonákjára fordítja még a nép jó tulajdonságait is.

Az ilyen emberek kezében a legjobb intézmények is átokká válnak. Az egyiknek kezében az államhatalom a nemzet felemelkedésére és megerősödésére vezet, a másik államférfiú polgárháborút, engesztelhetetlen belviszályokat, a nemzet erőinek szétforgácsolását tudja csak produkálni. Az egyik minden befolyástól menten kiválogatja azokat a férfiakat, akik a nemzet vezetésére tudásuknál, pártatlanságuknál és erélyüknél fogva hivatottak, a másik undok hizelkedőkkel, képmutatókkal, tehetségtelen, nagyképű és önző emberekkel veszi körül magát, ha ő maga egyénileg még oly tehetséges is.

² Balás Károly: A szociálpolitika főkérdései. 9—10 lap.

A társadalmi optimum megvalósításánál a tárgyi tudományos előfeltételek ismerete ép oly fontos, mint a személyi, az alanyi feltételek tisztázása.

Sokan azt mondják erre, hogy az alanyi előfeltételek nem taníthatók a katedráról, mert az emberismeret annyira szubjektív valami, hogy arra általános tételeket nem lehet felállítani. Ezek figyelmen kívül hagyják azt, — ha áll is a tétel — hogy bár minden ember más, mégsem tagadható, hogy az emberi tulajdonságok, az emberi természet általános és állandó vonásoknak nincsenek híjjával.

Az emberi társadalom ezekre támaszkodva az ősidőktől kezdve kiépítette és az utódokra hagyományozta azon szabályokat, amelyek szerint megítélte a társadalom egyes tagjainak arravalóságát, vagy alkalmatlan voltát a társadalom különböző funkcióinak ellátására.

Ezek a szabályok alkotják az összeférhetlenségi jogot *tágabb értelemben*. Ezek nemcsak a képviselőkre, a miniszterekre, hanem minden polgárra vonatkoznak, összeférhetlenséget statuálnak nemcsak büntetőjogi, hanem gazdasági vonatkozásokban is. Szabályozzák nemcsak a tisztviselő és politikus, de a polgár mindennapi életét is befolyásoló általános polgári összeférhetlenséget, mely szabályok megszegése a polgárjog elvesztésével járt.

Az összeférhetlenségi jog tágabb értelemben azokat a tapasztalati szabályokat foglalja össze, amelyek a múltban a társadalom értékes és értéktelen, selejtes tagjainak kiválogatására szolgáltak.

Őseink sokkal óvatosabbak voltak, mint mi vagyunk és alaposan megrostálták azokat, akiknek megengedték a vagyonszerzést, a polgári jogok gyakorlását s még inkább a közhatalom birtoklását.

Vesztett világháború után, sarkaiból kifordulni készülő gazdasági világrend mellett, midőn mindenfelé irtózatossá válnak az erkölcsi szakadékok tátonganak, nem lesz érdektelen őseink évszázados tapasztalatait hasznunkra fordítani.

A társadalmi selejtezés eszközei.

Már a társadalmi fejlődés kezdetén találkozunk olyan intézkedésekkel, melyeknek céljuk a társadalom érdekeit sértő egyéneket a társadalomból kiküszöbölni. Számos bűncselekmény elkövetője halállal lakolt. A büntettek kiirtása a legegyszerűbb módszer volt, amellyel már a legkezdetlegesebb társadalmak is éltek. A dolog lényegét nem érinti az a körülmény, hogy a büntettek életének kioltása vérbosszú útján, a büntetettnek a bíróság által a sértett hozzátartozóinak való átadás, vagy hatósági kivégzés útján történt. A halálbüntetéssel egy jelentőségű az életfogytiglani fegyház intézménye, mely azonban általános büntetésnemmé csak újabb időben vált, amidőn a börtönügy és a modern büntetőjog fejlődése ezen büntetésnem alkalmazását lehetővé tette. Az ókorban a személyes szabadság megvonásával és örökös kényszermunkára való Ítélessel büntették a társadalom érdekeit súlyosan sértő egyéneket. A középkorban a halálbüntetés nyomult előtérbe, míg az újkorban a szabadságvesztési büntetések és a tartós kényszermunkára való ítéles esetei szaporodtak, a szigorú középkori büntetésnemek fokozatos enyhülésével. Gyakori volt még a középkorban bizonyos aljas bűncselekmények elkövetőinek száműzése, továbbá becstelenség, melynek nyomait az elitelt vagy valamely rásütött bélyeggel, vagy valamely különös ruházat kötelező viselésével stb, mindig magán hordta. Ezek a büntetésnemek a humanizmus terjedésével kimentek a szokásból, de ezzel megszűnt a társadalom hatályos védelme a visszaeső büntettekkel szemben, akiknek módjukban áll ezentúl működésük újabb területein, ahová elköltöztek, újból a bárány bőrben megjelenni.

A társadalom tagjainak bírói Ítélettel való osztályozásánál egyik válfaj az, amelyet az államhatalom vagy más közhatalóság tisztviselőivel szemben fegyelmi jogánál fogva gyakorol. Ezt a műveletet kormányzati vagy adminisztrációs

selejtezésnek minősíthetjük. Ez abban is különbözik a bírói selejteztől, hogy az eljárás végén az ítélet esetleg nem tartalmaz sem szabadságvesztés-büntetést, sem pénzbírságot, csak éppen a hivatalvesztést vonja maga után, esetleg annak kimondásával, hogy az illető egyén soha többé köztisztviselget nem viselhet, mert az általa elkövetett cselekmény oly csekély erkölcsi érzékről tett tanúságot, hogy tőle értékes közszolgálat már alig várható.

Ebbe a kategóriába tartozik az egyházi intézmények és bíróságok büntető és selejtező munkája is, amely a középkorban számos vallási vonatkozású bűncselekménynél kiterjedt a világi egyénekre is, míg ma az egyház csak az egyházi rendet felvett egyénnel szemben gyakorol fegyelmi jogokat hatékonyan. Az egyház büntetőjogi hatalma korunkban kizárólag lelki büntetések kiszabására szorítkozik a hívekkel szemben, míg egyházi férfiakkal szemben az államhatalom a disciplina fentartásában igen különböző mérvben teszi ezen hatalom gyakorlását lehetővé. A középkorban az egyház bírói és fegyelmi hatalma igen erős és hatásos eszköz volt a nép szociális és állampolgári nevelése terén, melynek hatásait ma részben nélkülözni vagyunk kénytelenek, részben pedig az államhatalom vette át az egyház szerepét.

Az egyház igyekezett érvényesíteni azokat a tilalmakat, melyeket a jó keresztény meg nem szeghetett anélkül, hogy súlyosan ne vétett volna a keresztény hit és erkölcs ellen és ezzel méltatlanná ne vált volna a keresztény névre. A selejtezés ezen fajtát vallás-erkölcsi selejtezésnek nevezhetjük, mely szintén általános érvényű volt és kiterjedt rendi különbség nélkül minden keresztényre.

Az egyházi életben lépett fel először az exkommunikáció büntetésével a társadalmi bojkott a társadalomra nézve kártékony elemekkel szemben, mert az exkommunikáció intézménye a társadalmi bojkottnak jogi formát adott és kötelezővé tette annak végrehajtását. Korunkban általános társadalmi bojkott nem képzelhető el, mert vallásilag és etikai felfogás szempontjából annyira szétforgácsolódott társadalmaink, egységes világnézet híjján, nem tudják ezen büntetésnemet alkalmazni, mint-hogy alkalmazása nem volna kikényszeríthető. A bojkott végrehajtása ugyanis az egész társadalom közreműködését feltételezi.

Nem szabad szem elől tévesztenünk azon körülményt sem, hogy egységes világnézetű és csekély számú tagokból álló közösségekben, kisvárosokban, amelyek egymástól elzárkózva éltek, a társadalmi selejtezés műve, származott legyen az akármilyen fórumtól, akkoriban egészen más hatású volt, mint ma, amikor a szabad költözködés, a világforgalom és a könnyű utazási lehetőségek korában a társadalom dúvadjai a milliós társadalmakban és a százezres városok rengetegeiben nyom nélkül eltűnhetnek és így könnyen kivonhatják magukat a társadalmi emelkedés szabályozását célzó intézkedések hatása alól.

Mai viszonyaink mellett csak a halálbüntetés és az elzárás büntetése s jó adminisztráció mellett a hivatalvesztés büntetése hatékony, mert az előbbiek által sújtottak fizikailag eltávolíttatnak a társadalom vérkeringéséből. A többi rendszabályoknál nagyon bajos annak megállapítása, hogy mennyiben érik el céljukat, mert sok út és mód áll rendelkezésre a bírói ítélet, fegyelmi határozat stb. kijátszására, ha a büntetést nem fosztották meg személyes szabadságától. Mint vállalkozó újból bekapcsolódhatik a gazdasági életbe. A gazdasági életben elért eredményeik alapján, minthogy a kétes erkölcsi talapzaton álló és semmiféle eszköztől vissza nem riadó egyének mindig pozicionális előnyben vannak a társadalom értékes, magas szociális és etikai színvonalon álló tagjaival szemben, hatályos társadalmi intézkedések nélkül ezek a selejtes elemek politikai és társadalmi súlyhoz juthatnak.

A középkor szigorú szelleme azonban nem elégedett meg a selejtezés eddig felsorolt módjaival, hanem külön-külön felállította minden társadalmi osztály összeférhetlenségi szabályait. Ma a jogegyenlőség, testvériség és szabadság korában a társadalmi osztályok különleges elbírálásának nincsen helye. Nincsenek kiváltságok, de nincsenek a törvényekben statuált külön terhek és magasabbrendű kötelességek sem. A társadalom megelégszik, ha a társadalom tagjai bizonyos minimális kötelességeknek eleget tesznek. A mindenkire érvényes kötelességek száma elég csekély, mert nem volt szabad meghaladni a társadalom legalsóbb rétegeinek műveltségi és erkölcsi szintjét, teljesítőképességét. A jogok nivellálása a kötelességek nivellálását is magával hozza.

A középkor a társadalmi osztályokat foglalkozási ágak szerint rendekbe szervezte és minden rendnek megvoltak a társadalmi szolgálataihoz mért előjogai és kötelességei. Minél fontosabb funkciókat végzett valamely osztály, annál nagyobb tiszteletet igyekezett ezen osztály tagjai részére biztosítani: címben, rangban, vagyonban és privilégiumokban. Természetesen a kötelességek is ehhez mérten fokozottak voltak.³

Ha a középkor társadalompolitikáját megérteni óhajtjuk, nem szabad egy kor alkonyának zilált viszonyaiból kiindulni és nem szabad a középkor szellemét az ököljog korának eseményeiből megítélni. A középkornak, ha ki akart emelkedni a barbarizmusból, meg kellett becsülnie *azokat a vezető egyéniségeket*, akik meg tudták jelölni a haladás útját. A demokratikus felfogás mellőzni óhajtja a társadalom vezető rétegeinek alátámasztását politikai és vagyoni előjogokkal. Nagyobb mozgékonytságot akar biztosítani a vezérek kicserélődésében, mert úgy véli, hogy az alkalmas egyéniségek száma haladotabb viszonyok mellett mar elég nagy.

A magyar jogtörténeti emlékekben szintén megtaláljuk a rendek szerinti selejtezésre való törekvést, a rendi összeférhetetlenséget. A magyar jog a legkisebb pretenziókkal a rab-szolgákkal és a jobbágyokkal szemben lép fel. Jogképességük nem volt, a földesúr gyámsága alá voltak helyezve, de miután a kereszténység elismerte bennük is az embert és a halhatatlan lelket, velük szemben is érvényesült a büntetőjogi és vallás-erkölcsi összeférhetetlenség.

³ Der Adel eine politische Forderung: *Freiherr Heinz*: Gleichen-Russwurm. Preussische Jahrbücher, 1924. 133. lap.

Die Entstehung des Adels liegt in der führenden Leistung und zwar von mehreren, von Gruppen, im Rahmen einer politischen Gemeinschaft, wobei solche Leistung die Gruppe zur gehobenen, befestigten Stellung emporträgt. Die führende Stellung wird zur Institution, indem die Stellung blutmässig vererbt wird. Die Institution des Adels hängt immer mit der politischen Ordnung zusammen, auch wenn sie nicht verfassungsmässig verbürgt und verbrieft ist, sondern sich gewohnheitsrechtlich entwickelt. Ihr historischer Ausgang aber ist ein Kampf. Die führende, Stellung wird durch Leistung erkämpft und durch Kampf und Leistung allein kann sie behauptet werden! Erblichkeit der Stellung ist nur ein staatsrechtlicher Schutz, niemals eine politische Garantie des Adels.

A magyar nemesség rendi összeférhetlensége már tágabb körű volt és országos törvényeink nagyobb igényekkel is lépnek fel a nemesség tagjaival szemben. A büntetőjogi és valláserkölcsi összeférhetlenségen kívül a tisztviselői és politikai összeférhetlenség nyomaival is találkozunk országos törvényeinkben. A nemesség egyoldalú foglalkozási körének megfelelően ez az összeférhetlenség is csak egyoldalúan szabályoztatott. A nemesség katonáskodott, hivatalt viselt és mint földbirtokos élvezte földbirtokának jövedelmeit, anélkül azonban, hogy gazdasági tevékenységet fejtett volna ki. Országos törvényeinkben találkozunk tehát rendelkezésekkel, amelyek megállapítják, hogy a büntetőjogi összeférhetlenségen kívül milyen katonai és politikai vétségeket nem szabad nemes embernek elkövetnie anélkül, hogy a nemesi rendhez való tartozandóságát ne kockáztassa. A nemesség gazdasági tevékenysége nem igényelt törvényhozási szabályozást és nem is alakult ki a közérdeket sértő gazdasági ténykedésekkel szemben a közfelfogás, mely megállapította volna, hogy milyen gazdasági tények összeférhetlenek a nemességgel. Ilyenre csak a polgárság életében akadunk.

A polgári rend foglalkozása kezdettől fogva főleg az ipar és kereskedelem volt, vagyis oly tranzitív hatású foglalkozási ágak, ahol az egyén gazdasági tevékenysége az adás-vételen keresztül mások gazdasági viszonyaira is kihatott. A városi tanácsok nem is mulasztották el, hogy a termelés, a kereskedelem és általában a gazdasági élettel szemben fel ne állítsák azokat a szabályokat, amelyeket egy jó polgárnak, aki a város hasznos tagja akart lenni, szem előtt kellett tartania. A gazdasági tevékenység szabályozása, a gazdasági élet alanyainak selejtezését célzó intézkedések, a gazdasági összeférhetlenség kódexe a városi céhek céhleveleiben és a városi jogkönyvekben jegecesedtek ki.

A magyar jogfejlődés elismerte a polgárok jogképességét, ami lehetővé tette, hogy a polgárok politikailag autonóm községekbe tömörüljenek: demokratikus republikákba, ahol a városi tanács, azaz a polgárok által választott testület, a polgárság életének minden fázisát szabályozta. A városi tanács nemcsak közigazgatási, hanem politikai és bírói hatóság is volt, nemcsak magánjogi, de büntetőjogi ügyekben is.

A középkori magyar városoknak autonómiája szinte korlátlanak mondható. Az államot illető városi adók beszedésén kívül csak az igazságszolgáltatás révén a harmadfokú fellebbezések útján, valamint nemes és polgár között folyó perekben került a város közönsége az állami hatalommal összekötetésbe. A mai kor túltengő gyámkodásának, ellenőrzésének nyomait sem találjuk. Ez az oka annak, hogy a városi szabadságok oltalma alatt az értelmes polgárság olyan fejlett jogrendszert tudott létesíteni, amely kiterjedt a városi élet minden vonatkozásának gondos és a viszonyokhoz mért szabályozására.

Wenzel Gusztáv: Magyarország városai és város jogai a múltban és a jelenben (Budapest, 1877. 42 1.) című munkájában összefoglalja a városi szabadságjogokat.

A városi szabadság teljesebb kifejtésével a szolgaságnak bármilyen neme és fokozata is a város területéből kizárattott.

A városi szabadságban foglalt részletesebb jogosítványok voltak a következők: 1. szabad bíró választás, 2. a városi plébánosoknak szabad választása, 3. a város kebelében a törvénykezési eljárásnak rendezettebb szabályozása, 4. ennek alkalmával idegeneknek és olyanoknak, kik polgári állással nem bírtak, polgárok elleni tanúskodásból való kizárása, 5. a polgároknak vidéki közmunkák alóli felmentése, 6. többnyire: a polgároknak vámszabadsága stb.

Dr. Demkó Kálmán: A felsőmagyarországi városok életéről a 15. és 17. században (Budapest, 1890. 16 lap) című művében kiemeli még, hogy Buda, Pozsony, Nagyszombat, Kassa s más városaink kiváltságlevelaiben világosan ki van mondva, hogy az élelmük keresésével elfoglalt polgárok fölött bíraskodni vagy áruikat lefoglalni — birtoka elvesztése terhe alatt — *senkinek sem szabad, hanem igazságát mindenki* az illető város hatósága előtt, annak szokásai szerint keresse. Országos törvényeink is ugyanily értelemben intézkednek, midőn a nemesek és polgárok közötti perekben a polgár fölött elsőfokú bíróságul a városi hatóságot jelölik ki.

Másrészt, ha egy városi polgárt bárminő vétek miatt ítéletileg kivégeztetnek, a nő és a gyermekek a férj, illetve az apa összes vagyonát megtartják, s e részben a polgároknak a családalapításra vonatkozó helyzete kedvezőbb volt az ország

más lakóiénál. Bécsújhely, Palermo, Brügge és ezek szerint Németország, Szicília és Flandria városainak jogai egybehangozóan mondják, hogy a hamisítás, gyilkosság, rablás stb. miatt kivégzett polgárok vagyona maradjon a feleségé és gyermekeké.

Ezen privilégiumot már Nagy Lajos biztosította a városok polgárainak: (1351-i dekrétum 19. cikke) az apa vétségéért a fiu nemcsak személyében, hanem ingatlan és ingó javaiban se károsíttassék meg és ítéltessék el. Ez a privilégium Kassa szabadalomlevelében bőven ki van fejtve (*Sálamon*: Budapest története, III. 72. lap). A városok mindig gondosan őrködtek ezen kiváltságuk épségben tartásán és a felségsértés büntetetté kivéve a polgárral szemben nem alkalmazták a vagyonvesztés büntetését az állam javára. A polgári büntettes vagyona nem háramlott az államra, hanem a büntettes családjáé maradt, kivéve azokat az eseteket, amikor a városi tanács a város közönsége javára foglalta le bizonyos bűncselekményekért a polgár minden vagyonát.

A magyar városok polgárságának életében találjuk a társadalmi selejtezés művét a legkövetkezetesebben és a legnagyobb szigorral végrehajtva.

A városi jogkönyvekben és a céhlevelekben a büntetőjogi és valláserkölcsi összeférhetetlenségen kívül, — mely nálunk is főleg az országos törvényeken és a keresztény egyházak törvényein alapult — megtaláljuk a tisztviselői és politikai összeférhetetlenséget is, azonkívül a polgári rendi összeférhetetlenség szabályozását is, valamint a gazdasági összeférhetetlenség törvényeit is.

A magyar polgárság élete és törvényei mintául szolgálhatnak arra, hogy a közjót szem előtt tartó kormánynak mi mindenre kell a figyelmét kiterjesztenie. A változott eszközökkel is a közjót kell szolgálni a társadalmi emelkedés szabályozásán keresztül, a társadalom tagjainak selejtezésével.

Különös figyelmet érdemel városaink és céhjeink jogalkotása a gazdasági élet szabályozása és a gazdasági összeférhetetlenség kodifikálása tekintetében. A városi tanács és a céhek esetről-esetre megállapították, hogy milyen gazdasági ténykedések sérelmesek a közre nézve, amelyekről a városi polgárnak, úgy is mint valamely céh tagjának tartózkodnia kell,

hacsak nem akarja polgárjogát és céhtagságát kockáztatni. A magyar városok a középkorban igyekeztek a bűnös úton szerzett vagyont is megragadni és ezáltal megakadályozni azt, hogy ezen vagyon segítségével ezek az elemek olyan befolyáshoz jussanak, mely ártalmas lenne a közérdekre és a közszellem kialakulására nézve.

Korunkban, amikor a társadalmi emelkedés legfontosabb eszköze a vagyon, különös gondot kell fordítanunk a gazdasági tevékenység szabályozására. Ma, amikor a gazdasági hatalom kezd túlnőni az államhatalmon is, kétszeres fontossággal bír a gazdasági összeférhetlenség kérdésének gondos tanulmányozása. Semmi sem árt úgy a társadalom jól felfogott érdekének, semmisen bontja meg annyira a társadalmi emelkedés egészséges menetét, — az érdemes és önzetlen jellemű egyéneknek vezetőszerephez jutását,—mintha valamely társadalomban¹ a gazdasági ragadozók jutnak hatalomhoz és korrumpálják a közszellemet azáltal, hogy visszaélnék a közhatalommal, melyre módjukban áll közvetve és közvetlenül befolyást gyakorolni. Ha a gazdasági ragadozóknak sikerül az állam vezetésére befolyást gyakorolniuk, polgárháború, osztályharc és forradalom felé terelik a minden értékéből kifosztott társadalmat.

Vizsgálódásaink keretében foglalkoznunk kell a jogtörténet, a közjog, közigazgatási jog, büntetőjog és a közgazdasági politika tudományába tartozó kérdésekkel. Esetleg azt vethetik szemünkre, hogy a jogtörténeti anyag aránytalanul sok helyet foglal el a tanulmányban anélkül, hogy a dolgozat jogtörténeti tanulmánynak volna minősíthető, mert hiszen eredeti levéltári kutatások alapján készült fejezetek teljesen hiányoznak benne.

Az anyag óriási volta miatt még kísértésbe se jöttem abban a tekintetben, hogy dolgozatom keretében a fenti tudományágak bármelyikénél új és eredeti megállapításokra törekedjem. Sőt!

Már az is teljesen kielégít, ha sikerült volna ezen anyagot társadalompolitikai szempontból nagyobb tévedések nélkül rendezni és értékelni. Minél nagyobb anyagot ölel fel a tanulmány, annál kevesebb kétség marad aziránt, hogy az összeférhetlenségi politika, mint társadalmi funkció minden korban ismeretes volt.

Az államférfiak kormányzói intuíciója és a társadalmak életösztone társadalomtani elméleti tudás nélkül is megtalálja a helyes utat, a célszerű intézkedéseket, amelyekkel a társadalmi erkölcsi kiválasztódás zavartalan menetét biztosíthatta.

A következőkben törekedni fogunk mindazoknak az intézkedéseknek ismertetésére, amelyek révén ezeréves állami életünkben az állami, megyei és városi törvényhatóságaink a társadalmi emelkedést szabályozni óhajtották a büntetőjog útján, a társadalomra nézve káros és ártalmas egyének kiirtásával, száműzésével, jogfosztásával és bojkottálásával.

1. A büntetőjogi összeférhetetlenség.

Büntetőjogi összeférhetetlenség alatt azon jogszabályok összességét kell érteni, amelyek megállapítják, hogy a társadalom tagjainak milyen cselekményektől kell feltétlenül tartózkodniuk, mert ellenkező esetben az államban, megyében és városban szervezett társadalom a közérdek védelmében ezen tilalmak áthágóit büntetésben részesíti.

Az összeférhetetlenség maximumát képviselik azok a bűncselekmények, amelyeket a társadalom szervezett közhatalmai útján a tilalomáthágó életének kioltásával, vagyis halálbüntetéssel torol meg. A társadalom ebben az esetben saját tagjaiból jogi és erkölcsi okok miatt kiválaszt egyeseket és őket megsemmisíti.

Az ókorban és a középkorban, dacára annak, hogy az ember gazdasági értéke a gyér népesség miatt sokkal nagyobb volt, a halálbüntetést sokkal gyakrabban és sokkal több bűncselekményre alkalmazták, mint manapság, amikor akkora az emberfölségünk, hogy tíz- és százezrek kénytelenek megélhetés hiányában kivándorolni. Figyelemre méltó jelenség azonban az, hogy az árpádházi királyok idejében, főleg Szt. Istvántól Kálmán királyig a halálbüntetés nem volt oly gyakori büntetési nem, mint később. Árpádházi nagy királyaink alatt sok oly bűncselekményt, melyet a vegyesházbeli királyok korában halálbüntetéssel sújtottak, örökös szolgaságba, illetőleg rabszolgaságba való taszítással toroltak meg.

a) A HALÁLBÜNTETÉS.

Büntetőjogunk csak lassan emelkedik fel a magánjogból a közjogok közé, mégis már a honfoglalás előtti büntetőjogban is kifejezésre jut a büntetés közjogi jellege is. (*Angyal Pál: A magyar büntetőjog tankönyve. I. 30. 1.*) Évszázadokig tartott, míg az önbíráskodás és a büntetések kompozíciója (a büntetésnek pénzzel való megváltása) teljesen megszűnt és kijegecesedtek azok a bűncselekmények, melyeknek elkövetői éle-

tüket nem válthatták meg semmiféle váltságdíjjal, hanem fejtől és jószágvesztéssel bünhődtek.

Ezen bűncselekményeket először Mátyás király 1462. évi I. dekrétumának 2. cikkelye foglalja össze és Werbőczy Hármaskönyve első részének 14. címében fejti ki bővebben a hűtlenség bűnének eseteit,⁴ melyeknek elkövetőivel szemben a magyar társadalom nem ismert sem irgalmat, sem bocsánatot, úgy hogy ezen büntettek következményei a büntetett utódait is sújtották a teljes vagyronvesztés révén, mely a középkorban egyedül alkalmazva is egyenlő volt a nemesség megszűnésével. A hűtlenség vétkét egyformán követhette el nemes, polgár és jobbággy és egyformán lakolt érte.

Halálbüntetéssel sújtották még országos törvényeink azokat a bűncselekményeket is, melyeket Werbőczy Hk. II. 42. címének 5. és 6. §-ában sorol fel és amelyek büntetése főbenjáró ítélet, vagyis halálbüntetés volt, de vagyronvesztés büntetésének kimondása nélkül.

⁴ 1. §. Első eset a felségsértés bűne: ha t. i. valaki fejedelmünk személyére szentségtelen kezet vet, vagy fegyverrel avagy méreggel élete ellen tör, vagy azok közé a falak közé, vagy abba a házba, ahol a fejedelem maga tartózkodik hatalmasul beront.

2. §. Második eset ez: ha valaki nyilván az alkotmány, a király és korona összhatalma ellen támad és ellene szegül. E támadást azonban úgy értsd, hogy akkor, ha jogos önvédelemből történik nem szül hűtlenségi vétket.

3. §. Továbbá: aki hamis okmányt készít vagy a bíróság előtt ilyent nyilvánosan használ: úgy szintén, aki hamis pecsétet metsz vagy használ.

4. §. Továbbá: akik hamis pénzt vernek, vagy ilyent tudva és nyilván nagymennyiségben használnak.

5. §. Továbbá: akik atyafiaikat, vagy vérrokonait a negyedízen belül meggyilkolják vagy megsebesítik. Nemkülönben az atya-, feleség- és férjgyilkosok. Azonban csak azt a feleség- és férjgyilkosságot kell értened, melyet valaki a törvényes eljárásn kívül és igazságtalanul követ el.

6. §. Továbbá: akik nőrokonait ugyancsak a negyedik ízen belül megszeplősítik, vagy akik mostoha anyjukon erőszakot vesznek s akik vért fertőznek, nyilvános elmarasztalás vagy levelesítés esetében.

7. §. Továbbá: faluknak és majoroknak nyilvános gyűjtogatói.

8. §. Továbbá: akik az ország belállapotának felforgatására idegen dulókat vagy zsoldosokat hoznak.

9. §. Továbbá: akik a közhatalmat, vagy szabadmenedéket biztosító levelet sértenek meg nyilvános elmarasztalás esetében.

5. §. Főbenjáró ítéletet tehát a mi korunkban csupán a nemesek házába való berontás, azok megölése, megverése és megsebesítése és helyes ok nélkül letartóztatása: ezek mellett a bármi névvel nevezett birtokjogoknak és tartozékainak elfoglalása miatt szoktak hozni és kimondani.

Nők és egyházi személyek azonban főbenjáró ítélet helyett fejkáltás ítéletével sújtattak, vagyis a meghozott ítélet alapján sem személyben letartóztatni, elfogni és lenyakazással büntetni nem lehetett, sem semminemű ingó és ingatlan javaitól megfosztani nem lehet, ha fejének díját, azaz váltságát megfizette, melynek $\frac{2}{3}$ része a bírót, $\frac{1}{3}$ része pedig a felperest illette.

A rablók, tolvajok és gyilkosok szintén csak személyükben bűnhődtek főbenjáró ítélettel, a tolvajokat fölakasztották, a rablókat karóbahúzták, vagy kerékbe törték, a többieket pedig lenyakazták (Hk. I. 15.).

Ha valaki a közönséges hadseregben, vagy hadjáratban szemle idején idegen lovast állít, akkor úgy az, aki az idegen

10. §. Továbbá: akik saját uruk várait elárulják. Nemkülönb az akik bármely hazafiú várait, kastélyait vagy más erősségeit ostrommal beveszik, elfoglalják, vagy alattomban kezükre kerítik, amennyiben ezért nyilván elmarasztalva vannak.

11. §. Akik az ország rendes bíráit és ezeknek a bíraskodásban helyetteseit megölik, elfogják, megverik vagy megsebesítik.

12. §. Továbbá: azoknak a perlekedőknek, vagyis peres feleknek megölői, akik a királyi felséghez, vagy a nyolcados vagy pedig a rövid, avagy megyei törvényszékre, vagy bármely más törvénykezési helyre t. i. perfolytatás végett utaznak, vagy pedig azoknak, akik a király meghívására egybegyűlt közönséges országgyűlésre jönnek-mennek.

13. §. Továbbá: akik a királyi embereket, a káptalan és konvent kiküldötteit, midőn ezek végrehajtásban járnak, megölik, megsebesítik vagy megverik.

14. §. Továbbá: a nyilvános eretnekek, akik t. i. valamely kárhoytatott vallásfelekezethez csatlakoznak.

15. §. Továbbá: a testconkítók és szemkivájok, kivéve a bánokat, vajdákat és véghelyek más tisztviselőit.

16. §. Továbbá: az ország végvárainak feladói.

17. §. Továbbá: akik a törököknek és más hitetleneknek, t. i. az országra agyarkodóknak és ellenségeinek fegyvert vagy ételmet szolgáltatnak.

18. §. Továbbá: azok háborgatói, letartóztató! és fosztogatói, akik kárhoytatott hitvallással felhagyva, állandó ittmaradás végett e házába menekülnek.

lovast állítja, mint az is, aki azt másnak odaadja, elfogadható bizonyíték esetében, fejével lakoljon. (Ferdinánd 1545. évi dekrétumának 8. cikkelye.)

Akik váraikban rabló csatlósokat és zaskornikokat tartanak el, akiket rablásra küldvén ki, tőlük a zsákmány egy részét kapják, ezeknek várait az ország kapitányai ostrommal bevegyék és őket azokból kivonszolván személyre való tekintet nélkül gyalázatos halállal büntessék. (I. Ferdinánd 1548. évi 12. dekrétumának 49. cikke.)

Ha valamely nemesest rajtakaptak, hogy a hadseregből hiányzik, holott a nemesek a saját költségükön hadbaszállni kötelezettek, főbenjáró és hűtlenségi büntetés alá esik. (I. Ferdinánd 1552. évi XIV. dekrétumának 9. cikke.)

Ha az uraknak vagy nemeseknek valamelyike valakit azok közül, akik az országgyűlésen nyilván panaszt emelnek, e panaszkodásukért megölni, vagy megkárosítani merészelve, ez legott hűtlenségért bűnhődjék. (Ferdinánd 1563. évi XXI. dekrétumának 76. cikke.)

II. Ferdinánd és III. Károly bővítették a hűtlenségi büntettek kereteit. II. Ferdinánd 1625. évi II. dekrétumának 6. cikkében szükségesnek látja a Hármaskönyvben felsorolt hűtlenségi esetek 5. pontját azzal bővíteni, hogy a gyermekgyilkosok is a hűtlenség büntetést követik el és ugyancsak a többnejűek.

A 2. §. kiemeli, hogy nemesi előjogok e tekintetben mitsem használnak.

A bujdosó kurucok 1678-ban Tasnádon azt a végzést hozták, hogy minden kegyelem nélkül megölessék, aki a postákat, levélhordókat, követeket, vagy az Úrtól Ő kegyelmétől (Teleki Mihály) vagy közönséges akaratból küldvén, vagy az táborra igyekező, jönnek-mennek — megháborítaná. (M. G. T. Sz. 1897. 187. 1.)

II. Károly 1723. évi dekrétumának 9. cikkelye 10. §.-a a harmincadosokat és másokat, akik külföldiekkel társaságba lépnek öntött arany és ezüst alattomos kivitelére, a hűtlenségre kiszabott büntetéssel sújtja. Ugyanezen dekrétum 10. cikke bővebben körülírja a nagyobb hatalmaskodás eseteit és felsorol egész sereg királyi és törvényhatósági tisztviselőt, főurat, egyházi tisztségviselőt, akiknek fogságba vetése, megverése,

vagy megsebzése a hűtlenségbe esést vonja maga után. Megsokallották azonkívül a visszaűzés jogával való visszaéléseket és kimondták, hogy aki a visszaűzést másodszor elköveti, hűtlenség bűnébe esik.

Törvényeink ismerete egyedül nem nyújt képet igazságszolgáltatásunk rendjéről, mert a törvényeket alkalmazó királyi törvényszékek büntetőjogi praxisáról keveset tudunk, mivel ezen törvényszékek iratait ebből a szempontból csak kis mérvben dolgozták fel.

Bizonyos érdeklődéssel bír azonban az önkormányzatot élvező székely nemzet büntetőjogi praxisa, mely nagyjában a magyar és az erdélyi törvényekre és gyakorlatra támaszkodik, de mégis több partikuláris sajátossággal rendelkezik.

A székely nemzeti konstitúciók számolnak a székely nép nagyobb izgékonyásával és lázongásra való hajlamosságával és azért különösen kérlelhetetlenül büntetik azokat a tisztviselőket, akik visszaéléseik révén veszélyeztetnék a székely nép békéjét és egységét. Zord és kemény a székely nemzeti konstitúciók szelleme, mint amilyen zord Székelyország éghajlata és viszontagságos sorsa.

A kezdi, orbai és sepszi székek konstitúciója (Zabola 1466.) kimondja, hogy annak, aki a törvényeket és szokásokat meghamisítja, a bőre nyúzzassék le és tömessék ki szalmával.⁵

Aki pártütést szervez, bujtogat és ily célra gyűlést tart, annak ingó és ingatlan vagyona közprédára adatik, személye törvényen kívül helyzetetik, üldözött vad lesz, akinek örökös száműzetés a sorsa, akinek kegyelmet csak az egész székelység adhat, de amellet is megmarad hivatalviselesi képtelensége egész életére. (Székely nemzeti konstitúció 1505.)⁶

A bírónak, aki könyörgésre, vagy a maga hasznáért az igaz útról letérne, annak száműzetés, becstelenség és vagyon-vesztés a sorsa. (Székely nemzeti konstitúció 1505.)⁷

Halál és örökös hűtlenség sújtja azt a székelyt, aki más házát feldúlja, aki segít új és rossz törvényeket behozni, melyek

⁵ Kolosvári és Óvári: A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. I. 5. 1.

⁶ Ugyanott. I. 18. 1.

⁷ Ugyanott. I. 14. 1.

a székelység jogait és szabadságát csorbítják és vagyonát kevesebbítik. A hadi szökevény fejét és ingó vagyonát vesztí. (Székely nemzeti konstitúció 1499.)⁸

A maroszéki konstitúció (1610—1718.) a súlyosabb káromkodást halállal sújtja.

Az erdélyi *Approbatae Constitutiones Pars II. tit. III.* örökös hűtlenséggel sújtja a fejedelem azon tanácsosait, akik „törvénytelen ok nélkül való dolgokra tanácslanának a fejedelemnek“.⁹

Igen messze vezetne, ha jogtörténeti emlékeinkből mindazon eseteket összeszednők, amelyek ott találhatók s azért már a székelység törvényeinek ismertetésénél is csak azokra a büntetésekre szorítkoztunk, amelyeket a székely nemzeti konstitúció a Hármaskönyv jogszabályaitól eltérőleg sújt halálbüntetéssel.

A magyar városokban érvényben volt büntetőjog csak kismérsékben támaszkodott a magyar törvényekre. Városaink egy részében a *Sachsenspiegel*-ből származó magdeburgi jog, másik részében a *Schwabenspiegel*-ből fejlődött bécsi jog alapján kialakult budai jog volt érvényben, korszerű és helyi változtatásokkal,¹⁰ de a városi bírák joggyakorlata azokat bővebben kifejtette, sőt sok tekintetben az önálló szabályalkotás útjára lépett. A városokban érvényben volt büntetőjog a hűtlenségi és főbenjáró ítéletet maga után vonó eseteken kívül még számos bűncselekménynél — különösen akkor, amikor a közbéke, a közjólet és a városok szabadságának biztosítása forgott kockán — alkalmazta a halálbüntetést.

A városi polgárok ezeréves történetünk folyamán talán egyetlen-egyszer sem keveredtek a felségsértés bűnébe. Jogtörténeti emlékeink nem emlékeznek meg egyetlen esetben sem arról, hogy városi polgár a király személyére emelte volna kezét vagy fegyverét.

Városi polgár a király és korona összhatalma ellen sem támadt soha, legfeljebb az az eset fordult elő, hogy az egyes

⁸ Ugyanott. I. 12. 1.

⁹ *Schuler*: *Siebenbürgische Rechtsgeschichte*. 250. 1.

¹⁰ *Demkó K.*: *A felsőmagyarországi városok életéből stb.* 7. 1. és *Iványi Béla*: *Debrecen és a budai jog*. Debrecen, 1924. 34. 1.

városok tanácsai a polgárháborúk, felkelések zavaros idejében, a török, magyar és német harcokban nem tudták eléggé megóvni semlegességüket. Debrecen városa pl. rendkívül sokat szenvedett azért, mert a magyar király, az erdélyi fejedelem és a török szultán országainak határán feküdt s mindegyik hadviselő fél minél nagyobb sarcot igyekezett Debrecen városán behajtani, mert az alatt az idő alatt, míg a város az ellenség birtokában volt, annak élelmet és adót volt kénytelen szállítani. Különösen élelmes volt ezen a téren a nagyváradi basa, aki valósággal a művészetig emelte a szerencsétlen városnak megszarolását. Más városaink is gyakran kerültek két tűz közé, de városi tanácsaink bölcseségére és óvatosságára jellemző fényt vet az a körülmény, hogy egyik városunk tanácsa ellen sem emelheték soha az alkotmány elleni támadás Vádját.

A városok per analogiam alkalmazták a második hűtlenségi esetet, az alkotmány elleni támadást a városi privilégiumok és szabadságjogok védelmében.

Pozsony város XV. századbeli statútuma kimondja azt, hogy életét és javait veszti, aki a városi szabadságjogokat sérti (vervallen mit leybs und guts), fentartja azonban a városi tanácsnak a megkegyelmezés jogát.¹¹

Nagyszébenben az, aki a város szabadsága ellen tudva eljár és azokat sérti, fejvesztéssel bűnhődik (Nagyszében város statútuma 1541.) A szász univerzitás 1543. jun. 15-i határozatában még kimondta azt is, hogy fejét veszti, aki nem tiszteli a szász törvényeket, legyen az akármilyen rendű és nemzetiségű.¹²

Késmárk városa a város privilégiumai ellen nyíltan, vagy titokban áskálódókat becsület- és életvesztéssel büntette (verlust von Ehre, Leib und Leben); Késmárk 1667-i városi statútuma.¹³

Az 1545. évi erdélyi szász nemzeti statútum halállal büntette azon polgárt, aki ügyét felsőbb bírósághoz fellebbezte, mert ezáltal zavarta a szász privilégiumokat. Általában megállapítható, hogy a német városok törvényei szigorúbbak és

¹¹ Kolosvári és Óvári id. munkájának IV. 2. 17. 1.

¹² Kolosvári és Óvári id. munkájának I. 513. és 514. lap.

¹³ Ugyanott. II. 2. köt. 250. lap.

kérlelhetetlenebbek voltak a magyar városok törvényeinél és privilégiumaikra is féltékenyebbek voltak.¹⁴

Székelyvásárhely városi tanácsa például azokat, „akik a civilis ordoval egyet nem értenének és maguknak a városi szabadságon kívül való immunitást, nobilitást, vagy valami a város elleni exemptiót akarnának szerezni“ száműzetéssel büntette, birtokaikat kisajátította, ezek árát kifizette ugyan, de az illetőket polgárjoguktól megfosztotta.¹⁵ (*Zekeli Uasarheli: De Conditione Haereditatum existentium, 1604.*)

Kassa városa 1650-ben, az akkori zavaros időkre való tekintettel igen szigorúan lépett fel azok ellen, akik a tanács és bíró tudta nélkül titkos gyűléseket tartottak a város szabadsága és privilégiumai ellen. „Süvege vétessék, börtön legyen része és élete fogyjon el érte.¹⁶

A város békéjének védelmében zűr-zavaros időkben a város bírója a hadi jog szigorúságával lépett fel. A brassói bíró, Herbert parancsára az erős Hannest Blumenában agyonlőtték, mert azzal fenyegetődött, hogy ártani fog. (1739. okt. 27.)¹⁷

A magyar és német városok történetében nem akadt arra példa, hogy városi polgár vétett volna a Hármaskönyv által felsorolt hűtlenségi esetek 17. pontja ellen és fegyvert vagy élelmet szállított volna az ellenségnek. Fiume városa is 1453-ban rögtön fej- és jószágvesztéssel fenyegette meg polgárait, mikor híre járt, hogy de Barnis Miklós Zengből egy hajót készül indítani katonailag tiltott árukkal Barbariába.¹⁸

A pénzhamisítót és pénzcsonkítót a budai jogkönyv (270. és 276. §§.) tűzhalállal büntette.¹⁹ Pozsony város joga is tűz-

¹⁴ Ugyanott. I. 516. 1.

¹⁵ Ugyanott. I. 30. 1.

¹⁶ Ugyanott. II. 2. kötet. 354. 1.

¹⁷ Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó. III. 140. lap. 27. Oct. wird der starke Hannes, von Marienburg gebürtig, auf Befehl des Herrn Herberts in der Blumenau erschossen, weil er zu schaden gedrohet hatte. Dieser Mensch konnte ein 40 Eimerfass Wein allein aufheben und auf den Wagen laden.

¹⁸ *Fest Aladár*: Fiume kereskedelme a középkorban. M. G. T. Sz. 1895. 26. 1.

¹⁹ *Michnay es Lichter*: Ofner Stadtsrecht. Pressburg, 1845. 149. és 153. 1.

halált szabott a pénzhamisítóra, de a városi tanács nyomós okok befolyása alatt kegyelmet is adott a büntetéseknél. Egy bizonyos Demeter a XV. század első felében hamis pénz terjesztése miatt a városi fogdában volt lezárva, de a városi tanács megkegyelmezett neki, sőt azt is megengedte, hogy a városban maradhasson.²⁰

A brassói városi tanács 1682-ben a két Rau testvért hamispénzverés miatt lefejeztette.²¹

Városainkban nemcsak a fel- és lemenőn elkövetett gyilkosságot és azoknak súlyos megsebesítését büntették halállal, de azt is, ha a méhmagzat 40 nappal fogantatása után hajtattott el. A tettest gyermekgyilkosságban marasztalták el.

Gyilkosnak tekintették azt is, aki a nőt valamilyen szerrel magtalaná, vagy életrevaló gyermekek szülésére alkalmatlanná tette. A magzatát elhajtó nőt azonfelül nyilvánosan megvesszőzték. Ezt Lőcsén 1612-ben különös kegyelemből engedték el egy előkelő polgárlánynak, kinek atyja és nagyatyja kiváló érdemeket szerzett a város és az egyház körül. A gyermekgyilkosságra különféle kínos halálnemeket szabtak. Tűzhalál, vízbefojtás, elevenen eltemetés a rendes büntetések.

Lőcsén 1655-ben gyermekének meggyilkolásáért elevenen való eltemetésre ítélt a tanács egy szolgálot. A leány a borzalmas haláltól menekülni óhajtván, elhagyta kath. vallását, a protestáns hitre tért át, minek következtében azt a kegyelmet nyerte, hogy a hóhér tüzes fogóval egyet csípett a mellén, azután lefejezte.²²

Városaink a vérfertőzőket máglyán égették meg.

Lőcsén 1556-ban Molitor András nyilvánosan máglyán megégették, leányát pedig szülésig börtönben tartották, azután atyjáéhoz hasonló halált mértek reá. A XVII. században inkább csak az első fokú rokonokon hajtották végre föltétlenül a halálos ítéletet; így Lőcse hatósága két tepliczi jobbágyát,

²⁰ *Király*: Pozsony város joga a középkorban. Budapest, 1894. 308. és 315. 1.

²¹ Quellen zur Gesch. der St. Brassó: III. 108. 1.

²² *Demkó Kálmán*: Felsőmagyarországi városok életéből stb. 121. és 122. 1.

Aki a nőnek megzatelhajtó italt adott, azt száműzték s ha a nő meghalt, az ital nyújtója, mint gyilkos, halállal lakolt.

kik második fokú rokonságuk dacára együtt éltek, ártatlan gyermekükre való tekintetből nem sújtotta „mit leybes und Lebens straff, csak számúzta őket a város területéről, azzal fenyegetve, hogy ismételt esetben nem kegyelmez majd életüknek.²³

1667, hat man den Vater mit der Tochter auf Leitern auf η Wagen gebunden und mit glühenden Zungen (!) von ihren gerissen, 3 mal ums Rathaus und dann die Stadt hinaus geführt und verbrennt, weiln sie mit einander gebuhlet.²⁴

1720. 14. Aug. wird die Stiefmutter mit ihrem Stiefsohn wegen verübter Blutschande enthauptet.²⁵

NB. Cestuosi in primo gradu puniantur igne vel gladio; secundo Exilio, in tertio et quarto juxta Principis litteras fl. 250.²⁶ mondja ki a vérfertőzőkre a büntetést az evangélikus egyház ord. visitationis 17. pontja is, melyet a szász városok szigorúan végre is hajtottak.

Középkori városaink nagyjából fából épültek és ezért a tűzvészek borzasztó pusztításokat vittek végbe a városokban. Ez magyarázza a városi jogkönyvek szigorúságát a gyújtogatókkal szemben, akiket kegyelem nélkül az általuk gyújtott tűzbe dobni rendelték. Halállal büntették azokat is, akik a tűzvész alkalmával a zavarban 6 fillér értékű tárgyat loptak; aki ilyen alkalommal mást megsebesített, azt szintén lefejezték. Sőt, aki csak gyújtogatással fenyegetőzött, azt ép úgy tűzhalálra ítélték, mintha tényleg megtette volna.²⁷

A városi jegyzőkönyvekben nem történik sehol említés arról, hogy valamelyik város polgára vétett volna a Hármaskönyvben felsorolt hűtlenségi esetek 8., 9. és 10. §§. ellen.

A városi tanácsok ép oly szigorúsággal örködték afelett, hogy a városi tanácstagokat, az esküdteket, a bírót senki meg

²³ Demkó: id. munka 117. 1.

²⁴ Quellen zur Gesch. der St. Brassó. III. 186. 1.

²⁵ Ugyanott. III. 129. 1.

²⁶ Schuler: Siebenbürg. Rechtsgesch. 243. 1.

²⁷ Demkó: id. munka. 73., 74. és 77. lapján. Quellen zur G. der St. Brassó. III. 323. 1. még 1785-ben is és 349. 1.

Selmechánya v. jogkönyve 19. lap.

Király: Pozsony v. joga a középkorban 300. 1.

Kolosvári és Óvári: id. munka. IV. 2. 513. 1.

Modor város statútuma.

ne sértse és még kevésbé bántalmazza, mint a magyar állam, mely ezen bűncselekményeket hűtlenségi esetnek tekintette. A törvénnyel szembeszállónak és az azt gyalázonak büntetése halál volt.²⁸ A budai jog is élet- és vagyonvesztéssel büntette a városi esküdtek bántalmazását.²⁹ A Pozsony városi jog a szék-sértést, mint hűtlenségi esetet kezelte. Hatósági személyek tetteleges bántalmazása kézcsonkítást, száműzést vont maga után, szóbeli sértés vagy rágalmazás nyelvecsonkítást, vagy a száműzetést, melyet azonban néha kegyelemből elengedtek.³⁰ A rend és fegyelem fentartása bizony néha drákói eszközöket igényelt. A középkori városok alapításakor a legkülönbözőbb elemek verődtek össze, akikkel szemben a hatósági tekintély fentartása sokszor igen nehéz feladat volt.

A telepítések révén összeverődött lakosság között a békének és rendnek fentartása is rendkívüli eszközöket igényelt. A városi békét ép ezért a német jog szabályai szerint a régebbi magyar királyi kiváltságlevelek is védik. A városokat békeközösségnek tekintették és a városi jogkönyvek halálbüntetés és vagyonvesztés terhe mellett tiltják annak megszegését. A városi béke fentartását válságosabb időkben és perlekedő felek között a városi bíró és az esküdtek súlyosabb büntetés terhe mellett tehetik a polgárok kötelességévé. A legrégebbi német jog a békevesztett egyént vogelfrei-nek, Achtban levőnek nyilvánította, akít bárki megölhetett, sőt kötelezte a polgárokat az illető vagyonának elpusztítására is. A budai jogkönyv 226. §-a kimondja, hogyha a bíró két, vagy több egymással ellenséges viszonyban élő egyénnek megparancsolja, hogy a városi békét ne zavarják, de ezek egymást tettel mégis bántalmaznák, fejüket vesztik.³¹

A szepesi városok jogszabályai (1370) kimondják, hogy ha két pereskedő a per napján szóval sérti egymást, vagyonukat vesztik, ha ezenkívül tetteleg egymásra támadnának, életüket is elveszítik.³⁷ Ha a békeszegést valaki azáltal

²⁸ Demkó K.: id. munka. 36., 37. és 38. lap.

²⁹ Michnay és Lichner: Ofner Stadtrecht. 246. §. 136. lap.

³⁰ Király: Pozsony város joga a kk. 304—306. lap és Jus tavernicalis. 217. §.

³¹ Michnay és Lichner: id. munka. 128. 1.

³² Kőlosvári és Óvári: id. munka. II. 2. 29. 1.

követte el, hogy behatolt idegen házba (Heimsuchung), ezzel a legsúlyosabb büntettek egyikét követte el, amelyért kerékbe-törés, lófarkon meghurcolás és végül akasztófa járt. A városi tanácsok a békeszegőkkel szemben csak kegyelemből alkalmazták a száműzetés büntetését.³³

A középkorban, amikor a katolikus vallás uralkodó vallás volt, az eretnekeket a társadalomra veszélyes elemeknek tekintették, akik a közbékén kívül a polgárok lelkiüdvösségét is veszélyeztetik. Azért a budai jog 275. §-a kimondja, hogy az eretnekek az akasztófánál egy gödörben elégetendők. Selmecbánya város 1621. évi jogkönyve 27. lapján még kimondja, hogy a hitét elhagyó eretnek férfit kerékbe kell törni, a nőt pedig vízbe fojtani.³⁴ A hitújítás terjedésével két táborra szakadtak a városok is. Bár az egyik párt a másikat eretneknek tekintette ugyan, azért eltekintettek a másvalláson lévők elégetésétől, mely csak tömeges emberirtás révén lett volna végrehajtható. Sem az államhatalom képviselői, sem a városok józan polgársága nem alkalmazta a régi rendelkezéseket a megváltozott viszonyokra való tekintettel. Ehelyett a protestáns városok igyekeztek a katolikusok betelepülését meggátolni. Debrecen város tanácsa 1598-ban Tóth Jánosnak és Deák Katalinnak, akik eddigi hitüket megtagadták és orosz pap által kötötték házasságukat, mint hitehagyottaknak megtagadta a lakhatási szabadságot és fejük vesztésének terhe alatt megtiltotta nekik, hogy Debrecenbe jöjjenek.³⁵

Ezzel szemben a katolikus városok nem adták meg református betelepülőknek a polgárjogot, vagy pedig alkalmatlannak nyilvánították őket a tanácsosi és bírói tiszt viselésére. A letelepedő protestánsoknak halállal való megfenyegetése a kath. városokban nem fordult elő. Szeged városa 1723-ban három napi határidővel kiutasítja a kálvinistákat, mert ellenkező esetben, ami történik, maguknak tulajdonítsák.³⁶ Erdélyben a négy törvényesen bevett felekezeten kívül álló

³³ Király: id. munka. 249. és 250. 1.

Demkó: id. munka. 52. és 53. 1.

³⁴ Michnay és Lachner: ig. m. 152. 1.

³⁵ Dr. Zelizy Dániel: Debrecen szab. kir. város egyetemes leírása. Debrecen. 858. 1.

³⁶ Kolosvári és Óvári: id. munka. III. köt. 726.

szektákat a hirdetett vallásszabadság dacára ép úgy üldözték, mint Magyarországon. Az erdélyi városokból még Mária Terézia idejében is kiutasították az anabaptistákat.³⁷

A más felekezeten lévőket nem tartották a társadalom ugyanolyan értékes és megbízható tagjának és ezért igyekeztek őket a várostól távoltartani, vagy onnan kiüldözni.³⁸

Szombathely városa pl. kimondja 1735-ben, hogy „városunk nem szenvedheti sem a lutheránusokat, sem a kálvinistákat, annyival kevésbé a zsidót, feleségestül, meg gyermekestül éppen nem.”³⁹

A hűtlenségi esetek mellett, egyházi személyek és nők kivételével, főbenjáró ítéletet, vagyis valamilyen halálbüntetést vont maga után a tolvajlás, rablás és gyilkosság. A magyar városok joga ezen a téren is alkalmazkodott az országos büntetőjoghoz, de nem elégedett meg ezen igen gyakran előforduló büntetendő cselekményeknek olyan hézagos szabályozásával, mint amilyennel a Hármaskönyvben találkozunk, hanem a gyakorlati élet követelményeihez alkalmazkodva, szabályozta a főbenjáró ítélet alá eső büntettek egész komplexumát: enyhítő és súlyosbító körülmények, tettestársak, bűnsegédek, a főbenjáró ítélet alá eső bűncselekmények, mint pl. az orgazdaság, büntettesek rejtegetése stb.

A Hármaskönyv határozmányain túlmenőleg, főbenjáró ítélet alá eső bűncselekmények közé sorolták az erkölcs elleni vétségeket: paráznaságot, házasságtörést, kétnejséget és ugyancsak idesorozták az istenkáromlást is.

Az emberölés és gyilkosság bünteténél városi jogunk szerint is meg volt engedve a kiegyezés. A sértettnek és hozzátartozóinak azonban jogukban állott a tettesnek megbüntetését követelni és ha a bíró háromszori felhívása után is ragaszkodott a sértett elhatározásához, a bírónak kötelessége volt a halálos ítéletet kimondani. Demkó szerint a XIV. századtól kezdve elég gyakori volt, hogy a bíróság, az enyhítő körülmények figyelembevételével, halálbüntetés helyett a gyilkost

37 Quellen zur Gesch. der Stadt Brassó. III. 359. 1.

38 Dr. Kuncz Adolf: Szombathely monográfiája. Szombathely. 1880. 122. és 123. lap.

39 Kolosvári és Óvári: id. munka. X. 2. kötet 461. 1.

vezeklésre, zárandoklásra, kártérítésre ítélte és olykor pénzbírsággal is büntette. Az általános gyakorlat azonban az volt, hogy ezen enyhébb büntetéseket csakis a vádlottnak a sértettel való megegyezése után volt szabad alkalmazni.⁴⁰

A pozsonyi városi jog különbséget tesz emberölés és gyilkosság között. Az emberölés általában a „manschlacht“ és „totschlag“ kifejezésekkel említetik. A középkori városok az emberölést nem tekintették súlyosabb büntettnak, mert figyelemmel voltak a barbárságból éppen kiemelkedett polgáraik nyers erkölcsére, izgékonyására és a műveltség által még alig tompított lobbanékonyására. Ha a vádlott az önvédelem elkerülhetetlenségét nem tudta bizonyítani, akkor ugyan Acht (törvényenkívülség) alá került, de a tanács alkalmat adott a vádlottnak a szökésre és ilyenkor csak vagyonának $\frac{1}{8}$ részét vesztette el, míg $\frac{2}{3}$ része a családnak maradt.⁴¹

A gyilkosság „Mord“ néven szerepelt a pozsonyi jogkönyvben és büntetése lófarkon való meghurcolás és kerékbe-törés volt.⁴²

A budai jogkönyv az emberölést ugyanúgy büntette, mint a pozsonyi. Az emberöléssel vádolt egyén 4—8, vagy súlyosabb esetekben 25 eskütárssal védekezhetett. A vádlott elsőnek esküdött és utána hármanként eskütársai. Ha bármelyikük elvétette az eskü szövegét, a vádlottnak levágták a fejét (Ofner Stadtrecht 258. 260. §§.)

Brassó város tanácsa egy gyermekmérgezésből kifolyólag a tettes anyát és a mérget szerző nőt elevenen eltemette.⁴³

1716-ban ugyancsak Brassó város tanácsa felnégyeltette

40 *Demkó*: id. munka. 147. 1.

41 *Király*: Pozsony város joga a középk. 270. 1.

42 Ugyanaz: 274. 1.

43 Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó. III. köt. 271. lap.

1663. Den 15. Mártii nach geschehender böser That einer Frauen

44 der Altstadt, wie oben gemeldet ist, hat dieselbige Mutter, so dem Kind mit Gift vom Leben bracht hat, von dem Teufel ein ander Mitgehilfen gehat mit Namens Scheken Anna, welche den Gift gekauft und sampt der leiblichen Mutter dieses Kindes ja, was schändlich ist, noch ein ander Kind mit dieser Mutter mit Gift hat von dieser Welt hin hilfen bringen, welche denn beide sowohl die Mutter und des Teufels adiuatrix, nach bekannter sache beide sein Lebendig begraben.

Simon hóhért, mert az egy cselédnek testét megcsönkította és a vért eladta a zsidóknak.⁴⁴

Brassó város tanácsa egy más alkalommal, midőn a tartlauer legények verekedésénél a tettést megállapítani nem lehetett, megelégedett pénzbírság kiszabásával.⁴⁵

Mint enyhítő körülmény szerepelt gyakran a tettes fiatal kora,⁴⁶ vagy a szándék hiánya.⁴⁶

A tolvajok büntetésénél városi jogkönyveink nem elégednek meg általánosságban azzal, hogy kimondják a tolvajra a halálbüntetést, hanem különböztetnek a lopott tárgy értéke szerint és ehhez szabják a büntetés nagyságát. A budai jogkönyv szerint az olyan tolvajt, aki egy firdungnál kisebb értékű tárgyat lopott, egyik fülének levágására ítélték, vagy „zur stäupen“ (a szégyenfán való megvesszőzésre). A bíró szabad belátásától függött az, hogy megengedte-e a tettesnek a váltságdíj fizetését. Visszaeső tolvajok kegyelemre nem számíthattak. Aki egy márka értékű dolgot lopott, annak akasztófa járt. (Jus tavernicale 104. és 105. §. és Király: Pozsony v. joga 294—299. 1.) A felsőmagyarországi városokban négy forint értékű dolog lopásáért felakasztották a tolvajt.⁴⁸

⁴⁴ Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó. III. 125. lap.

1716. im Februar wird den Henker Simon gevierteilt, weil er bei St. Bartholomä des Nachts einer Magd den Leib abgeschnitten und das Blut davon den Juden verkauft hatte.

⁴⁵ Ugyanott. III. 70. 1.

1733 im Juni schlagen sich die Tartlauer Knechte, da denn einer in diesem Händel den andern mit einem Trog wieder den Kopf schlägt, dass er stirbt. Weil man nun den eigentlichen Thäter nicht erfahren konnte, so mussten sie eine Geldbusse erlegen.

⁴⁶ Ugyanott. III. 70. 1.

1727. 14. April wollen etliche Messerschied Jungen den Hahn schiessen, da denn einer den andern aus Hass mit einer Kugel erschiesset. Der Thäter wurde anderthalb Jahre im Gefängnis gehalten und hernach heraus gelassen.

⁴⁷ Ugyanott. 283. 1.

1664. Den 8. Februar Nota rem lamentabilem. Denn es trägt zu, dass ein junger Pursch, ein Tischlerknecht, Willens ist, ein Pix zu probieren, unwissend, dass die Pix geladen ist, gehet also frei und der selbige durchschiesset ein Czeklesch Dienstmagd, dass es am dritten Tag stirbt, und ist des Bassa Thomas Jobagen, dass dass er mit groseser Mühe mit seinem Vater componieret, dass er Geld nimpt.

⁴⁸ Demkó: id. munka. 130. 1.

A szász városok joga a vásári tolvajokat, zsebmetszőket szigorúbban büntette. A visszaeső tolvajnak, bármily csekélységet lopott is, akasztófa járt még a XVII. században is.⁴⁹

Ugyancsak szigorúbban büntetett az a tolvaj, aki másnak elzárt kertjébe akár éjjel, akár nappal belopódzott, az illetet a tulajdonos, vagy cselédei megölhették s ha mégis sikerült elmenekülnie, az akasztófát nem kerülte el.⁵⁰

Pozsony város joga szerint (XV. század) a tolvaj felelőségét bűnsegédnek tekintették, hacsak be nem bizonyította, hogy a lopásról nem tudott.⁵¹

Életét és vagyonát vesztette a felsőmagyarországi városokban, aki az esküdt bányafelügyelő távollétében ezüstöt vert (getrieben hat), mert feltételezték róla a tolvajlási szándékot. Az esküdt bányafelügyelő kötelessége volt a vert ezüstöt a király jelével ellátni,⁵²

Brassó város tanácsa lefejeztetett egy tolvaj asszonyt és vele együtt a cigányt, aki kulcsot csinált a részére.⁵³

Az olyan tolvajok sem igen számíhattak kegyelemre, akik a városfal átmászásával lopóztak be a városba, mert ebben az esetben a tolvaj bűnhalmzatot követett el (tolvajlás és a városi szabadságok megsértése a városfal megmászása által).⁵⁴

Városi jogaink az orgazdát ugyanúgy büntették, mint magát a tolvajt. Ugyanez a sors érte a tolvajok szállásadóit és rejtegetőit is. A budai jog csak azt az előnyt biztosítja a szállásadónak, hogy őt magasabbra akasszák. Kassa város törvénye és a tárnoki jog szerint is ezzel az előnnyel élhetett a lopott marhát vásárló és levágó mészáros is.⁵⁵

49 *Demkó*: id. munka. 68. és 69. 1. és *Ofner Stadtrecht* 265. §.

50 *Demkó*: id. munka. 58. lap.

51 *Kolosvári és Óvári*: id. munka. IX. 2. köt. 11. 1.

52 *Ugyanott*. IX. köt. 85. 1.

53 *Quellen zur Gesch. der Stadt Brassó*. III. köt.

54 *Ugyanott*. III. 406. 1. és *Demkó*: id. munka. 46. és 47. lap. 1630-ban Hás János festőlegényt Lőcse város tanácsa halálra ítélte, mert a fogságból megszökve a város faláról leugrott. Szüleinek és előkelő rokonainak közbenjárására menekült meg 14 napi fogház és 60 frt. pénz-bírság árán.

55 *Demkó*: id. munka. 135. és 136. lap. és *Ofner Stadtrecht* 272. §. *Michnay és Lichner* kiadásában. 150. 1.

A különböző városi jogkönyvek igen szigorúan büntették a rablást és a rablógyilkosságot. A budai jogkönyv a mezőn elkövetett rablást nevezi Raubnak (rawp), melyet kerékbe-töréssel büntetett. 268. §.

A XVI. és XVII. században a folytonos háborúk és por-tyázások igen meglazították a közerkölcsöket. A rablók igen elszaporodtak és országos csapássá váltak. A városok tőlük telhetőleg védekeztek a rablókkal szemben és teljes nyilvános-ság mellett a legválogatottabb kínzásokkal végezték ki a rab-lókat elrettentés okából. Lófarkon való hurcolás, elevenen való megnyúzás, szíjhasítás, friss lóbőrbe való bevarrás stb. (*Dem-kó*: id. m. 137—138. 1. *Király*: id. munka. 292—294. 1.) Mivel az országos jog és a városok joggyakorlata között ezen a téren eltérés nincs, feleslegessé válik a különböző városi jogok hasonló rendelkezéseinek felsorolása és az egyes esetek ismer-tetése. Csak általánosságban kell még megjegyeznünk, hogy a közfelfogás a rablókkal szemben a városokban is megenged-hetőnek tartotta a kínvallatást, hogy az elkövetett büntetteket, a bűntársak és orgazdák neveit könnyebben meg lehessen tudni és velük szemben is védekezni. Brassó város tanácsa a halott-rablást is máglyán való megégetéssel sújtotta.⁵⁶

A városi élet nagy alkalmoszerző az erkölcs elleni vétségek terén. Városi tanácsaink azonban kérlelhetetlen szigorral törekedtek az erkölcs elleni vétségek minden fajának a megakadályozására. Az üzletszerűen kéjvelgéssel foglalkozó nőket vízbe fojtották és csak igen súlyos pártfogók esetén menekültek meg száműzetéssel.⁵⁷

Azt a férfit, aki leányon vagy asszonyon erőszakot köve-tett el, lenyakazták. A budai jog kiköti ellenben, hogy a nőnek a férfit három napon belül kell feljelentenie. (284. 285. §§.) Willkür der Sachsen in der Zips 1370 szerint: a férfi életét és vagyonát veszti akkor is, ha a nő azt vallaná, hogy akaratóból történt.

A későbbi jog szerint a csábítók csak akkor kerülnek el a lenyakazást, ha a leány hajlandó csábítójához férjhez menni.

⁵⁶ Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó. III 233.

⁵⁷ Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó. III. „Es werden Huren aus der Blumenau ertränkt.“ Csak 1700 óta szabadultak száműzetéssel. 1717. Jan. 27. Wird ein Weib das 4-mal gehuret verwiesen.

(*Demkó*: id. munka. 117. lap.) Még Mária Terézia is (Theresiana 828) halállal büntette azt, árki gyámleányát vagy tanítványát elcsábította és minden zsidót, törököt és más hitetlent, aki keresztény leányt csábított el. (*Siklóssy László dr.*: A prostitúció. Budapest, 1922. 122.1.)

Fiatal jegyeseknek, akik megfélelmeznek magukról, esketése megszügyenítő szertartások között megy végbe.⁵⁸ Lőcsén az ilyeneket még ki is utasították a városból.

A szodomiának, mint égbekiáltó bűnnek, büntetése rendszeren tűzhalál vagy lefejezés.⁵⁹

A kerítőket, valamint a leányaikat bűnreadó anyákat zsákba varrva vízbefojtották.⁶⁰

A házasságtörök nem találtak kegyelemre. A nőket rendszerint vízbefojtották, a férfiakat lefejezték.⁶¹

A legsúlyosabb beszámítás alá esett a kettős házasságtörés, amikor is a városi törvények szerint az így vétkezőket egy sírba tették, közéjük tüskét raktak, karóval őket általverték és elevenen eltemették.⁶²

58 *Schuler*: Siebenbürgische Rechtsgeschichte 234. lap. Articuli visitationis a XVII. sz.-ból.

19. §. Junge Leuthe der Ehe, wo sie ihrer Ehr und Zucht vergessen und ihren Ehstand nicht ehrlich anfangen, sondern sich noch für der Zeit besudeln, sollen zur Zeit der Hochzeit ohn alle Gepräg zur Kirche gehn, das Weib mit zugedecktem Haupt barfüssig in der Kirchen-Thür gekaufft werden, damit sich andre Leuthe hüten, schämen und klüger werden mögten.

59 Quellen zur G. d. Stadt Brassó. III. 134. 1.

1727. 5. Juli wird ein Wallach 2 Eselinnen verbrennet.

28. Juli wird der Georg Müll, Leinweber mit seinem Lehrjungen

Hobla enthauptet, v/eil sie mit einander Sodomiterei getrieben hatten.

60 Ofner Stadtrecht 287. §. és *Demkó*: id. munka. 115. 1.

61 Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó. III. 105. 1.

1643. Item wird ein Bauer aus der Altstadt auf Ehebruch mit einer Wittwe ergriffen, welche, ungeachtet sie hernach verheiratet gewesen, vom Mann genommen und verbrennet, jener enthauptet worden. Schi.

Ugyanott. 227. 1. Ist ein Dresler Namens Mathy im Ehebruch befunden: er ist enthaupt und die Hur ertränkt worden. Abermal dieses Jahr ist der Dick Weber Ehebruchs wegen enthauptet.

Ugyanott. 228., 230., 235., 241., 244. 1. és *Schuler*: Siebenbürg. Rechtsgesch. 295. 1. (Szász nemzeti statútum. Tit. Vi. 7.

62 *Demkó*: id. munka. 176. és 177. 1. *Kovachich*: Jus tavernicale 188. és a köv. lapokon. *Király*: id. munka. 285.—290. lapokon.

A szülőket gyermekeik vétségeiért, a gazdákat cselédjeikért és a szállásadókat vendégeikért büntették meg abban az esetben, ha azokat meg nem fékezték, illetőleg ha erre képtelenek bizonyultak, a hatóságnak jelentést nem tettek.⁶³

A többnejűség házasságtörésnek számított. A szepesi szász jog (Willkür der Sachsen in der Zips. 1370. 168.) fejvesztéssel büntette.

A városi tanácsok azonban nemcsak tilalmakkal és büntetésekkel dolgoztak a jó erkölcsök védelmében, hanem különböző intézkedéseket léptettek életbe, amelyek hivatva voltak az emberi természet gyöngeségéből fakadó erkölcsellenes kihágásokat szükségtelenné tenni. Körmöcbányának 1537-ből származó rendőri szabályzata azt a tanácsot adja az ifjúságnak, hogyha már mulatni akar, lőjön, vívjon, lovagoljon, vagy sétáljon és ezzel mérsékelje testi vágyait.

Városaink általában kivétel nélkül életbeléptették polgáraikra nézve a házassági kényszert; aki a polgárjogot megszerezte, vagy mint polgár önálló ipart akart üzni, tartozott egy éven belül megházasodni. Különösen szigorúan érvényesítette ezen rendeletét Kolozsvár városa, amely 1537-ben kimondta, hogy amelyik polgár húshagyó keddig meg nem házasodnék és a városban mégis ipart, vagy kereskedelmet űzne, az fejével és vagyonának elvesztésével lakol.⁶⁴

A jó polgári erkölcshez hozzátartozott az is, hogy a polgár tartózkodott az isteni felség és a szentek káromlásától. A budai jogkönyv 219. §-a kimondja, hogy aki a szentek stb. képeit és szobrait megcsonkítja, azt izzó fogóval kell addig csipkedni, míg meghal. Az Isten és szentek káromlóinak a nyelvét tépték ki. 6 5

⁶³ *Demkó*: id. munka. 116. 1. Lőcsén 1628-ban egy polgárt, aki paráznaságért büntetett cselédet fogadott fel, 10 fjt. bírsággal sújtottak.

⁶⁴ *Kolozsvári és Óvári*: id. munka. I. 179.

Tricesismus septimus Articulus. Quod Ulis qui conciuus ciuitatis sunt Uxore carentes renunciatur, ut usque Carnispirium Uxores ducant, Si duxerit benequidem, si vero non, extunc omnis mora postposita de libro Ciuitatis exscribantur, hicque in Ciuitate quaestum f acere non valeant sub amissione Caputum, ei omnium Bonorum suorum.

⁶⁵ *Michnay és Lichner*: Ofner Stadtrecht. 126. 1. és *Salamon*: Budapest története 469. 1.

Az erdélyi városok praxisa ezen a téren szigorúbb volt, mint a magyarországi városoké, ahol megengedték a nyelvkitépés megváltását 32 font dénárral,⁶⁶ vagy megelégedtek a száműzetéssel. Brassó város tanácsa 1694-ben megköveztetett egy várkatonát, mert Istent káromolta a nagy hó miatt.⁶⁷ Egy másik katonának a XVIII. század második felében előbb kivágták a nyelvét, majd elégették őt. Előfordulnak azonban börtönbüntetések és egyházi büntetések is az istenkáromlóval szemben.⁶⁸

A szentségtörőket, akik a templomból valamit loptak, azonnal kerékbetörték, vagy megégették.[^]

Előfordulnak városainkban még boszorkányégetések, ⁷⁰ valamint csalás miatt végrehajtott halálbüntetések is.⁷¹

Rendkívül szigorúan büntették a városok mindezekén kívül azokat a polgáraikat, akik veszélyes időkben kivonták magukat a város védelmének kötelezettsége alól. Sopron város tanácsa 1620-ban kimondta, hogy azon külvárosiak, akik veszély idején nem a városba, hanem az erdőkbe menekülnek, mint hitszegők büntetendők.⁷² Brassó város tanácsa nemcsak

⁶⁶ *Király*: id. munka. 305—306. 1. 1486 óta előfordul Pozsonyban és Selmecbányán a szegyenfánál vagy templom előtti megvesszőzés.

⁶⁷ *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*. III. 115. 1. es Ugyanott. III. 390. §. 336. és 345. 1.

⁶⁹ *Demkó*: id. munka. 29. és 30. 1.

to *Quellen zur Gesch. der Stadt Brassó*. III. 103. 284. 1. stb.

1664. Den 27. Mártii wird ein Weib in der Blumenau mit Namen Fennig Hanessen der Zauberei berichtet, darauf gefänglich eingezogen, wird also befunden und mit etzlichen Zeugen erwiesen, darauf geschwommen und ihren verdienten Lohn empfangen den 1. April nach Gewohnheit mit Feuer, wie man pflaget, ausser der Stadt öffentlich verbrennet.

⁷¹ Ugyanott. III. 101. és 150. 1.

1591. Mense Augusto kommt einer mit Namen Lázár gegen Cronen und giebt sich für den Bruder des Wallachischen Fürsten aus, Welchen aber die Croner gefangen legten bis auf bessere Nachricht. Als sich aber hernach der rechte Bruder einstellte, wurde jenem das falsche Siegel an die Stirne gebrannt und enthauptet Ans. A hamisjátékost (falsche Würfel) leforrázni rendeli Pozsony város tanácsa. (*Kolosvári és Óvári*: id. munka. II. 2. 190. Man soll im bruenn.)

12. Sept. wurde eine Beindrechslerin, die viele Leute betrogen hatte, enthauptet.

⁷² *Kolosvári és Óvári*: id. munka. V. 2. köt. 158. 1.

a katonaszökevényeket végezte ki, hanem azokat is, akik a szökött katonáktól leveleket hoztak családtagjaik részére.⁷³ Bártfa városa halált és vagyonvesztést szabott engedély nélkül távozó polgáraitra, de lehetséges volt a kiegyezés is.⁷⁴ A katonaszökevények halálbüntetését a török veszély elmúlása után az 1749. jul. 8-i királyi parancs megszüntette és vármunkára változtatta. A szökésben segédkező nők 10 évre Temesvárra deportáltak.⁷⁵

A magyar társadalom harmadik, illetőleg negyedik rendjével, a jobbágyokkal szemben, aszerint, hogy hol tartózkodtak, az országos törvényeket és a megyei szabályrendeleteket érvényesítették, vagy ha a városok területén laktak, a városi jogot. A büntető praxisban a jobbágyokkal szemben csak annyiban találunk bizonyos különbséget, hogy az ő ügyeikben kevésbé vették tekintetbe az enyhítő körülményeket, ritkábban akadt előkelő szószólójuk s így a kompenzációra, a büntetés megváltására kevés alkalommal került sor. Nem voltak perképesek, hanem a jobbágy valamilyen sérelme esetén csak földesura perelhetett helyette. Büntetőügyben, mint tanú, nemes emberrel szemben nem szerepelhetett, hanem csakis abban az esetben, amikor a tárgyalt ügyről csakis jobbágy embernek volt tudomása és ekkor is lehetőleg csak akkor, ha szabad ember megerősíthette tanúvallomását.

Az általános bizalmatlanság a jobbágyokkal szemben abban is megnyilvánult, hogyha bizonyos hatósági funkciókat voltak kénytelenek a jobbágyközségek előjáróira bízni, drákói szankciókkal bátyázták körül ezen kötelességeket. A falvak előjárói pl. kötelesek voltak a falvakon keresztülvonuló idegeket ellenőrizni és a legkisebb gyanú esetén letartóztatni és a vármegye tisztjeinek kezébe adni. Amennyiben ezt elmulasztotta, az engedetlen falusi bírót harmadmagával karóbahúzták. Hasonló büntetésben részesültek azok a strázsások, akik a gyanús embereket ellábalni engedték.⁷⁶

⁷³ Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó. IIL 113.
Eodem wird ein Seiler aufn Schloss enthauptet, weil er Briefe von den durchgegangenen Soldaten an derselben Weiber Bracht. Mds.

⁷⁴ *Demkó*: id. munka. 91. 1.

⁷⁵ *Kolosvári és Óvári*: id. munka. V. 2. köt. 512. 1.

⁷⁶ *Kolosvári és Óvári*: id. munka. I. 36. 1. Kraszna megye stat. 17., 19. IV. Art.

Eszterházy Miklós szigorúan utasította 1616-ban a munkácsi udvarbíró, Aszalay Miklóst: Gonosztevő emberek, kik találatnak, az várban felvitessenek és törvény szerint büntetessenek, az ki halált érdemel megölessék, a mások példájára, Isten parancsolatja szerént, dentem pro dente, oculum pro oculo; s az félének vére pénzben ne vétessék. ^

Csongrád vármegye még 1807-ben is tökéletesítette az idegenek, beszállók és éjnek idején csellengő gyanús emberek ellenőrzésére és elfogására teremtett szervezetét. Minden 50 ház élén egy gazda állott, aki 2 őrállót küldött ki éjjelenként, felváltva. Minden 5 gazda felett egy kapitány állott. (*Kolosvári és Óvári*: id. muka. III. 451. 1.)

Demkó Kálmán vizsgálat alá vette a városokban elkövetett büntettek szereplőit és úgy találta, hogy a kriminális bűnöknek legalább 90%-át nem városi polgárok, hanem a városokban tartózkodó cselédek, a városok birtokain lakott jobbágyok követték el.⁷⁸ A mai kriminálaetiológiai kutatások szerint a mezőgazdasággal foglalkozó lakosság birtokos részének bűnözése hétszer kisebb, mint a nincstelen lakosság kriminalitása. Ugyanaz volt tehát a helyzet, csak még fokozottabb mérvben a középkorban is.

A középkori társadalom a keresztény egyház szigorú etikájának befolyása alatt, a középkori uralkodók és hatóságok hajthatatlan civilizatorikus és rendteremtő szándékai mellett sokkal érzékenyebb volt mindenféle bűncselekménnyel szemben és igyekezett ezen bűncselekményeknek ugyanazon személy által való megismétlését minden körülmények között megakadályozni. A halálbüntetés alkalmazásának gyakorisága, a halálbüntetést maga után vonó bűncselekmények nagy száma, ékes bizonyítékai ezen ténynek.

Mai büntetőjogunk a régivel szemben jelentékeny mérvben enyhébb, mert a középkori törvényeinkben és városi szabályrendeleteinkben felsorolt bűncselekményekből már csak a felségsértést, a gyilkosságot és a felmenőn elkövetett szándékos emberölést bünteti halállal.

77 M. G. T. Sz. 1897. 517. lap.

78 *Demkó*: id. munka. 160. 1.

b) A SZÁMŰZETÉS.

A halálbüntetés mellett a középkori társadalomnak még egy másik hatásos eszköz állott rendelkezésére a gonosztevőkkel szemben való védekezésre: ez az eszköz a száműzetés, vagy kiutasítás volt. Országos törvényeinkben ezen büntetés nem igen játszott nagy szerepet, mert alkalmazásának nem igen volt sem értelme, sem helye.

Szent László második dekrétuma első fejezetének 3. §-a tartalmaz egy, a száműzetéssel egyenlő súlyú rendelkezést. Ha valamely elfogott tolvaj kezese kezén szabadul meg, akkor a kezessel együtt szolgálásra adják el az ország más részébe. A száműzetés mindig együtt járt a rendi előjogoktól való megfosztással és a legalsó, jogtalan társadalmi rendbe való süllyesztéssel. Törvényeink azonban gondoskodtak róla, hogy magyar nemzetbeli rabszolgát, vagy rabszolgálót vagy akárkit is, aki Magyarországon született, még akkor is, ha nem magyar származású, külföldre ne lehessen eladni.⁷⁹

A városi tanácsaink által gyakorolt száműzés és kiutasítás, mint büntetés azért volt oly súlyos, mert a büntetett egyén a kiutasítással együtt elveszítette polgári előjogait és semmiféle más városban *nem* látták szívesen. A tárnoki jog kötelezte a városokat, hogy a száműzést, vagy kiutasítást kimondó Ítéletet közöljék a többi várossal és az országos hatósággal is. Selmecebánya jogkönyve kimondja, hogyha az ilyen száműzött egyén valamelyik királyi városba mégis belopózik és ott elfogják, irgalom nélkül elpusztítandó.⁸⁰

A két bányaváros 1536-ban egyezséget kötött egymással, hogyha valakit megbüntettek és valamely bányavárosból kitiltottak, miután bizonyos, hogy az ilyen messze elszaladna (so laufen dann solche verpost und ablegiert pueben weit), az ilyeneket figyelemmel kell kíséni. Ha valakit már két város is kitiltott, azt már egyik sem fogadja be többé. (*Kolosvári és Óvári*: id. munka. V. 2. köt. 62. 1.)

A csellengő gyanús elemeket már a kapus feltartóztatta. Ha mégis bejutott, szállásadói árgusszemmel figyelték és a

⁷⁹ *Béke fi Bemig*: A rabszolgaság Magyarországon az Árpádok alatt. 34. 1.

⁸⁰ *Demkó*: id. munka. 158. 1. (Sigism. decr. min. 1405. art. V.)

legkisebb gyanús jelenséget azonnal jelentették a bírónak. Körmöcbánya kivégezte és vagyonesztésre ítélte azon polgárait, akik csavargóknak, játékosoknak, paráználkodó férfiaknak és nőknek szállást adtak. (1537.)

A városok polgárai általában kisebb büntetésnek tekintették még a testcsontkítást is, pl. az egyik kéz levágását stb. mint a száműzetést. A száműzetést Brassó város egyik krónikása nyomorba taszításnak nevezi, „ins Elend verwiesen.“ Nyomor, bujdosás, szolgaság és ismeretlen veszedelmek vártak a kitzsítottokra. A középkori városok minden újonnan jött idegentől erkölcsi bizonyítványt kívántak és ha ilyet nem tudott felmutatni, a városban nem igen volt maradása. A török-háborúk idején a száműzöttek és más büntetettek, gyilkosok, rablók és tolvajok mind a végvárakba tódultak, abban a reményben, hogy ott könnyebben el tudnak helyezkedni a csapatoknál valamilyen ürügy alatt, vagy könnyebben bukkanhatnak föl valamelyik elhalt vagy eltemetett ember személyében. Azért így se tudták magukat megtagadni, mert az 1563. 41. t.-c. 2. §-a azon kérelemmel fordult a királyhoz, hogy a Szigeten, Egerben, Gyulán, Győrben és más helyeken büntetlenül tartózkodó gonosztevőket a helybeli kapitányokkal fogassa el és büntesse meg.

Városainkban a száműzetést mint kegyelmi büntetést alkalmazták olyanokkal szemben, akik a hűtlenség valamilyik büntetést, vagy főbenjáró ítélet alá eső büntetést követtek el. Brassó város tanácsa egy diákot, aki verekedés közben gyilkosságot követett el, a gimnázium közbenjárására száműzetésre ítélte.⁸¹

A száműzetés néha határozott időre, néha 100 év és 1 napra, majd örök időkre szólt. Fleykorph Miklós 1410-ben Pozsonyban egy embert és jószágát vízbe dobta, amiért 10 mértföldnyi körzetben 100 év és 1 napra kitiltották a városból.⁸²

A magzatelhajtók rendes büntetése örökös száműzés volt.⁸³

81 Quellen zur Geschichte d. St. Brassó. III. 244. 1.

82 Király: id. munka. 322. 1.

83 Demhó: id. munka. 121. 1.

Kisebb lopásoknál szintén megelégszenek azzal, hogy a tolvajt bottal kiverik a városból és onnan kitiltják. Fiatalkorú tolvajoknál szintén el szokták engedni az akasztófát és a vesszőzést is és azzal a meghagyással, hogy imádkozzék Istenhez a kísértések ellen, kiűzték a városból.⁸⁴ Tolvajló nőkkel szemben is irgalmasok szoktak lenni. Lőcse város tanácsa 1558-ban egy szolgát, aki a vásáron egy ezüst övet, lepedőt és kisköpenyt lopott, a bitófánál való megvesszőzésre és kiutasításra ítelt. Ugyanott 1614-ben egy kocsist körtelopáson értek az egyik kertben. Három napig ült a piac közepén levő szegyenkalitkában, majd örökre kiűzték a hóhér által a város területéről.⁸⁵

Pozsony város jogkönyve is megengedi közbenjárás esetén a lopás miatt kiszabott halálbüntetés átváltoztatását száműzésre.

A felsőmagyarországi városok az orgazdákat is kiűzték a városból. 1595-ben egy kenyérsütő nő jutott nővéreivel együtt erre a sorsra, mert tudva lopott ruhát vásárolt. Tekintélyesebb polgárokkal szemben elnézőbbek voltak és először 40 majd 200 frt. pénzbírsággal büntették, azzal a figyelmeztetéssel, hogyha harmadszor rajtakapják az orgazdaságon, örökös meggyalázással számúzzik.⁸⁶

A város békéjét zavaró egyénektől szintén száműzéssel szabadultak a városok. Selmezbányáról pl. 1368-ban két, 1372-ben ismét két polgárt száműztek az esküdtek által parancsolt béke megszegéséért. A XVII. század végétől kezdve a gyujtogatással fenyegetődzőkön már nem hajtották végre a halálbüntetést, hanem száműzték őket. Czetswasser Péter hamisjátékos szintén csak úgy menekült meg Pozsonyban 1400-ban a halálbüntetéstől, hogy szerencséjére egy jóhírű polgári családba házasodott, kitiltásánál azonban a család kimondotta, hogy azonnal lefejezik, ha a városba mégegyszer beteszi a lábát.⁸⁷

Brassó város tanácsa megkegyelmezett néhány boszorkánysággal vádolt asszonynak is és kiutasította őket. (Quellen stb. III. 225.)

84 Ugyanaz. 133. 1.

85 Ugyanaz. 59. 1.

86 Ugyanaz. 135. 1.

87 Ugyanaz. 52., 53., 73., 74., 195. és 196. 1.

A legtöbb kiutasítást azonban a városok mégis az erkölcs elleni kihágások miatt mondták ki. Lőcse városa 1680-ban a fajtalankodás gyanúja alatt álló nőket is, ha nem akadt, aki őket elvegye, szalmakoszorúval a fejükön keresztülkergette a piacon.⁸⁸

Sopron városa 1691-ben, Szombathely 1639-ben a kéjnők szállásadóit pellengérré ültette, megvesszőzte és elzavarta. Sopron városa különösen türelmét vesztette az erkölcstelenség terjedése miatt, mert a tanácsi határozat azt mondja, „dass aus dem Hurer Laster, zu dieser Stadt höchstschädlichem Nachruf, gleichsam eine Niederlage will gemacht werden, indem solches Hurengesinde ihre Leibesfrüchte weniger den für unvernünftige Bestien achtet.“

Győr városa még 1720-ban is „a kurvákat és kurvafiakat, kik a belső városban találtattak“ összefogdostatta és a városházán a rabok által megcsapatta, majd kiűzte a városból.⁸⁹

Mária Terézia erkölcsrendeletének 81-ik §-a a fajtalankodókkal szemben intelem, pénzbüntetés, elzárás és száműzés büntetésének alkalmazását engedi meg.

Pest város küzdelme a prostitúció terjedésével szemben a XVIII. században már hatástalan volt. Az 1767-ben kiküldött királyi biztos sem tudta többé megakadályozni a gyorsan fejlődő városba beszivárgó kétes elemek szaporodását.⁹⁰ A felsőmagyarországi városok kisebb erkölcsi kihágásokat is görbe szemmel néztek és elkövetőiket igyekeztek a városból eltávolítani. Lőcse 1635-ben két évre száműzött egy fiatal párt. Gyermeük túlkorán született, mert már a házasság megkötése előtt együtt éltek.⁹¹ 1624-ben pedig örökre kiutasítottak egy 23 éves ifjút és 40 éves özvegy nőt. A fogházból lakodalmi kíséret nélkül a templomba vezették őket esküvőre, azután házukat eladták és kizsuppolták őket a városból.⁹² 1628-ban egy második házasságra lépett özvegy nő, férjét tehetetlenséggel vádolva, elváltását kérte. A konzisztórium kimondotta ugyan az el-

88 *Kolosvári és Óvári*: id. munka. II. 2. köt. 259. 1.

89 *Ugyanott*. V. 2. köt. 427. 1.

90 *Sihlőssy*: A prostitúció. 120—122. 1.

91 *Demkó*: id. munka. 114. 1.

92 *Ugyanott*. 118. 1.

választást, de eltiltotta a nőt a férjhezmeneteltől és a városban lakástól is, mint incontentissima muliert.⁹³

Azt a polgárt is kizárták a tisztességes polgárok közösségéből, aki eltúrte, vagy előmozdította a felesége erkölcstelen életét és még jól járt, ha egyéb büntetések mellőzésével kiűzésre Ítélték.^{94*}

Szatmár városa 1704-ben kiűzte falai közül az olyan férjet, aki feleségével rosszul bánt és azt fenyegetésekkel elzavarta magától.⁹⁵

Az engedetlen gyermeket, aki kezét merte emelni szüleire, nemcsak a városból, de az összes bányavárosokból örökre száműzték.⁹⁶

Az erdélyi szász városokban a gonosz gyermekekkel szemben való erélyes fellépést alátámasztotta az evangélikus egyház fegyelmi szabályzata is, amelynek V. rész 16. pontja nemcsak a szülők bántalmazóit, de a szülők kigúnyolóit is a város szégyenfoltjainak tekintette.

„Welche ungehorsame Kinder Ihre eigene Eltern schmähen, schelten oder schlagen, die soll man nicht allein in die Feddel, sondern auch mit Ruthen aus der Gemeine austreichen und verjagen als Schandflecken; denn solches sind verfluchte Mäuler und Hände, so ihre Eltern schmähen, wie Gottes Wort sagt.“ (Siebenbürgische Rechtsgesch. 236. 1.)

Kitagadták és száműzték városaink azon polgáraikat is, akik veszély idején kivonták magukat a honvédelmi kötelezettség alól és elszöktek.⁹⁷ Modor még a szökevények vagyonát is elkobozta.⁹⁸

Debrecen városa nemcsak a katonaszökevényeket büntette szigorúan, hanem azokat is, akik a táborból a megszabott határidő előtt hazatértek. így pl. 1547-ben a város bírása ezért Ijgyártó Albert házáat és minden jószágát lefoglalta, őt magát pedig száműzte.⁹⁹

93 Ugyanott. 175. 1.

94 Ugyanott. 178. 1.

95 *Kolosvári és Óvári*: id. munka. III. 708. 1.

96 *Demkó*: id. munka. 182. 1.

97 *Kolosvári és Óvári*: id. munka. V. 2. 259. Kőszeg, 1663.

98 Ugyanaz. IV. 2. 421. Modor 1644.

99 *Zelízy*: Debrecen. 859.1.

Bár a városok kezdettől fogva demokratikus alapon szervezett közösségek voltak, a város tanácsa szinte autokratikus hatalommal intézte a város ügyeit és bíraskodott bizonyos határokon belül szabad belátása szerint. Féltekenyen őrködtek azon, hogy a városi tanács tagjai szigorúan őrizzék meg a hivatali titkot, nehogy a tanács határozatainak időelőtti kifecsegése miatt a város békéje megzavartassék, vagy a polgárok között zendülés törhessen ki, vagy a tanács határozataival szemben ellenállás legyen szervezhető. Nagyszombat városa 1570-ben kiközösítette magából a hivatali titok elárulóit, a legtöbb városban azonban a tanácstagság elvesztésével járt a tanácsi határozatok kifecsegése.¹⁰⁰

Ugyancsak féltekenyen őrködtek a városok tanácstagjaik tekintélyén és makulátlan hírnevén is. 1394-ben Selmecebányán egy Jénusz nevű polgár a bírót és a tanácsot meggyanúsította, amiért a nyelvét kellett volna kiszakítani, ehelyett azonban kegyelemből száműzésre ítélték.¹⁰¹

1376-ban Bélabányáról a tanács gyalázása miatt több polgárt kiutasítottak. 1375-ben ugyanon szintén több polgárt elűztek, mert a törvényeknek és a hatóságoknak ellenszegültek, stb.¹⁰² Bár a török hódoltság és az utána következő polgárháború ideje alatt a lakosság az egész országban elvadult, azért a hatóságok még a XVIII. században is szigorúan ragaszkodtak a régi praxishoz. 1715-ben Guss Fülöp nyergesmester, pesti polgár egy budai kocsmában bírálgatta a pesti tanács eljárását és egyes tanácsosokról szégyenletes dolgokat mesélt el. A budai tanács erről tudomást szerzett és erről értesítette Pest város tanácsát, mely Guss Fülöpöt a városból örökre kiutasította, sőt 6 napra el is zárta, hogy ezalatt hitelezői jelentkezhessenek, akiket az elítélt vagyonából kielégített. Pest város polgárai különben is kötelesek voltak esküt tenni arra, hogy a tanács működését nem bírálgtják, nem becsmérlik és a parancsoknak vakon engedelmeskednek, sőt ha olyasmi tudomásukra jutna, erről a tanácsnak azonnal jelentést tesznek. Ennek elmulasztását már esküszegésnek is tekintették.¹⁰³

100 *Kolosvári és Óvári*: id. munka. IV. 2. köt. 149. 1.

101 *Demkó*: id. munka. 37.1.

102 Ugyanott. 38. 1.

103 *Schmoll Lajos*: Adalékok Budapest sz.-főv. történetéhez. II. 35. 1.

Brassó város tanácsa kitaszította 1743-ban a város közösségéből Stihler János nevű polgárát, mert a királyné ellen beszélt valamit.¹⁰⁴

A rágalmazók és becsületsértők is nagyjából száműzettek. A városi tanácsok nemcsak a maguk becsületét védtek meg a gonosz nyelvekkel szemben, hanem megvédelmezték minden becsületes polgárt is. Selmebánya 1394-ben száműzött egy asszonyt és fiát, akik becsületes embereket gyanúsítottak lopással és rablással, anélkül, hogy bizonyítani tudtak volna. 1416-ban Penszmann András becsületsértésért száműzték.¹⁰⁵

A XVI. században egy lőcsei polgár egy gúnyiratot terjesztett polgártársáról. Perbe fogva azonban tagadta, hogy ő lenne annak szerzője és egy késmárki polgárra hárította a szerzőséget. A tanács száműzte a gúnyolódót mindaddig, míg a gúnyirat szerzőjét kikutatja és megnevezi.¹⁰⁶

Nagybánya város tanácsa 1579-ben megállapította, hogy sikerült a Károli Gáspár diák és Mészáros Lukács bíró között dúló háborúságot békésen elintézni. Azért, aki ezek után merészelne még valamit felhozni és ezzel a városban zűr-zavart támasztani, azt száműzik és minden tisztségétől megfosztják.¹⁰⁷

Az erdélyi magyar városok száműzték azokat a polgárokat, akik a civilis ordóval egyet nem kezdenének érteni, maguknak valami városi szabadság körül való immunitást, nobilitást, vagy valami más, a város ellen való exempciót akarnak szerezni.¹⁰⁸

Nem túrték azt sem, ha egy polgárleány a tanács tudta nélkül valamilyen nemeshez ment feleségül. Az ilyenek a városban is rendszerint a nemesi szabadsággal akartak élni, ami a város békéjét veszélyeztette, azért „mint más fertelmes és undok személyt“ száműzték és jószágait lefoglalták.¹⁰⁹

Lőcse város sikkasztó tisztviselőit csak kegyelemből száműzte, mert törvény szerint „hat er sollen zu haut und haar gerichtet werden.“¹¹⁰

104 Quellen zur Gesch. der Stadt Brassó. III. 146.

105 *Demkó*: id. munka. 151. 1.

106 Ugyanott. 153. 1.

107 *Kolosvári és Óvári*: id. munka. III. 564. 1.

108 Ugyanott. I. 87. 1. Marosvásárhely. 1634.

109 Ugyanaz. I. 264.1.

110 *Demkó*: id. munka. 41. 1.

Az iparszabályzat megsértése szintén nem egyszer vonta maga után a városból való-kitiltást. Pozsony városa 1376-ban a pékszabályzat be nem tartása miatt kiutasította a vétkeket és megvonta tőlük az iparjogot (dem nem man die Meisterschaft).¹¹¹

Szombathely városa 1611-ben megváltotta azok házait és kitiltotta őket a városból, akiket harmadszor rajtakaptak azon, hogy nem a város csapjára vezetett kocsmát látogatják, vagy nem onnan vesznek bort.¹¹² Kecskemét városa pedig még 1800-ban is kitiltotta azokat területéről, akik ismételen alattomban bort és pálinkát árultak.¹¹³ Kismarton városa pedig 1601-ben úgy határozott, hogy a szégyenfára kiköti és kitiltja azokat a városból, akik a kerítéseket pusztítják, vagy termést és gyümölcsöt elhordanak.¹¹⁴ Modor városa 1664-ben a csökönyös adónemfizetőket is kiűzte.¹¹⁵

Amint látjuk, városaink nem fukarkodtak a száműzés büntetésének kimondásával s mindazokat, akiknek cselekményei a városnak, vagy a város lakosságának érdekeit érzékenyebben sértette, eltávolították a városból.

A városok tanácsainak figyelme kiterjedt az élet összes körülményeire és igyekeztek megállapítani azt az erkölcsi életszínvonalat, melynek tiszteletbentartását mindenkitől büntetés terhe alatt is megkövetelték.

c) A SZOLGASÁGRA VETÉS.

A társadalmi életközösségben való megmaradásra méltatlannak bizonyult tagokkal szemben a középkorban, különösen pedig az árpádházi királyok alatt a szolgaságra vetés eszközével is védekeztek. Ennek a büntetésnek az eredete visszanyúlik az ókor végére és a középkor első századaira. Bizonyos mérvig a római jog fejlődésében bírja gyökereit és az egyházjog fejlesztette tovább és alkalmazta a középkori viszonyokra.

111 *Kolosvári és Óvári*: id. munka. V. 2. köt. 3. 1.

112 *Kolosvári és Óvári*: id. munka. V. 2. köt. 130. 1.

113 Ugyanott. V. 2. köt. 838. 1.

114 Ugyanott. V. 2. köt. 95. 1.

115 Ugyanott. IV. 2. köt. 491. 1.

A rabszolgaság intézménye az ókorban főleg arra szolgált, hogy kijelölje azokat, akikre áthárították a megvetett alsóbbrendű gazdasági munkák elvégzését. Már a római császárok törvényhozása kivetkőztette a rabszolgaságot barbár jellegéből és a görög filozófia által elterjesztett humanitárius szellem irányítása alatt szabályozták a rabszolgák jogait és uraik kötelességeit is.

Az egyház missziójának kezdetén megelégedett az emberi egyenlőség tanának a meggyökereztetésével, de nem vállalkozott arra, hogy korának egész gazdasági rendjét felborítsa a rabszolgaság megszüntetésének gyors megkísérlésével. Kétféle úton óhajtotta a rabszolgaságot enyhíteni. Egyrésztől appelaít uraik keresztény meggyőződésére és a másvilági jutalomra való hivatkozással igyekezett őket rábírti, hogy rabszolgáikat szabadítsák fel. Ha ez nem sikerült, akkor megelégedett azzal, hogy a rabszolgák gyermekeit sikerült felszabadíttatni. Másrésztől a rabszolgák erkölcsi és vallási oktatásával igyekezett szellemi és erkölcsi nívójukat emelni, mert a rabszolgai állapotnak egyik gyökere éppen azok műveletlensége, bárdolatlansága és alacsony erkölcsi nívója volt. Ugyanezen okok idézik elő azt, hogy a kulturállamok korunkban, az egyenlőség, szabadság és testvériség korában, a primitív népekkel szemben külön s azokra hátrányos törvényeket léptetnek és tartanak életben. A demokratikus Egyesült Államok az indiánoktól még ma is megvonják a velük született személyi jogok egy részét. Nem lehet tagadni, hogy az egyház helyes nyomon járt, midőrt az urakat emberszeretetre kötelezte, de a rabszolgákat is hűségre, kötelességteljesítésre és engedelmességre tanította. Ebből a szellemből fakadt a jobbágyságt intézménye, mely felváltotta a rabszolgaságot, enyhébb volt annál, de szintén biztosította a jogrend útján a termelő munka menetét, amit a kapitalizmus a tőkével ér el a természeti kényszerre, a táplálkozás kényszerére támaszkodva. Ez az átmenet lassú volt s többször megszakították bizonyos visszaesések az egyházi és állami törvényhozásokban, amelyek újból szaporították a rabszolgák, vagy amint árpádkori törvényeink nevezik: a szolgák törvénye alá vetett emberek számát. Helytelen dolog volna azonban az ókori rabszolgákat és a középkori rabszolgákat egy kalap alá vonni s életviszonyaikat a rabszolga-

törvények és a rabszolgák életviszonyait szabályozó jog hasonló rendelkezései alapján hasonlóknak minősíteni. Az árpád-korbéli rabszolga elvesztette személyes jogképességét és urával szemben annak parancsai szerint szolgálatteljesítésre volt kötelezve és ura állandó ellenőrzése alatt állott minden mozdulata. A rabszolgák egy része itt talált és a honfoglalók által leigázott népek soraiból származik, egy másik része a külföldi portyázások alkalmával behurcolt hadifoglyokból és azok utódaiból állt, egy harmadik része pedig, amint ezt ki fogjuk mutatni, azon szabadok, nemesek és nem nemesekből rekrutálódik, akiket a törvény becstelen életük miatt vetett szolgasorsra, mert méltatlannak bizonyultak a társadalom által a szabad embernek biztosított szabadságokra.

Ezen rendszabály eredete visszanyúlik középkori egyházi intézkedésekre, melyek bizonyos cselekményekről a szolgaságra vetés büntetésével akarták a keresztényeket leszo­k­tatni. Többek között az eretnekeket sújtották ezzel a büntetéssel, továbbá azokat a nőket, akik papokkal viszonyt folytattak, és az ilyen meg nem engedett viszonyból, szentségtörésből származó gyermekeket.¹¹⁶

Árpád­házi nagy királyaink előszeretettel alkalmazták ezt a büntetés­nem­et több cselekményre, melyeket később halál­büntetéssel sújtottak. Az alig hogy civilizált, szabadságért és függetlenségért rajongó ősmagyarok szemében a szolgaságra vetés nagyobb büntetés lehetett, mint a halál. Célszerűségi szempontok is vezethették első királyainkat ezen intézkedésük­nél. Nem akarták a dolgos kezek számát fölöslegesen csök­kenti és a magyarok számát kevesebbíteni.

Szent István II. dekrétumának 41. fejezete az olyan szabad embert, aki lop és magát megváltani nem tudja, szolgaságra eladatja. Csak akkor, ha mint szolga is másodízben lop, bünteti halállal. Szent László II. dekrétumának első fejezete szerint, ha egy elfogott tolvaj kezese kezén szabadul meg, mindkettőt szolgaságra adják el az ország egy másik részébe, javaik pedig a kincstárra szállnak. A 6. fejezet kimondja, hogy az olyan bírót, aki nem hajtja végre az ítéletet, nem vágatja le a szolga orrát és nem akasztatja fel a szabad embert, szintén

¹¹⁶ *Ciccotti: Der Untergang der Sklaverei. 20. és 21. 1.*

eladják szolgaságra és minden vagyonát elkobozzák. A 11. fejezet az olyan nemest juttatja szolgasorsra, aki más nemes ember házába megyén, ott viaskodik és a ház asszonyát bántalmazza, a váltságdíjat ellenben megfizetni nem tudja. Megnyírt fejjel, megkötözve és ostorozva hordozzák körül a piacon és így adják el szolgaságra. A 12. fejezet szerint a lopáson kapott szabad ember, ha templomba menekedik, onnan kihozatva szemét veszi, 10 évnél idősebb gyermekei pedig szolgaságra vetetnek és minden vagyonukat is elvesztik. Szent László GEI. dekrétumának 4. fejezete úgy módosítja az előbbi rendelkezést, hogy a szabad ember, aki lopott és templomba menekedett, annak az egyháznak szolgájává lesz, amelyiknél oltalmat talált. Ha a pap mégis szabadon bocsájtja, őt kényszerítik helyette szolgálatra, a tolvajt pedig eladják más vidékre. A lopásra vetemedett férjes asszonynak levágták az orrát, szolgaságra adták és elvették minden vagyonát, amellyel férje halála után máshoz mehetett volna feleségül. (6. fejezet.)

Szent István II. dekrétumának 29. fejezete csak a második visszaesést bünteti szolgaságba adással, „mert szörnyűséges és utálatos dolog minden ember előtt, ha a férfinép és még annál inkább, ha az asszonynép tapasztaltatik a lopás cselekedetében.“ A tolvaj hajadon leányokat szintén eladták, azzal a súlyosbítással, hogy szabadságukat többé vissza nem nyerhetik. Ha valaki mégis felszabadította az ilyen leányt, elveszítette árát és a király udvarába vitték. (7. fej.) Aki a bíró pecsétjét megvetve, idézésére harmadszor sem állt elő, elvesztette ügyét és megnyírt fejjel adták el adósságáért. (26. fejezet.)

Kálmán király első dekrétumának 56. fejezete a tolvaj feleségét, ha részes ura vétkében, szolgaságra vetni rendeli. Anyjuk sorsát viselik 15 évnél idősebb fiai is.

Béke fi Rémig „A rabszolgaság Magyarországon az Árpádok alatt“ című munkájában oklevelek alapján még néhány cselekményt sorol fel, melyeket szolgaságra vetéssel büntettek. A tolvaj papot, ha vagyona nem volt, szintén eladták rabszolgának. A köznépből való asszonyt, aki harmadízben hagyta ott az urát, szintén eladták és szabadságát sohasem nyerhette vissza. Az olyan férfi, aki annyira gyűlölte a feleségét, hogy önszántából rabszolga lett és ezen állapotban meg

is maradt, csakhogy feleségétől szabaduljon, örök rabszolgaságban maradt; s ha valamikor mégis szabaddá vált volna, ismét el kellett adni. A közrendből való asszonyt, ha férje rábizonyította a házasságtörést és vele többé együtt élni nem akart, eladták egész életére rabszolgának. Ha a bizonyítás a férjnek nem sikerült, akkor rá várakozott ugyanez a sors. Rabszolgaság várt általában a házasságtörőkre, leányt rabló vagy azokon erőszakot elkövető nemesre, ha a bírságot nem tudta megfizetni, hasonlóképen azon nemes emberre, aki más feleségét ennek akarata ellenére elrabolja. Ha a bíróság valakit tüzes próbán marasztalt és az illető a templomba menekült, ellenfele eladhatta őt egész családjával együtt. Aki kivont karddal embert ölt, vagyona azonban 110 pénznél kevesebbet ért, rabszolgaságra jutott. Ugyancsak ez a büntetés érte a végbeli katonákat és ispánokat, ha a haza határán túl lovat és ökröt árultak.

Szent István arra is törekedett, hogy megőrizze az államalkotó faj vérenek tisztaságát, mert II. decretumának 27. fejezete kimondja, hogy a királyi tanács végzése értelmében, ha szabad ember másnak szolgáló leányát választja házastársul, a leány urának tudtával, elveszíti az ő szabadságbírását és örök szolgálásra vettetik.

Werbőczy Hármaskönyvének I. rész 3. címében jelzi, hogy Szent István uralkodásának végéig pallossal vágták ketté, vagy örökös szolgálásra vetették azt a szabad magyart, aki nem szállt táborba, amikor a véres kardot körülhordozták. Első részének 38. címében pedig a vértagadás bűnét tárgyalja, amelyért még az ő idejében, sőt III. Károlynak 1723. évi II. decretumának 46. cikke szerint a XVIII. században is a szolgálásra vetés járt. A vértagadás bűnét az a bármely nemzetiségi atyafi követte el, aki a birtokjogban vele egyenlően örökösödő rokonait, rendszerint testvéreit, törvényes jogaitól ravaszul, alattomosan és ármányosan megfosztja és az örökségből kitudja. A büntetés kiszabására közömbös az, hogy testvéreinek a megrövidítése hamisított adománylevéllel, hamis esküvel — mellyel rokonait megtagadta, — vagy a királyi felségtől könyörgéssel, vagy más fondorlattal kieszközölt adománylevél, vagy fiúsítás révén történik. A vértagadó minden fekvő jószágától és örökségétől örök időkre elesik, azok arra a test-

vérére szállnak, akit az örökségből ki akart tudni. A vértagadó saját személyében ennek ellátásába és szolgálatába kerül. A megtagadott fivér, vagy nővér ugyanis cselédjeként halála napjáig élelemmel és ruházattal ellátni tartozik. III. Károly említett dekrétumában az örökös szolgaságra vetés büntetését kiterjeszti a hamis oklevelek készítőjére, ha azokat vértagadásra használták fel, hasonlóképpen azokra a rokonokra, akik az örökség elnyerése céljából szülőiket és testvéreiket eszteleneknek, örülteknek, holdkórosoknak, örvöngőknek és a birtokok kormányzására képteleneknek hazudják.

Egyes írók szerint királyi városaink büntetőjogi gyakorlatában nem fordul elő az örökös szolgaságra való vetés. *Fejér* azonban Codex diplomaticusának VII. 5. 117. lapján 1157-ből közöl egy II. Gézától származó oklevelet, mely szerint a városokban is azt, aki emberölésnél a 110 pénzben megállapított homágiumot nem tudta megfizetni, szolgasorsra vetették. Demkó Kálmán a lőcsei „Malefizbuch“-ban 1585-ből szintén felfedezett egy bírói ítéletet, mely kimondja az örökös szolgaságra vetést. Egy asszony két fiával idegen szárnyasokat hajtott az udvarába és azokat férjével együtt elfogyasztotta. A fiai vesszőt kaptak. Az asszonyt elűzték a városból, férjét, mint visszaeső tolvajt ki kellett volna végezni, de Bobbstné asszony kérésére megkegyelmeztek neki és büntetésből Bobbst úrnak élethossziglan szolgaságba adták. („Zur Leibeigen.“)

Ideiglenesen is szolgaságba kerültek egész Magyarországon, tehát a városokban is a makacs adósok.¹¹⁷

Ennek a jogszabálynak az eredete is visszanyúlik az ókorba, a XII. táblás törvény koráig, mely megengedte az adós szolgaságra vetését, ha kötelezettségeinek nem tett eleget. A Lex Peteliát Livius a plebejusok vívmányának tekintette, mert a hitelező elsősorban az adós vagyonával tartozott magát kielégíteni, nem pedig a testvérével.¹¹⁸

Az 1555. évi székely nemzeti konstitúció 58. §-a kimondja, hogyha valaki adósa a másiknak, akkor az adóst önön hitére, valahol találja, megfoghatja és megtarthatja.¹¹⁹

117 *Demkó*: id. munka. 134. 1.

118 *Ciccotti*: Der Untergang der Sklaverei stb. 115. 1. Ugyanez volt a helyzet az antik Görögországban. 41. 1.

119 *Kolosvári és Óvári*: id. munka. I. 25. 1. 5. Ugyanott. 35. 1.

Ugyanerre az álláspontra helyezkedik az 1604. évi marosvásárhelyi statútum,¹²⁰ melyet az 1607. évi zékeli (Marosvásárhely) konstitúció azzal bővit ki, hogy azt az adóst, akit a bíró hitelezője kezébe adott, jobbágyi szolgálatra nem kötelezheti. Kolozsvár 1675. évi dekrétuma részletesen előírja azt az eljárást, melyet a makacs adóssal szemben követni kell. A hitelező az adóst megfoghatja és egy esztendeig és három napig minden nap száraz kenyéren és vizén tarthatja. Annak utána a fogságból tartozik kiereszteni, de megesketheti, hogyha valamit keres teljes életében, vagy munkájával, vagy akár koldulással is, annak két részét a hitelezőnek adja, ha pedig ebben megcsalná, szolgájává teheti őt mindaddig, amíg az adós hitelezőjét ki nem elégítette. A városi statútumok ezen intézkedései Werbőczy Hármaskönyvének harmadik része 28. címének határozmányain alapszanak.

d) A BECSTELENÍTÉS.

A becstelenítést mint mellékbüntetést mondták ki országos és városi büntetőjogi gyakorlatunkban, súlyosabb bűncselekmények elkövetésénél. Városaink főleg akkor éltek ezen büntetéssel, amikor a büntetés száműzésre szolgált. Mint főbüntetést általában olyan kisebb bűncselekmények esetén mondták ki, amelyeknél következtetni lehetett a cselekményből a tettes aljas és haszonleső gondolkozására és elejét akarták venni annak, hogy ezek embertársaikat még egyszer megkárosíthassák. A büntetés vagy a tettes megcsonkításában, fülnek, orrnak levágásában állott, vagy szégyenbélyeget sütöttek a homlokára, hogy minden becsületes ember tudja, kivel áll szemben. A XVI. századtól kezdve a büntetés már enyhébb volt, mert a becstelenítésre ítélteteket csak valamilyen jellegzetes, messziről megismerhető viselet hordására kötelezték. A becstelenítésre ítélt egyén száműzöttnek tekintett a keresztények életközösségéből, becsületsértés miatt senki ellen nem tehetett panaszt. Tanúzását semmiféle ügyben nem fogadták el.

Szent István II. dekrétumának 55. fejezete a tolvaj udvarnokokat a szabadok törvénye szerint Ítélteti el, mint mellék-

120 *Kolozvári és Óvári*: id. munka. III. 46. és 47. 1.

büntetést azonban kimondja, hogy az ilyenek tanúságtételét szabad emberek között senki meg ne hallgassa.

Kálmán király I. dekrétumának 83. fejezete szerint a hamis tanú arcára keresztforma jegyet égetnek vassal és tanúságát többé el nem fogadják. Werbőczy Hármaskönyvének II. R. 3. címe a hitszegőket és a hamisesküvőket, kiket közönségesen aucariusnak vagy ludasnak neveznek, összes birtokjogaiknak, ingó és ingatlan jószágaiknak elvesztésére itéli. Az ilyen, miután az emberiség becsülését elveszítette gyalázatos tettével, mint az emberiség köréből száműzött és kitiltott ember, tarka ruhába öltözve, kenderből készült övvel, mezítláb és hajadonfővel kénytelen a többi keresztény hívők között járni. Törvény előtt felperesként ellene akárki, ő azonban senki ellen nem léphet fel. Szatmár vármegye 1607-ben kimondta, hogy mindazokat szintén becstelenséggel kell büntetni, akik perbe híva letagadják nevüket.¹²⁰

Rudolf király 1597. évi 8. dekrétumának 28. cikke az egri hősök hátramaradottal iránti köteles tisztelettől és gondoskodástól vezéreltetve kimondja, hogy mindazok, akik az egri árváknak és özvegyeknek megőrzésre átadott vagyonát nem adják vissza, kétszeres büntetéssel és becstelenséggel lakolnak. Sopron városa 1632. és 1663-ban a hivatalos titkot kifecseggő tanácstagokat becsület- és hivatalvesztésre itéli.¹²¹

Az 1554. évből a szász nemzeti statútum kiemeli, hogy a becstelének és a bírák által elítélt személyek (rovott mul-tuák) végrendeleti tanúk nem lehetnek.¹²²

Segesvár város 1608-ból való statútuma meghagyja minden polgárának, hogy a kitiltott személyeket (famosi und infames) , a becsteléneket sem a városban, sem pedig majorjaikban ne tűrjék, 5 frt. büntetés terhe mellett.¹²³ Kolozsvár város 1588. évi privilegiális executiója (5. §.) megállapítja, hogy a per derekát állatja (megakasztja) az, ha valaki bebizonyítja, hogy a felperes nem „tisztetségbeli személy“.¹²⁴

Máramaros vármegye 1692-ben becstelenségre és hivatalvesztésre itéli azokat, akik a vármegyei tisztek szabad válasz-

¹²¹ *Kolosvári és Óvári*: id. munka. V. 2. köt. 17. és 182. 1.

¹²² Ugyanott. I. 527. 1.

¹²³ Ugyanott. I. 553. 1.

¹²⁴ ugyanott. I. 315. 1.

tása ellen tennének valamit, pl. a főispánnak a tisztségért pénzt ígérnének stb.¹²⁵

Torna vármegye 1659-ben becstelenségre és örökös szilenciumra ítéli azokat az ügyvédek, akik a vállalt ügyet végig nem viszik, vagy a másik fél ügyvédjével összejátszanak.¹²⁶ Zemplén vármegye 1656-ban megtiltja bármilyen egyházbéli papoknak, hogy becstelen személyeket (paráználkodó nők, gonosztevők) megkereszteljenek. 127 Abauj vármegye 1616-ban becstelenségre ítéli azokat a bírákat és esküdteket, akik nemes ember panaszára nem ítélnek. 128

Az 1690. évi fogarasi konstitúció a temetőgyalázókat bünteti ezzel a büntetéssel. Zemplén vármegye 1797-ből való hadi törvénye azokat, akik több ízben rajtakapatnak hogy a strázsára részegen mennek, becsületüknek és nevüknek elvesztésére és a seregből való kivetésre ítélték.¹²⁹

A becstelenségre ítélt személyek azonban nemcsak személyükben bűnhődtek, hanem annak következményei kihatottak a gyermekekre is. Demkó Kálmán különösen a felsőmagyarországi városok büntetőjogi gyakorlatát vizsgálva kimutatja, hogy a tolvajok, rablók, rablógyilkosok, nyilvános nők, professzionista játékosok, színészek és bajvívók és az eretnekek gyermekei örökölték a szülőkön fekvő átkot és őket szintén jog- és becsületnélkülieknek tekintették.

Demkó Kálmán a felsőmagyarországi városi jegyzőkönyvek bűnügyi lajstromainak (Malefizbuch) gondos átnézésével összeállította a XVI. és XVII. században feljegyzett bűntetteket és azok büntetéseit.¹³⁰

A statisztika 234 büntettet jegyez fel s jellemző, hogy a felsőmagyarországi városok tanácsai a bűnesetek 46 %-át száműzetéssel, 23%-át pedig halálbüntetéssel torolták meg.

Korunk humanisztikus gondolkodása előtt a középkori igazságszolgáltatás kegyetlennek és túlzottan szigorúnak tűn-

125 ugyanott. III. 210. 1.

126 ugyanott. II. 1. köt. 213. 1.

127 ugyanott. II. 1. köt. 223. 1.

128 ugyanott. II. 1. köt. 163. 1.

129 ugyanott. II. 1. köt. 511. 1.

130 Demkó: id. munka. 159. 1.

hetik fel. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy korunk kultúrája, mérsékelt kriminalitása abból a talajból nőtt ki, melynek hajtásait zord és elszánt kertészek nyesegették. A kultúra és civilizáció vetését, ha kellett vérrel öntözték és a közjót tartva szem előtt, a közérdeket sértő személyeket s azok káros munkáját, ha nem is humanitárius, de mindig célravezető eszközökkel szorították korlátok közé. A büntetésnemek változatossága is bizonyítéka királyaink és törvényhatóságaink ama hajthatatlan törekvésének, hogy célravezető megtorlással és szigorú preventív jellegű büntetésekkel ártalmatlanná tegyék a társadalomra nézve káros elemeket s azok társadalmi emelkedését minden körülmények között megakadályozzák, még az egyénre nézve igen fájdalmas és súlyos következményekkel járó intézkedések árán is.

2. Polgári összeférhetetlenség és a jó polgár.

Magyarország különböző rendjei közül a jobbágyságnál, már alacsony műveltségi színvonala miatt sem, egyáltalában nem beszélhetünk rendi öntudatról, kialakult rendi becsület-érzésről (Standesehre). A magyar nemesség birtoktalan része, a hétszilvafás nemesek, a jobbágy létszínvonalához közeleső fokon tengették életüket, úgy, hogy törvényhozásunk feljogosítva érezte magát a birtoktalan, tunya és henye nemesekkel szemben különleges intézkedéseket életbeléptetni, amelyek bizonyos mérvig megszorították a nemesi szabadságjogokat. A birtokos nemességnél és főnemességnél beszélhetünk általános nemesi és nemzeti öntudatról, beszélhetünk mélyen beidegződött szabadságszeretetről, a nemesi előjogokhoz való törhetetlen ragaszkodásról, de nem beszélhetünk arról, hogy a nemességgel járó köteleességek épp oly mély gyökereket eresztettek volna a nemesi rend öntudatába, mint amennyire áthatották a nemesi rendet méltóságának és előjogainak öntudata. Ezzel nem akarjuk azt mondani, mintha a nemesi köteleességeknek az öntudata, a „noblesse oblige“ elve nem hatotta volna át a köz- és főnemesség rendjébe tartozó számos családunkat.

Zrínyi Miklós, a költő, keserű szavakkal ostromozza a magyar nemesség rossz tulajdonságait, amelyeknek legmélyebb forrása a nemesi öntudatnak és a nemességgel járó köteleességek átérzésének hiánya.¹

¹ *Zerinvári Zrínyi Miklós: A török áfium ellen való orvosság.* Ferenczi Z. jegyzetével. Budapest, 1903. 26—27. 1.

„Nem kell minékünk oly nagy ellenség, mint a török; egy canicula melege, egy februáriusnak szele, vagy éjszakának virrasztása, egy napnak koplalása megrontja hadainkat és semmivé teszi. Ilyenek a mi közhadaink, de mivel jobb ennél a nemesség? Mivel jobb az úri rend? Bizonyára mind egy bordában születtek vagyunk, egy cseppnyire is egyik rend a másikat nem csúfolhatja. A mostani nemes nem gondolja meg, micsoda az igaz nemesség, mivel nyerték meg az mi eleink a ne-

Államférfiainkban, hadvezéreinkben magas fokig kifejlődött a hazafias és rendi kötelességtudat, de ugyanezek keserves és sokszor eredménytelen küzdelmet voltak kénytelenek folytatni rendjük többségének kötelességek iránt való érzéketlenségével és alacsony műveltségi színvonalával. A nemesi rend fenkölt tradícióit őrző családjaink nem riadtak vissza semmiféle áldozattól, hogy fiaikat megfelelő nevelésben részesítsék s bennük kialakítsák a vezetésre hivatott rend szükséges tulajdonságait. Ezek azonban sporadikus jelenségek, a magánjogi és a családi élet szentélyében kifejlődő törekvések maradtak, melyek nem öltöttek közjogi, intézményes jelleget. Törvényhozásunk tekintettel arra, hogy a nemesség nem zárt helyen lakó közösség volt, mint a városi polgárság, csak negatív irányban szabályozhatta ezen kérdést s csak a nemesi kötelességek, közjogi kötelességek durva elhanyagolásait büntette.

A nemesség szellemét és kötelességtudását minden időben tartósan befolyásolta az udvar példája, a király magatartása a kötelességüket teljesítő és azt elmulasztó tisztviselőkkel és a nemesekkel szemben.

Igen instruktív ebből a szempontból Apaffy Mihály erdélyi fejedelem udvarának rendtartása 1682-ből.

A fejedelmi udvarban tartózkodó ifjakat (apródokat) a „hopmester“ tartozott megöletni, ha a fejedelem udvarából

mességet, mivel tartatik is meg. Egy nemzet sem pattog úgy, s nem kevélykedik nemesség titulussal, mint a magyar maga annak bizonyítására, conservatívójára, látja Isten, semmit sem cselekszik: ülnek haszontalanul fiaink, vagy otthon atyjoknál, és anyjoknál, vagy ha ugyan derekasán látni hallani akarnak (az mint ők mondják), egy magyar udvarába beállanak és szerződnek: ott mit tanulnak? Innya: mit többet? Pompászkodni, egy mentét arannyal megprémezni, egy kantárt pillangókkal felcífrázni, egy forgóval, egy varrott lódinggal pipeskedni, egy paripát futtatni, egyszóval: esküdni, hazudni és semmi jót nem követni . . . . Az úrfiak szintén ilyenek: az ital a legnagyobb mesterség és katonaság, mentül ajasabb és roszaabb lovászokkal, kóborló katonácskával társalkodhatnak, legnagyobb katonaságnak tartják: oztán ha a 20 esztendőt alig is érik el, mindeniknek feleség kell, ha tizen volnának is egy familiából: senki sem tanul tudományokat, senki nem lesz szarándokká, hogy láthasson, tudhasson abból valamit hazájának szolgálni Ezek kívánják oztán a generálisságot és ugyanezeknek kell adnunk, mert ha nincs más jobb.“

való levelet kiadták, kivitték vagy kiírták. Az erdélyi fejedelmeknek a diplomáciai titok megőrzése létkérdés volt a török-osztrák hintapolitika nehéz idejében.

Kiűzték a fejedelmi udvarból azt az ifjút, aki harmadszor „comporiáltatott“ részegségben vagy enyhébb szitkozódásban, aki lopott, aki valamilyen hírt a fejedelem házából idő előtt kivitt. Aki valakit kékre vert, vagy vért ontott, félkeze levágatott, ha másodszor kézzel vagy ököllel bántalmazott mást, kicsapatott. Aki másnak üstökét megvonta, „contumaciter széjjeljár“, negyedízben visszaesés esetén kicsapatott. Ha az ifjak közül valamelyik a kornéta előtt (a fejedelem jelzőszója) részegen alkalmatlankodott, kiűzték az udvarból. (M. G. T. Sz. 1898. 503—504.1.)

Szórványosan azonban egyes vidékek nemessége is szükségesnek találta részletes nemesi rendtartás kidolgozását, mely hivatva volt az országos törvények által hagyott hézagokat kitölteni, a negatív tilalmak mellett pozitív életszabályokat alkotni, a nemesség kisebb közületeinek helyi közigazgatási szerveit megalkotni, ezzel politikai és gazdasági életét szabályozni. 1652. december 28-án a rattegi nemesség alkotta meg ily szellemben rendtartását. (M. G. T. Sz. 1896. 273. 1.)

Csak a városokban fejlődött ki a szoros együttélés és egymásrautaltság következtében is a polgári rend körében a polgári öntudatnak, meg a polgári köteleességeknek különleges, közjogi jelleget öltött polgári becsületérzése (Standesehre), melyet nemesak polgári családaink ápoltak a maguk körében, de városi tanácsaink ellátták azt közjogi szankciókkal és a városi önkormányzat kebelében minden eszközzel törekedtek annak kifejlesztésére és megóvására, bármilyen viszontagságok közé is került a város. Midőn a török hódoltság megszűnése után a gyors és különböző kedvezményekkel ösztönzött várostelepítés folyamán Magyarország, a Balkán és a római szent birodalom minden részéből sereglett össze az új és nem éppen értékes elemekből, hanem jórészt zsoldosokból, kalandorokból és volt jobbágyokból álló új lakosság, ezen sokszor szedett-vedett népességben is a régi tradíciók kisugárzása és a régi tősgyökeres lakossággal bíró városok példája nyomán 80—100 év alatt újra kialakult a polgári rendi becsületérzés.

Városi statútumaink kezdettől fogva tartalmaznak rendelkezéseket, melyek konkrét esetek kapcsán meghatározzák, hogy milyen magatartást várnak el ebben, vagy abban az esetben a becsületes és tisztességes városi polgártól. A városi törvénykönyvekben, jegyzőkönyvekben lefektetett polgári kötelelességeket különösen választások, polgárrá fogadások alkalmával nyilvános kihirdetéssel minden polgárnak emlékezetébe idézték. A polgári eskü szövege is röviden összefoglalja az új polgár kötelelességeit. Legrészletesebben foglalgozik ezekkel Nagyszeben városának 1689-ban kelt statútuma,² mely összefoglalja a régi statútumok összes rendelkezéseit. A polgárok között becsületet és tisztességet csak az szerezhett, aki isten-

2 Kolosvári és Óvári: I. 578., 579., 580., 581. és 582.1.

578. Ist jedermänniglich Gott ein fromm und Religiös — dem lieben Nächsten ein redlich und friedfertiges — dann sich selbst ein keusch und nüchtern Leben schuldig und der sich nicht darnach hält, der ist keiner Ehren Werth, soll auch zu keiner Ehr gelangen können.

579. Ein jeder soll sich an Ein Allernädigst Kayserliches Diploma, der National-Contractum Bénéficia, wie auch alte Privilegien, Statuten Freythümer auch ernentlich die Ehrl. Zechen und Zechngenossen an Ihre von Glorwürdigen Majestäten erhaltenen Setz Ordnungen, Articul, Prärogativen und angenommene auch approbierte Löbl. Gebräuche steiff und feste halten . . .

So soll jedermänniglich darob seyn, dass Indigenae oder bürgl. Land-Sassen von denen Advenis und Frembden wohl distinguiert und zu dem Ende die Marticul der einerseite Possessionierten, die nehmlich ihre eignen Häuser haben, andererseits impossessionirten Bürger oder der Sädler, so dann Separate der Advenarum oder Fremdlingen wohl Fleiszig conservieren.

580. Niemand als eines gesetzten Hermannstädter Bürgers sein in einem reinen Ehebett gezeugtes Liebliches Kind, sowohl Mann- als Weibliches Geschlechts. Dargegen keine Leibeigenen, wenn sie gleich Sachsen von Geblüthe wären noch weniger aber undeutsche Nations Verwandten (als Ratzen, Wallachen, Winden, Croatten, Böhmen, Spanier, Franzosen, Wälsche, Pollaken, Unger, Moscoviten u. d. gl.) zu Bürgerrecht und Indigenat gelassen werden, es hätte denn die ganze Republic eine sonderbahre Notdurft jemanden aus einem Fremden Lande oder Nation Verstanden etc.

581. Der hinwieder thut und sich heimlich und ohne Vorwissen Eines Ehrsamen Weisen Raths in ein Ehegelöbnisz einmischet und einläßt soll keiner Ehrlich Zech fähig sein und niemahlen weder sie ihre Kinder und Erben zu keynem Amte, es ey so gering als es wolle gelassen sondern nach Gestalt der Verkuppelung gar zur Stadt hinaus und aus dem Stuel gewiesen werden.

félő és vallásos életet élt és felebarátaival szemben a becsületes, békés, józan és erkölcsileg tiszta élet kötelességeit meg nem szegte; aki erősen és mereven ragaszkodott a királyi szabadságlevelekkel biztosított régi városi szabadságokhoz, városi státutumokhoz és a jóváhagyott céhszabályokhoz; aki mindig különbséget tett a bennszülött birtokos és a jövevény birtoktalan lakos között. Polgárnak csak ősi nagyszzebeni polgárnak törvényes ágyban nemzett gyermekét tekintették, sohasem azonban jobbágyokat, mégha szász is volt, még kevésbé a nem német testvérnépeket, mint a rácokat, oláhokat, szlovéneket, horvátokat, cseheket, spanyolokat, franciákat, olaszokat, lengyeleket, magyarokat, muszkákat stb. (a státutumban használt eredeti sorrend). Ezeket csak akkor fogadták be polgáraik közé, ha erre valamilyen érdek szempontjából a városnak múlhatatlan szüksége volt. A városi polgárnak nem volt szabad a tanács tudta nélkül házasságot kötnie, nehogy ebből a városra nézve kellemetlen viszályok támadjanak, pl. egy nemes emberrel, vagy asszonnyal kötött házasság révén, aki ebből kifolyólag nemesi jogaival a város területén akarna élni és ezzel a város békéjét s a polgárok egyenlőségét zavarná.

Általános gyakorlat volt az új polgároktól a régi lakóhely városi tanácsa által kiállított erkölcsi bizonyítványt kérni. A törvényes származás és a feddhetetlen előélet írásbeli igazolása nélkül csak igen súlyos kezességvállalás révén számíthatott bárki a város kötelékébe való feltételes felvételre.

Igen eredeti, de egyben humánus is a felsőmagyarországi városok szabályalkotása abban a tekintetben, hogy ki tekinthető törvényes születésűnek és ki szerezhethet ezen az alapon polgárjogot. Házasság előtti együttélés megakadályozására törekedtek akkor, amikor kimondták, hogy a szülők egybekelése előtt született gyermekeket a szülők törvényes házassága nem teszi törvényes örökösökké. Ha a házastársak közül bármelyik fél törvénytelen születésű volt, a gyermekek szintén ki voltak zárva az örökösödésből, ellenben ha mindkét fél törvénytelen származású volt, a házasságukból származó gyermekek törvényes jogokat nyertek (sollen haben hehl und wandel gleich andern). A városi törvényhozás egyrészt meg akarta akadályozni törvényes és törvénytelen származású házastársak keveredését, nehogy e kettő közötti határvonal elmosódjék,

másrészt azonban unokáiban már nem óhajtotta büntetni a törvények ellen vétő házastársakat s azokat teljesjogúaknak ismerte el. Kivételt csak a törvénytelen születésű viadorokkal (kempfer), színészekkel (Spielleute, histriones, jocularos) szemben tett, mert ezek foglalkozását tartotta megbecsülendőnek; hasonló álláspontra helyezkedett a fogságban lévő tolvajokkal és rablókkal szemben, akik nem nemzettek törvényes gyermekeket.³

Városaink a női nem iránt való lovagiasságot is ápolták, mert azokat a polgárokat, akik a női nemhez tartozókat gyalázó szavakkal, vagy ütleggel, vérfolyással járó sebekkel és csonkítással illették, kétszeres büntetéssel sújtották.⁴

A polgárjog megszerzéséhez kívánt előfeltételek a polgársággal szemben támasztott további követelményekről adnak felvilágosítást. Általában megkövetelték a polgártól, hogy vagyonnal rendelkezék (ház, telek, stb.), hogy a polgárt vagyona elvesztésének veszélye is visszatartsa a polgári kötelezések megszegésétől.⁵ Megengedték azonban, hogy törekvő és becsületes emberek mások kezessége mellett megszerezhesék a polgárjogot azzal a kötelezettséggel, hogy egy év folyamán házat, vagy telket vesznek.⁶

Debrecen városa a török hódoltság idejétől kezdve megelégedett azzal, hogy az újonnan felvett polgár a közterhek viselésére képes volt.⁷

Általában minden város tiltotta a nyílt vagy titkos szövetségek alakítását, titkos konventikulumok, gyűlések tartását, mert ezek alkalmasak voltak a tanács hatalmának aláásására, ösztönözhatték a polgárokat törvénytelen akciókra és hatósági rendeletekkel szemben való ellenállásra.⁸

A hét alsó bányaváros szövetsége 1619-ben a polgári engedelmisségi eskü közé felvette azon kötelezettséget is, hogy

³ Demkó: id. munka. 110. és 113. 1.

⁴ *Kovachich*: Codex Authenticus Juris Tavernicalis. Buda, 1803. Caput. XII. 212. 1.

⁵ *Dr. Kovács Ferenc*: Városi adózás a középkorban. Pozsony, 1900. 39. és 83. alp.

⁶ *Michnay és Iachner*: Ofner Stadtrecht. 66. §. 60. 1.

⁷ *Dr. Zelizy*: Debrecen. 857. 1.

⁸ Ofner Stadtrecht. 68. §. 2. pont.

az új polgárok nem fognak más jogszokások bevezetésére törekedni.⁹

Igen jellemző a polgári szellemre az az intelem, melyet Modor város tanácsa 1640-ben intézett polgáraihoz s amelynek súlyt ez esetben is megfelelő büntetés kilátásba helyezésével adott.10

Székesfehérvár 1689. évi rendtartása kiemeli, hogy a jó rendtartás „főkép isteni félelmen van fundálva. Azért a nemes tanács az Isten tisztességét úgy igyekezzék promoveálni és úgy vigyázzon reája; az vasárnapi és ünnepi napokat szentelvén, processiókat járván és életeket jó erkölcsökben, igazságban rendelvén, hogy az alattvaló városiak, sőt a szomszédságbei? ek is jó példát vehessenek és követhessék“.¹¹

A török hódoltság után újra telepített városok eleinte nem hajthatták végre a letelepülni szándékozók szigorú megrostálását, mert ez egyértelmű lett volna a városalapítás megakasztásával, de már a XVIII. század elején az országos törvényhozás újból visszatért a régi szigorú állásponthoz és az 1729. évi 12. t.-c. (III. Károly) újból kötelezi a városi hatóságokat, hogy különös gonddal akadályozzák meg azt, hogy csavargókat a polgári társaságba felvegyenek. A lakosságban

9 *Kolosvári és Óvári*: IV. 2. köt. 314. 1.

10 Ugyanott. 418. 1.

Weilen es sich auch offermahlen zutragen thut, dass in einer Löblich Policey und Christlichen Gemein böse, Gott und treulose bürger und faule glieder gefunden werden, die auss des Teufels antrieb nicht allein zwischen der Burgerschaft mit Zank und zwitracht unruhe und auffwieglerery anrichten, sondern wider ihre gethane bürgerliche Plichte, ihre von Gott verordnete Obrigkeit heimlich und öffentlich mit schmäh läster und droilichen Wortten verachten und schändten, auch wohl dahin getahten, dass sie durch ihr unruhiges und boshaftiges leben und wesen einer ganzen Gemein gedencken schaden zu zufüegen. Zu verhietung nun dieser undt dergleichen unfäll und erhaltung gutter Einigkeit bei der Gemein, hatt ein Ehrsamer Rath sambt einer löblichen Gemein einhöllig geschlossen, dass ein solcher böss wicht und faules gliedt, so durch Vergessenheit seiner bürgerlichen Pflicht und Treu, Gott und die Erbarkeit auss dem äugen setzet, dass er zum erstenmahl am Gelt p 200 fl. unablässlich, sambt gnugsahmen abtrag, soll gestrafft werden. Wann aber solches von einem bösen und treulosen burger zum andermahl geschehen wurde soll am leibe gestrafft.

11 M. G. T. Sz. 1898. 35. lap.

erősen megfogyatkozott Kassa városa már 1700-ban újból megkövetelte új polgáraitól, hogy a városban uralkodott ősrégi gyakorlat szerint, melyet a céhek is alkalmaztak új jelentkezőkkel szemben, nemzetséglevelüket egy év és egy nap alatt bemutassák és házat is vegyenek, különben törölte polgárjogukat. A városi tanács belátására bízta, hogy a gyilkosság, paráznaság és más efféle cégeres vétkek nótájában forgó jelentkezőket felvegye-e a polgárság kötelékébe, miután az is megtörténhetett, hogy valakit igazságtalanul vádoltak.¹²

A XVIII. század közepén a polgári rendhez való tartozást sokan már tehernek tekintették és megelégedtek azzal, hogy a városban laktak anélkül, hogy a polgárságba való felvételüket kérték volna. Esztergom városa 1753-ban szükségesnek tartotta kimondani, hogy azon házzal bíró, vagyonos embereknek adóját fel fogja emelni, akik a polgárság megszerzése és az ezzel járó köteleességek alól kivonják magukat.¹³

Az sem tetszett Esztergom város tanácsának, hogy sokan félházzal vettek és ezen a címen kérték a polgárjogot, mert ezáltal a suburbiumban a rossz lakók elszaporodtak, amiért is 1749-ben eltiltotta a félházak vételét.¹⁴

Városi tanácsaink nemcsak pozitív irányban, de negatív irányban is meghatározták azokat a köteleességeket, amelyeket a jó polgárnak szem előtt kellett tartania, hogy ne vétson a polgári összeférhetetlenség szabályai ellen. A büntetőjogi összeférhetetlenségen kívül, melynek szankcióival már foglalkoztunk, városaink a polgári összeférhetetlenség megsértését a polgárjog megvonásával büntették. Mint mellékbüntetés szerepelt néha a pénzbüntetés, vagyonvesztés; a főbüntetés azonban mégis az volt, hogy a vétkes polgárt kirekesztették a városi közösségből.

A polgárjog elvesztésével büntetett egyének elveszítették összes politikai jogukat, tisztségeket nem viselhettek, a város ügyeinek irányításába be nem folyhattak. Iparjuk is veszélyben forgott, mert a céhek tagjaiktól rendszerint megkívánták a polgárjog megszerzését. A polgárjogtól megfosztott egyének befolyása majdnem semmivé zsugorodott össze. Még közvetve

¹² *Kolosvári és Óvári*: II. 2. köt. 326. 1.

¹³ *Kolosvári és Óvári*: IV. 2. köt. 761. 1.

¹⁴ *Kolosvári és Óvári*: IV. 2. 755. 1.

sem gyakorolhatták gazdasági hatalmuk révén befolyást a közügyekre, mint ma, mert a szükségletgazdálkodáson alapuló gazdasági rend a céhszabályok útján meggátolta a nagy vagyonok halmozását. (Üzemek nagyságának korlátozása stb.)

Már említettük, hogy a legtöbb város megvonta a polgárjogot azon leányoktól és asszonyoktól, akik férjhez mentek, mielőtt a tanács előtt igazolták volna, hogy polgárhoz mennek férjhez. Sopron városa 1639-ben szükségesnek találta ezen régi szabályt újból polgárainak emlékezetébe idézni.¹⁵

Késmárk városa 1667-ben kimondotta, hogy azon polgára, amelyik több adósságot csinál, mint amennyi vagyona van, elveszíti polgárjogát.¹⁶

Selmecebánya 1624-ben ugyanezen büntetéssel sújtotta azokat a polgárokat, akik hanyagul végezték az őrségi szolgálatot.¹⁷

Pozsony városa 1636-ban és 1637-ben kelt határozatával megvonta a polgárjogot azoktól, akik a szemlén (Musterung) nem jelentek meg teljes fegyverzetben.¹⁸

Nagyszombat városa 1574-ben úgy találta, hogy egy nagyszombati polgárra nézve összeférhetetlen az, ha más városban is van háza és ott is gyakorolja polgárjogát, különösen pedig, ha többi háza a törökök által megszállott területen fekszik. A tanács megkövetelte, hogy az illető igazolja ottani polgárjogáról való lemondását.¹⁹ Modor városa 1610-ben kizárta polgárai közül azokat, akik polgári kötelességeiket az adózás, a közmunkák és az őrségi szolgálat terén nem teljesítették.²⁰

Besztercebánya 1616-ban a hivatali titkot megsértő tanácstagokat megfosztotta polgárjoguktól, elmozdította hivatalukból, sőt a megélhetéshez való joguktól is megfosztotta. (Aus den Rath geschlossen, ambt, Stadtfreiheit, bürgerliche Nahrung entfernt und priviert.)²¹

15 Ugyanott. V. 2. 1928. 1.

16 Ugyanott. II. 2. 2548. 1.

17 Ugyanott. IV. 2. 340. 1.

18 Ugyanott. IV. 2. 453. és 382. 1.

19 Ugyanott. IV. 2. 160. 1.

20 Ugyanott. IV. 2. 263. 1.

21 Ugyanott. IV. 2. 289. 1.

Modor városa 1619-ben nem tűrt meg olyan polgárokat, akik bírói idézésre harmadszor sem jelentek meg. 1640-ben szükségesnek találta ezen büntetés kiterjesztését mindazokra, akik háromszori büntetés után sem javultak meg, rossz életükkel a községet megbotránkoztatják: nem járnak misére, a heti kötelező polgári imádságra, hanem ehelyett iszákoskodnak (sich vollsauffen).²²

Kassa város tanácsa 1629-ben megfosztott a polgári jogtól két polgárt, mert a magyar és német nemzetiség között viszályt szítottak.²³

Debrecen városa 1707-ben nem szenvedhette azokat, akik a hatóságilag megállapított munkabéreknél magasabb munkabért fizettek, kaszásnak 6 libertásnál, szedőnek 4 libertásnál többet, mert ezzel megnehezítették a többi birtokos gazda megélhetését s ezért ezeket a polgárjog elvesztésével és 200 forint bírsággal büntette.²⁴

A városi tanácsok a büntetőrendelkezéseken kívül politikai szempontok szerint is mérlegelték azon kérdést, kiknek felvétele kívánatos vagy nem kívánatos a város kötelékébe. Ezen intézkedések célja részben a város faji és nyelvi egységének megőrzése volt, részben pedig a tanácsok bizonyos kellemetlen tapasztalatokra hivatkoztak, melyeket a múltban az egyes nemzetiségekhez, vagy az egyes felekezetekhez tartozó egyének polgárrá fogadása után tettek.

Jellemző városaink szinte példátlan autonómiájára és szabadságára, valamint az államalkotó magyarság politikai toleranciájára, pl. a nemzetiségi kérdésben is, az a tény, hogy a magyar állam beavatkozás nélkül tűrte, hogy számtalan városunk az államalkotó magyar fajhoz tartozó egyéneket azért zárja ki a polgárjog megszerzéséből, mert az államalkotó fajhoz tartoznak, holott a városok ennek vendégszeretetét és privilégiumait élvezték. Sopron városa pl. 1559-ben kimondotta, hogy a városnak semmiképpen sincs ínyére a magyarok polgárrá fogadása, mert a magyarok nem engedelmeskednek, bár

²² *Kolosvári és Óvári*: IV. 2. 309. és 406. 1.

²³ *Kerekes Gy.*: Nemes Almásy István kassai kereskedő és bíró.

. G. T. Sz. 1902. 313. 1.

²⁴ *Kolosvári és Óvári*: III. 714. 1.

felvételük előtt mindent megígérnek, azonkívül hangsúlyozza, hogy a magyarok a tanácsnak túlságos sok dolgot csinálnak.²⁵

Ez a tanácsi határozat csak összefoglalása a régi gyakorlatnak, mert már 1543-ban kimondotta a városi tanács, hogy magyaroknak nem fogja megengedni, hogy a városban házat vehessenek és hogy a belvárosban szállást kapjanak, mert a külvárosban is van elég hely.²⁶

Sopron 1595-ben a házvásárlás tilalmát még a magyar nemzetiségű papokra is kiterjesztette, 1594-ben pedig megszorította a magyar nyelv használatát hivatalaiban, még pedig kényelmi és költségkímélési szempontból.²⁷

1597-ben kirekesztette a magyarokat a városi erdő használatából, hasonlóképpen megvonta tőlük az elővásárlási jogot is és elrendelte kitelepítésüket a városi szőlőkből is.²⁸ 1546-ban azzal az indokolással, hogy a város belterületén lévő templomokat látogató magyarok között lehetnek olyanok is, akik a törökkel praktikáinak, az iránt intézkedett, hogy a magyar prédikátorok a városon kívül tartsanak a magyarok részére istentiszteletet.²⁹

Vilhelmovics Sztankó gazdag körmöcbányai polgártót származása miatt több ízben kiköltözésre akarta kényszeríteni a német városi tanács. Csak V. László király ismételt közbelépése mentette meg a kiüldözéstől 1433-ban. Majd új módszerhez folyamodtak vele szemben. Oly adókkal terhelték, aminőket más polgár sohasem fizetett. Erre V. László 1456-ban ettől is eltiltotta a tanácsot.³⁰

A magyar városokban ezzel szemben a németek mindenkor felvételt nyertek, sőt ha számuk gyarapodott, anyanyelvhasználati jogukat biztosították, sőt gondoskodtak arról is,

²⁵ Ugyanott. V. 2. 69. 1.

„Denn die Ungarn laisten keinen gehorsam, ob sichn schon am ersten viel zusagen, . . . dass sie einen ehnsamen Rath nur viel zu schaffen machen.“

²⁶ *Kolosvári és Óvári*: V. 2. 36. 1.

²⁷ Ugyanott. V. 2. 68. és 67. 1.

²⁸ Ugyanott. V. 2. 45., 72. és 235. 1.

²⁹ Ugyanott. V. 2. 40. 1.

³⁰ M. G. T. Sz. 1898. és 194. és 195. 1. *Krizski Pál*: Egy körmöcbányai nagykereskedő a XV. században.

hogy arányszámuknak megfelelően képviselőket kapjanak a városi tanácsban.

Megemlékeztünk már arról, hogy az erdélyi szász városok sem fogadták be elvben a magyarokat polgáraik közé. Hasonló gyakorlatot követtek a felsőmagyarországi német városok is, amelyek lehetőleg csak német nyelvű polgárokat vettek fel, bár itt az ellentét a magyarok és németek között sohasem volt annyira éles, mint Erdélyben és Sopronban. Még érellyesebb és messzebbmenő óvatossági intézkedéseket léptettek életbe összes erdélyi városaink az oláhoknak a városokba való tódulásával szemben. Különösen szigorú volt a szász városok állásfoglalása ebben a tekintetben. Még mint szolgákat sem szívesen látták őket. A szász nemzeti státútum 1469-ben kimondta, hogy éjjeli örököl oláhok nem fogadhatók fel.³¹ Az oláhok nagyobb kriminalitása arra indította Segesvár város tanácsát, hogy az esti harangozás után megtiltsa az oláhoknak az utcán való járkálást. Az oláhokat kártevéseik, erdőtüzek, legelők elpusztítása miatt nem egyszer kiűzték a városok határából is. így 1557-ben Tekesből és Szász városból.³²

A tapasztalatok alapján a magyar városok is hasonló intézkedésekkel védekeztek az oláh invázió ellen. Marosvásárhely 1759. évi konstitúciója kimondja, hogy a városbíró tudta nélkül senki oláh embert nem tarthat házában, oláhok örökséget nem vehettek, városi földekből, szántókból, kaszálókból részt nem kaphattak.³³

A törökök kiverése után a rácok betelepődése is foglalkoztatta városainkat, Esztergom 1713-ban úgy határozott, hogy nem bocsátja be őket a városba, de a városban való kereskedésből is kizárta őket.³⁴ Körmöcbánya 1714-ben kiutasította a néhány évig megtűrt menekülő és ott letelepülő rácokat.³⁵ Pest városa a XVIII. század közepéig nem engedte meg rácoknak és görögnek az ingatlanszerzést a város belső részében. A pesti német kereskedők is elzárkóztak előlük. A

31 *Kolosvári és Óvári*: I. 507. 1.

32 Ugyanott. I. 532. 1.

33 Ugyanott. I. 158. 1.

34 Ugyanott. IV. 2. 627. 1.

35 Ugyanott. IV. 2. 630. 1.

XVIII. sz. 60-as éveiben egyes bírakkal összejátszva már tömegesen szerezték meg a polgárjogot.³⁶

Ezen intézkedések mögött nem pusztán a faji ellenszenv állott. A görögök, örmények és rácok kereskedelmi szokásai a kereskedelmi tisztesség dolgában igen sok kívánnivalót hagytak. Wesselényi Ferenc nádor 1665-ben a Tiszán innen és túl tartózkodó összes görög kereskedők elüljárójává és felügyelőjévé kinevezte raskai Soós Gábort, mert a török hódoltsági területről betóduló görög kereskedők nem egyszer kémszolgálatokat teljesítettek a töröknek, fegyvert csempészték s amellet a községi kötelékbe sem igen vétették fel magukat.³⁷

Különösen a borkereskedelem terén követtek el sok csalást és hamisítást. Az 1741. évi I. t.-c. 29. cikkelye (Mária Terézia) épp a fenti csalásokra és hamisításokra való tekintettel megtiltotta a görögöknek, örményeknek, rácoknak és zsidóknak a vármegyékben és városokban a borkereskedést, a bor elkobzásának büntetése mellett.

A nemzetiségi hovatarozandóságon kívül a városok figyelemmel voltak polgáraik vallására is. Említettük már, hogy a protestáns többségű városok elzárkóztak a katolikusok befogadásától. Debrecenben, Brassóban és a felsőmagyarországi városokban is ismeretes számos eset, amidőn katolikusok a király támogatásával tudták csak polgárráfogadásukat keresztülvinni. Később a királyi ház a protestáns többségű városokban a katolikus polgároknak a tanácsba való felvételét is kieroszakolta, hogy a városi tanácsokban is bizalmi férfiakkal rendelkezzenek. Azt is említettük, hogy a katolikus városok hasonló politikát követtek a protestánsokkal szemben. Ezek az ellentétek azonban lassan elsimultak és a katolikus, vagy valamely protestáns felekezethez való tartozást nem tekintették kizáróknak a polgárság megszerzésénél.

Egészen más volt a helyzet a zsidóknál, akiknek betelepését sohasem nézték jó szemmel s ha valamilyen okból mégis befogadták, — vagy azért, mert a városnak hiteleztek, vagy azért, mert a királyi kormánynak tettek pénzügyi szolgálá-

36 *Várnai Sándor*: Adalékok a régi pesti polgári rend társadalmi és gazdasági kialakulásához. M. G. T. Sz. 1905. 245. 1.

37 M. G. T. Sz. 1895. 79. 1.

latot, s ennek fejében királyi engedéllyel telepedhettek le egyes városokban — mégsem tekintették őket soha teljes “jogú polgároknak. 3 8 A zsidók a megtelepedési engedélyért külön adót fizettek. Iparúzással nem foglalkozhattak, sem ipari, sem kereskedelmi céhek tagjai nem lehettek. A városoknak csak meghatározott részein telepedhettek le: a gettóban.

De nemcsak a középkorban, hanem az újkorban is, a XVI. századtól kezdve találkozunk a zsidók jogviszonyait megállapító külön szabályalkotással. Sopron városa már 1507-ben eltiltotta a zsidókat posztónak és lódennek végszámra való vásárlásától, meg a szabómunkától, mert ezáltal a szabók nagy kárt szenvedtek. Sopron városa 1523-ban előírja a zsidóknak a zsidóviseletet, hogy meg lehessen őket ismerni, és kötelezi őket arra, hogy keresztény ünnepeken otthon maradjanak.³⁹

1524-ben megtiltja nekik, hogy a városi közfürdőt használhassák. 1614-ben a vásári napokra korlátozta a zsidók házalását.⁴⁰

1537-ben Sopron városa radikális eszközök alkalmazására határozta el magát. A zsidótemetőt megszüntette és hogy a zsidók közvetve ne fejthessenek ki akármilyen gazdasági tevékenységet, szigorú büntetés terhe alatt megtiltotta polgárainak, hogy zsidók javainak eladását közvetítsék, azokat maguknál tartsák és zsidóknak szállást adjanak. Elrendelte azonkívül a zsinagóga értékének megbecsülését, a becsár kifizetését és az épület lerombolását.⁴¹

1691-ben a polgárság kérte a város tanácsát, hogy szabadítsa meg a várost a zsidóktól, vagyis úzze ki őket.⁴²

1687-ben Szombathely követte ezen a téren Sopron példáját, mert mint a tanácsi határozat mondja, „ők untalan városon árulván a vevőket magukhoz hitegetik és mindent

38 *Kolosvári és Óvári*: V. 2. 13. 1.

39 Ugyanott. V. 2. 14. 1.

40 Ugyanott. V. 2. 17. 1.

41 Ugyanott. V. 2. 327. 1.

42 Ugyanott. V. 2. 321. 1.

„von dem losen und der Burgerschaft höchst schädlichen Judengesindel, bittet eine Ehrsame Gemeinde die Stadt bester Möglichkeit nach zu befreien.“

felkapdosnak és ennek következtében sérelmes károk érik a városi kalmárokat és mesterembereket“.⁴³

Szombathely városa 1722-ben újból eltiltja őket a boltnyitástól és kimondja, hogyha vásári napokon mégis bejönnek, céhek által árult és termelt portékát nem adhatnak el. Magyarázatul hozzáteszi, hogy az az egy-két zsidó, aki a városban megtelepedhetett, ezt azért tehette, mert a város adósuk volt, de most már mégis igen elszaporodtak.⁴⁴ 1788-ban újból megújítja a betelepédesi tilalmat, „mert nem egy, hanem több példából is kitetszik, hogy az ilyen jövő-menő zsidók, kik a várost illető terhekben nem konkurrálnak, sőt inkább adósságokat tevén, a kontribúcióval restálván, elszöknek“⁴⁵

Kassa városa 1598-ban azzal az indokolással tagadja meg a zsidóktól a polgárjogot, városi szabadságok élvezetét, a keres-

43 *Kolosvári és Óvári*: V. 2. 314. 1.

44 *Kolosvári és Óvári*: V. 2. 431. 1.

45 £), *Kuncz Adolf*: Szombathely monographiája. Szombathely, 1880. c. munkájában 122. és 123. lapon jellemző esetet közöl a város jegyzőkönyvéből. 1718. április 1-én a város Marko, rohonci zsidónak évi 32 forint fizetés mellett egy boltot adott bérbe, a szükségtől kényszerítve azon kikötéssel, hogy ebből a megtelepülésre jogot ne formálhasson, feleségét és gyermekeit Szombathelyre ne hozhassa, vasárnap és ünnepeken boltját bezárja és semmi olyan tárgyat ne áruljon, amelyeket a városban lévő céhbeli mesterek készítenek. Végre azon kikötéssel, hogy semmi vétségben urához Rohoncon ne fordulhasson, hanem a város bírása által büntetessék. Az okmány másolatához pótlólag hozzá íratott, hogy úgynevezett Markót évi 24 forint fizetése mellett a város 1729-ben 3 évre befogadta az előbbi feltételek megtartása mellett: habár 1722-ben azon határozat hozott is, hogy a város többé zsidóknak boltot bérelni nem enged, minthogy a céhbeli mestereknek kárt okoznak azzal, hogy a tilalmat nem tartják meg, s oly portékát is árulnak, minőt a városi mesteremberek is készítenek.

1724-ben elhatározatott, hogy a városi kapukhoz fogadott örök állíttassanak, mindegyik kapuhoz őrház építtessék, mint a jegyzőkönyv mondja: répa verem módjára történjék az építés.

Minthogy a városban egyes boltokat bérben bíró izraeliták a tilalom dacára többször oly tárgyakat árusítottak el, minőket helybeli mesterek is készítettek, az 1735-ben tartott közgyűlés őket a városból kiutasítja. Az erre vonatkozó határozat végszavai: nagyobb az, hogy a város luteránust, kálvinistát nem szenved, annyal inkább zsidót, feleségestül éppen nem. Azért megfizetvén a városnak az hátravaló arendát, menjenek ki.

kedés jogát, mert azok külföldi kereskedők („ausländische Handelsleut“) és mert a polgárság szájából kiveszik a kenyeret, („der Bürgerschaft das Brot vom Maul abschneiden.“)⁴⁶

Az 1647. évi II. dekrétum 91. cikke megújítja az 1630. évi III. dekrétum 15. cikkelyét és kimondja, hogy az olyan zsidókat, akik az ország jogainak nem részesei, hűtlenek és egészen lelkiismeretlenek, vámok bérletétől elmozdítsák, mert ellenkező esetben a vámjog tulajdonosai legott elveszítik vámjogukat. Az 1649. évi III. dekrétum 79. cikke az előbbi törvény-cikkek végrehajtásában elrendeli, hogy azon alispánok, akik a vámszedésnél mégis zsidókat alkalmaznak, hivatalukat veszítik, és felhívja a vármegyéket, hogy minden tétovázás nélkül bizottságilag vizsgálják meg a falvak és mezővárosok vámkezelését és hajtsák végre a törvényt. Máramaros vármegye 1691-ben proskribálta a zsidókat és 100 forinttal büntette mindazokat, akik zsidókat tartottak.⁴⁷

A zsidó vámosok ellen hozott törvények végrehajtása még 1723-ban sem következett be kielégítő módon, amiért az 1723. évi II. dekrétum 15. cikke úgy óhajtotta a zsidó vámosok elmozdítását kierőszakolni, hogy kimondta, hogy az olyan helyeken, ahol zsidó a vámos, senki sem tartozik vámot fizetni. 1713-ban Esztergom városa is kimondja, hogy zsidókat nem bocsájt be a városba.⁴⁸ A többi városok is, ha bebocsáztatták is őket, gazdasági tevékenységüket sok tekintetben korlátozták. Buda városa 1723-ban szintén eltiltotta őket a házalástól. Hasonlóképpen Szentgyörgy városa 1770-ben, miután 1750-ben már kizárta őket a legeltetésből is. A zsidók kereskedését korlátozta Pozsony 1654-ben. Szentgyörgy 1673-ban. Gyulafehérvár városa 1741-ben. Csak keleti árukkal kereskedhettek. Házat nem szerezhettek, földműveléssel nem foglalkozhattak és kocsmát nem bérelhettek.⁴⁹

1752-ben Székesfehérvár városa csak abban az esetben engedi be a zsidókat a városba, hogyha igazolni tudják valamilyen katonai megbízatásukat, (wenn sie sich im Regime *Kolosvári és Óvári*: II. 2. 123. 1.

⁴⁷ Ugyanott. III. 202. 1. miután már előzőleg 1690-ben is elrendelte kiűzetésüket „a sok alkalmatlanság miatt“.

⁴⁸ Ugyanott. IV. 2. 627. 1.

⁴⁹ Ugyanott. IV. 2. 661., 760., 806., <i>48., 522., I. köt. 409—410. 1.

mentssachen legitimieren können).⁵⁰ A zsidók be nem bocsaj-
tását elrendelte 1739-ben Ruszt városa is.⁵¹ Bereg megye 1797-
ben érvénytelennek jelentette ki a keresztények és zsidók kö-
zött létrejött munkabérszerződést.⁵² Csongrád vármegye még
1830-ban megújította 1724. évi szabályrendetét, mely meg-
tiltotta, hogy zsidók fegyvert, puskaport és golyóbist árul-
hassanak.⁵³ Máramaros 1718-ban megtiltotta a zsidóknak, hogy
gabonából pálinkát főzhessenek.⁵⁴ Ugocsa vármegye pedig 1785-
től fogva csak az alacsonyszerű portékákkal való házalást en-
gedte meg.⁵⁵

A mai alkotmányok nem ismerik a polgári jogok teljes-
ségétől való megfosztást, mint büntetést, mert megszűnt a tár-
sadalom tagozódása különböző, illetőleg jogokkal bíró és ilye-
nekkel nem bíró rendekre. A mai társadalom elvben egyenlő
jogú tagokból áll. Ezen elvet azonban a társadalom tagjainak
különböző értéke és használhatósága miatt kénytelen volt köz-
érdekből áttörni még a legdemokratikusabb állam is.

A társadalom érdekében gyakorolt jogkorlátozások ki-
terjednek nemcsak az egyének közjogi vonatkozású, hanem
magánjogi természetű jogainak korlátozására is. Még ma is
használatos a politikai jogok gyakorlatának felfüggesztése, a
viselt hivatal elvesztése, hivatalviseléstől való eltiltás, a foglal-
kozástól való eltiltás (lásd a Btk. 54—60. §-át), a gondnok-
ság alá helyezés. Ezen intézkedésekkel az utolsó fejezetben
fogunk behatóan foglalkozni.

A tiszteletreméltó polgári szellem, mely a tanácsi határo-
zatok és városi szabályrendeletek minden lapjáról kisugárzik,
bizonyítéka nemcsak polgárságunk magas erkölcsi színvona-
lának, de államalkotó, illetőleg közösségalkotó és fentartó
képességének is.

Városaink politikailag és gazdaságilag rendezett élete, a
polgári jólét és öntudat, a tisztaság erkölcsi és politikai hagyó-
mányok a magyar nemességre is bizonyos befolyást és vonzó-

50 Ugyanott. V. 2. 517. 1.

51 Ugyanott. V. 2. 472. 1.

52 Ugyanott. II. 1. 505. 1.

53 Ugyanott. III. köt. 483. 1.

54 Ugyanott. III. köt. 282. 1.

55 Ugyanott. III. köt. 435. 1.

erőt gyakoroltak. Ott, ahol a nemesség és városi polgárság között nem voltak nemzetiségi ellentétek, több helyen formális szerződést kötött a nemesség a polgársággal, hogy megállapítsa azokat a feltételeket, amelyek lehetővé tették a nemesek és polgárok békés együttélését a városokban.

A deési nemesek 1613-ban elvállalták a polgári közterhek viselését (adófizetés, őrszolgálat, útfenntartás stb.). Az egyezés pontjainak lelkiismeretes betartásáról a nemesek által maguk közül évenként választott „principalis“ gondoskodott. Vítás kérdésben vegyes bizottság döntött.⁵⁶

Beczkó város 1634. évi rendtartása ugyanilyen elvek szerint rendezte a nemesség és a polgárság viszonyát a város területén⁵⁷ és Rimaszombat is 1692-ben.⁵⁸

A háborús veszély elmúltával azonban megakadt a nemesi és polgári rend asszimilációja és ezzel az egységes nemzet csak 1848 után léphetett elő a szenvedések kohójából.

56 M. G. T. Sz. 1895. 34—45. 1.

57 M. G. T. Sz. 1898. 209—274. 1.

58 M. G. T. Sz. 1899. 76. 1.

3. A gazdasági összeférhetetlenség fogalma.

A gazdasági összeférhetetlenség fogalma, természeténél fogva, nem születhet meg egy oly társadalomban, amelyben a gazdasági élet jelentősége csekély és azért a gazdasági életre vonatkozó erkölcsi és jogi szabályok kialakulását nem kívánják fontos társadalmi érdekek. Nem születhetett meg egy oly társadalomban sem, melynek etikája még fejletlen volt és nem terjeszkedett ki az emberi élet minden megnyilvánulására. Nem fejlődhetett ki egy oly társadalomban sem, amelyik az erkölcs létét vitatta, vagy tagadta és csak a jognak tulajdonított kötelező erőt és emellett a jog területét is a legszűkebb térre korlátozta, a személyi, jog- és vagyónbiztonság védelmére, és az emberi gazdasági ténykedések egész komplexumából az állami, vagy más hatósági beavatkozást a legszívesebben kirekesztette volna (gazdasági liberalizmus), hanem csak olyan társadalomban, amely az összes emberi cselekményeket, a gazdaságiakat is a közérdek szempontjából: szociális vonatkozású következményei szerint ítélte meg.

Ha az európai államok gazdasági életét vizsgáljuk, akkor három uralkodó irányzat hatásának nyomaira bukkanunk a középkorban. Az egyik a római jog felfogása a gazdasági élet főbb jelenségeire vonatkozólag, mely individualista jellegű, a korlátlan tulajdonjog és a gazdasági ügyletek lebonyolításában a szerződő felek teljes szabadságának álláspontján áll; a második a germán jogfelfogás, mely számtalan tradicionális elemmel korlátozza és szabályozza a gazdasági tevékenységet és a tulajdonjog használatát és azért a római jogfelfogás terjedését saját területén korlátozni igyekszik; a harmadik a kánonjog, mely a skolasztikus filozófia által támogatva kifejleszti a gazdasági életre vonatkozó etikai szabályokat, ezeket azután a katolikus egyház majdnem kétszázados harc után, mint köte-

lező törvényeket, a XII. és XIII. századtól kezdve elfogadtatja az európai államok törvényhozásával is.

A római birodalom területén a termelés legnagyobb részét rabszolgamunkán nyugodott. A termelésben résztvevők jogviszonyainak és a jövedelemeloszlásnak a szabályozása a rabszolgatulajdonosok szabad belátására volt bízva, ezek elidegeníthetetlen jogát képezte. A kérdés szabályozásával a törvényhozás nem foglalkozott, mint közfeladattal. Azt lehetne mondani, hogy a római állam szelleme a gazdasági élettel szemben amorális volt, talán azért, mert a politikai kérdések mellett a gazdasági kérdések jelentősége egészen eltörpült, vagy talán azért is, mert a munkát szabad emberre nézve megszegyenítőnek tartotta és ebből kifolyólag nem törődött behatóbban a munka jogviszonyainak, a termelésnek és a forgalomnak erkölcsi normák szerint való szabályozásával sem.

Ashley W. I. angol nemzetgazdász behatóan foglalkozott a római joggal ebből a szempontból és úgy találta, hogy a gazdasági forgalmat szabályozó jogi ügyleteknél a római jog az ár megállapítását teljesen a felek szabad megegyezésére bízta. A forgalmi ügyleteknél az ár megállapítása ma a kritériuma annak, hogy az ügylet mai szempontjaink szerint megfelel-e az erkölcsi követelményeknek, a jövedelemeloszlással szemben támasztott szociális követelményeknek, mert hiszen a jövedelemeloszlás a piacra való termelésre berendezkedett gazdaság mellett az adás-vételi ügyletek alkalmával elért árjövedelem útján történik.

A római jog ezen a téren csak egyetlenegy megszorítást ismer, amennyiben kötelezi az eladókat, hogy az általuk eladott áruk hibáit, amelyek azok használatát hátrányosan befolyásolják, fedjék fel. Egyébként azt tanítja, hogy vételnél és eladásnál mindenkinek természetes joga egy kicsiny értékű tárgyat nagy árért eladni, de éppen úgy szabadságában áll nagyértékű tárgyat olcsón továbbadni és mindegyik félnek jogában áll a másikat becsapni, illetőleg nyereszkeskedni.¹

Balás Károly szíves volt figyelmemet felhívni arra, hogy azért Rómában bizonyos vonatkozásban törődtek a gazdasági élet etikájával. így pld. a vállalkozóktól a közszállításoknál,

¹ *W. I. Ashley: Englische Wirtschaftsgeschichte. Leipzig. 1896. 135.*

a nagy építkezéseknél megfelelő teljesítményeket követeltek. Szigorúan (néha halállal) büntették pl. azt, aki nem megfelelő habarcsot használt, stb.

Szabadabb volt a római jog szelleme a kamatkérdésben is, mert megengedte a kölcsönadott tőke után a kamatvételt. A kamatot a pénz, illetőleg a tőke jogi gyümölcsének tekintették a római jogászok, míg a görög bölcselek a kamatvételt azon megokolással tiltották, hogy a pénz nem hoz természetes gyümölcsöt. A kamat ezért, utóbbiak szerint, csalárdul szerzett haszon.²

A germán jogfejlődés gazdasági vonatkozásaiban az erdők, a legelők és a szántók közös haszonélvezetén épült fel, ahol individuális gazdasági törekvéseknek nem igen maradt terük s a gazdasági jogviszonyoknak szokásjogi alapon kifejlődött rendezése nem engedte meg a szabad egyezkedésen alapuló beavatkozásokat, mert ezek könnyen vezethettek a társadalmi rend megbölygatására. A német jogtörténészek újabban a német parasztlázadások okait azokban a változásokban keresik, melyeket a római jog rideg és merev jogszabályainak alkalmazása idézett elő a germán hűbéri jogból származó jogok és köteleességek elbírálásánál. Mindenesetre igen jellemző az angol szellem korai ébredésére az, hogy már István angol király (f 1154.) megérezte a római és az angolszász jog összeegyeztethetlenségét és megtiltotta a római jog tanítását Angliában. A kontinensen ez az ellenállás a római jog alkalmazásával szemben a frank és a német birodalmakban kisebb volt s inkább abban állott, hogy szívesebben alkalmazták a fejlődő kánonjog gazdasági tanait, illetőleg az egyházi zsinatoknak az akkori idők gazdasági és politikai viszonyaihoz alkalmazott törvényhozását, — mely jobban számolt a nép szociális és gazdasági érdekeivel, — mint a formalisztikus római jogot. Nagy Károly kapituláráiban a IX. század zsinatainak álláspontját fogadta el és megtiltotta a világiaknak is a kamatvételt, miután már a niceai zsinat 325-ben hivatalvesztés terhe mellett megtiltotta a papságnak, hogy az adott kölcsönök után kamatot szedjen.

² Balás: Politikai gazdaságtan. I. 444. 1.

a) A KÁNONJOG ÁLTAL STATUÁLT GAZDASÁGI ÖSSZEFÉRHETETLENSÉG.

A katolikus egyház gazdaságfilozófiája és gazdasági törvényhozása teljes egészében a XII. és XIII. században bontakozott ki és érvényesítette befolyását a világi törvényhozásra is.

A katolikus gazdaságfilozófia kezdetei azonban visszanyúlnak még a szentatyák korára. Gazdaságbölcseletéből folyó alkalmazott tanok levonásának a szükségessége azonban csak a XII. és XIII. században merült fel sürgetőbb formában, midőn a Földközi-tenger környékén a polgáriasodás terjedésével az ipar és kereskedelem fellendült és a gazdasági élet — mint a számtalan föltörekvő város hatalmának és gazdagságának fundamentuma — fontosságában nyert. A városokban tömörült népességnek a hűbériségtől teljesen elütő viszonyai nem maradhattak rendezetlenül, már a városok szociális békéjének megóvása érdekében sem. A katolikus egyház főbb tanai, amelyek a középkori gazdasági élet jogviszonyainak rendezésénél befolyást gyakoroltak, röviden összefoglalva a következők:

A tulajdonjog nem korlátlan. A tulajdon Isten által adott hűbér, melyet tulajdonosa a keresztény felebaráti szeretet szempontjainak és a közérdek korlátozásainak figyelembevételével használhat.³ Szent Ambrus még azt is szentelen beszédnek minősíti, ha valaki azt kérdezi, hogy „miért lenne az igazságtalanság, ha valaki a vagyonát gondosan őrzi és másnak a tulajdonát nem sérti“. „A vagyonodat emlegeted, — kérdezi Szent Ambrus — mi a te vagyonod? Milyen titkos helyről hoztad azt magaddal a földre . . . Isten talán igazságtalan, ha az élet javait nem osztja szét egyenlően közöttünk, úgy, hogy te bővelkedsz, míg mások nélkülöznek? Vagy inkább az volt a szándéka, hogy a javak ilyen elosztásával veled szemben kegyét' kimutassa, míg felebarátaidat ellenben a türelem erényével koronázza? És ezek után is azt hiszed, aki bőven kaptad Istentől a vagyon adományát, hogy nem követsz el semmi igazságtalanságot, hogyha mindent magadnak tartasz meg, ami oly sokak életfentartását biztosíthatná? Az éhesek kenyere az,

³ *Alexander Horváth O. P.* Eigentumsrecht nach dem hl. Thomas von Aquin. Graz 1929.

melyet őrzöl, a meztelenek ruhája, melyet szekrényedbe zársz, és a pénz, amelyet elásol, az a nyomorgók megváltása lehetne“.⁴

A tulajdonjog korlátozásából, illetőleg a vagyon isteni hűbéri jellegéből folyik az a következtetés, hogy senkinek sem szabad mohón vagyont gyűjtenie, hanem csak annyit, amennyi életfenntartásához szükséges. A bírvágy, a túlzottan kifejlődött szerzési ösztön, zsugoriság is, kapzsiság is és uzsora is. Jellemző ebből a szempontból Tertullian véleménye: „Ha a bírvágyat ki lehetne irtani a földről, akkor nem volna szükség arra, hogy az emberek nyereségre törekedjenek. Ha nincs szükség a nyereségszerzésre, úgy megszűnik a kereskedelem szükségessége.“⁵ A kereskedők, középkori felfogás szerint, az áruk értékét nem növelték és ha az árukért többet kaptak, mint amennyit érte adtak, úgy Szent Jeromos ítélete szerint a kereskedő haszna feltétlenül másvalakinek a kára. A kereskedelemben, az egyházatyák nézete szerint, a lélek üdvösségére nézve nagy veszélyek rejlenek, β

Ez a főleg erkölcsi szempontokon alapuló szigorú felfogás, mely azonban a gazdasági élet jelenségeinek félreértésén alapult, nagymértékben enyhült a XII. és XIII. századig és az „igazságos ár“ tanában jegecesedett ki. Aquinói Szent Tamás szerint a kereskedelem feladata az egyes vidékek ellátása olyan árukkal, melyekre ott az embereknek szükségük van. Az árak azonban semmi esetre sem függhetnek az esetleges kereslettől és behozataltól, a kereskedők személyes ügyességétől az alkudozásban, vagy a másik fél tudatlanságától. Minden kereskedőnek erkölcsi kötelessége árait úgy megszabni, hogy az az igazságos árat lehetőleg megközelítse. A kereskedő a beszerzési árhoz hozzácsaphatja beraktározási és szállítási költségeit, hozzászámítva egy oly nyereséget, amely neki a standardszerű megélhetést biztosítja, de nem szabad a kereskedelem főcéljául a nyereségszerzést, a profithalmozást tekintenie. Ha nem a lakosság ellátása a főszempont a kereskedő előtt, hanem a nyereség utáni vágy, úgy az ilyen kereskedelem alacsony és megvetendő tevékenység. Határozottan kárhóztatja a tisztára spekulatív

4 Ashley: id. m. I. 130. 1.

5 Ugyanott. 132. 1.

6 Ugyanott. 132. 1.

kereskedelmet és minden arra való kísérletet, hogy a piaci árak alakulását saját nyereségének nagyobbítására használja ki a kereskedő.⁷

Midőn a XII. századtól kezdve a kamatra való pénzkölcsönzés újból nagyobb lendületet vesz és egyszersmind mutatkoznak azok a szociális és gazdasági bajok is, amelyek a mértéktelen kamatvétellel minden primitív korban együtt járnak, az egyház a lakosság kiuzsorázásának megakadályozása érdekében mind erősebb rendszabályokat alkalmaz a kamatvétel megakadályozására, illetőleg azon speciális esetek megjelölésére, amelyek a kamatvételt jogi és gazdasági szempontból indokolttá teszik.

A pápai törvényhozás a kamatvétel és az uzsora kérdésében a XII. és XIII. században még az egyházatyák szigorú álláspontján áll és uzsorának minősít minden ügyletet, amelynél az eladó — akár pénzkölcsönről, akár áruhitelről van szó — a teljesítés idejére nagyobb ellenszolgáltatást köt ki, mint amennyi a kölcsönzött pénz összege, vagy a hitelbe adott áru használati értéke volt a kölcsönbeadás napján.«

A disziplináris intézkedések, melyeket az egyház az uzsorásokkal szemben alkalmaz, lassankint súlyosodnak. Az 1179-ben tartott laterani zsinat elrendeli, hogy azok az emberek, akik minden más becsületes foglalkozást félretéve és a két testamentumban foglalt tilalom ellenére uzsorásokká lesznek, mint nyilvános bűnösök ne bocsájtassanak az áldozás szentségéhez és ha ebben a bűnükben megátalkodva hálnának meg, tőlük a keresztény temetés is megtagadandó és a papok az ilyen emberektől alamizsnát se fogadjanak el.⁸ Azokat a papokat, akik ezen rendelkezéseket megszegik, a püspök tartozik hivataluktól felfüggeszteni.

⁷ Ashley: id. m. 150. és 151. 1.

Lásd még *F. Schaub*: Der Kampf gegen den Zinswucher, ungerichten Preis und unlautern Handel im Mittelalter. Freiburg im Br. 1905. 75., 83., 88., 144., 182., 186. és 196. lapon.

Th. Burányi—Unger: Philosophie in der Volkswirtschaftslehre. Jena 1923. I. 168—170. 1.

⁸ Ashley: id. m. 163. 1. III. Sándor pápának 1176-ban a genovai érsekhez intézett bullája.

⁹ Ashley: id. m. 153. 1.

X. Gergely pápa az 1274. évben tartott lyoni zsinaton kénytelen már továbbmenni és kötelezni az összes községeket, testületeket és magánosokat arra, hogy uzsorásoknak ne adjanak házakat bérbe és a már ott lakó uzsorásokat 3 hónapon belül zavarják el. Az ez ellen cselekvő főpapok excommunicálandók, a világiak pedig egyházi büntetéssel sújtandók. Majd kimondja az egyházi törvényhozás, hogy a bánat és jóvátétel nélkül meghalt uzsorások végrendelete érvénytelen. Az utolsó elhatározó lépésre V. Kelemen pápa szánja rá magát 1311-ben, midőn az uzsorát megengedő világi törvényhozást semmisnek nyilvánítja és eretneknek bélyegzi azt, aki az uzsorát nem tartja bűnös cselekménynek. Kiközösítéssel sújtja mindazokat a hatóságokat, főembereket, rektorokat, konzulokat, bírákat és tanácsokat, akik a jövőben merészelnének olyan rendeleteket kiadni, amelyekkel megengedik a kamatfizetést, vagy pedig kimondják, hogy az uzsorás nem köteles kártérítésre. Mindezek kötelesek a rendeletet 3 hónapon belül végrehajtani, előző, ezzel ellentétes irányú rendeleteik visszavonásával.^{9a}

Meg kell azonban jegyezni, hogy az egyházi kamattilalom főleg fogyasztási kölcsönökre vonatkozott, míg a tőkének hasznos befektetésekre való kikölcsönzése esetén az egyház a kamattilalmat nem tartotta fenn ily mereven, hanem megengedte az elszenvedett kár és az elmaradt haszon megtérítésére irányuló követelések támasztását. Nem zárta el a tőkéknek a mezőgazdaságban, az iparban és kereskedelemben való elhelyezését. A kánoni jogászok és az egyházi törvényhozás hitelpolitikája, illetőleg hiteltörvényhozása a mai kortól eltérőleg nem a tőke biztonságának és megvédésének hanem a termelő egzisztenciájának megvédését tartotta szem előtt.

Gyakran találkozunk a városi jogkönyvekben egyezségekkel, amelyekben adásvételi szerződésekből a hitelező követeléseit annyira redukálja, hogy minden haszonról lemond.¹⁰

9 a *Ashley*: id. m. I. 154. lap.

10 *Dr. Kováts Ferenc* Nyugatmagyarország áruforgalma a XV. században. Budapest, 1902. 183. lapján egy 1405. III. 1-én kelt egyezséget közöl, melyet Pozsony város tanácsa előtt kötöttek Ruspeck Thoman és Pennigkler Vilmos pozsonyi és Tot Janusch és Geli Michel székesfehérvári polgárok. A székesfehérvári magyar polgárok, mint hitelezők ebben az egyezésben hozzájárultak ahhoz, hogy pozsonyi adósaik a tar-

Nem lehet azonban azt állítani ezek alapján, hogy a középkori törvények nem védték volna meg a hitelezőt az adósok fondorlataival és szándékos nemfizetésével szemben.

A mai hiteltörvényhozás a tőkének kedvezményezett jogi helyzetet biztosít. Lehetővé teszi a vállalkozó és a tőke szövetkezése esetén, minden veszélynek és kockázatnak a tényleges munkát kifejtő vállalkozóra való hárítását, míg a munkát ki nem fejtő tőkés, páholyban ülve, a kockázatot a vállalkozó teljes tönkretétele árán is kikapcsolhatja. Ezen az úton kerekedett a banktőke az ipari tőke fölé, a spekulánsok a produktív vállalkozók fölé. Már bolognai Accursius (1220—1260 között) megengedte azt, hogy ha a kölcsönzésből a hitelezőnek kára támadt, pl. ha a kölcsönnek határidőre való meg nem fizetése miatt maga volt kénytelen kölcsönt felvenni és azért kamatot fizetni (*damnum emergens*), vagy ha bizonyítani tudta, hogy a pénz kikölcsönzése miatt nem fektethette be tőkét saját gazdaságába vagy vállalkozásába vagy más vállalatba hasznothajtó módon (*lucrum cessans*), kamatszerű kártérítést követelhesen, de a kárt, meg az elmaradt hasznot bizonyítani kellett. Bár mind Aquinói Szt. Tamás, mind Luther Márton a *lucrum cessans*t nem tartották elegendő indítónak a kamatvétel megengedésére, illetőleg kártérítés követelésére,¹¹ a gya-

tozás felét természetben adhassák vissza (32 vég kölni és aacheni posztót), a másik felét ellenben két részletben fizethessék. Kováts Ferenc a harmincadkönyvekben feltüntetett árból megállapította, hogy a hitelező lemondott ebben az egyezésben minden hasznról. A középkori kereskedők a jóhiszemű adóssal szemben a kánoni jog szellemének megfelelő kíméletet és engedékenységet tanúsítottak.

¹¹ *Ashley*: id. m. 430. és 431. 1.

Szent Tamás azt az álláspontot képviselte, hogy az eladó azt, amit még meg nem szerzett, nem is adhatja el és így nem kötheti ki a szerződésben annak az esetleges kárnak megtérítését, mely őt valamely jószág elvesztése miatt éri, mert hiszen ennek még nem jutott birtokába, sőt birtokba vételét igen sok körülmény meghiúsíthatja.

Luther szerint az, akinek 100 frt-ja van és azzal dolgozni (*gewerben*) akar, 100 féle veszélynek néz elébe, úgyhogy nemcsak hogy semmit sem keres, de még négyszer annyit el is veszíthet.

Calvin általánosságban ugyanígy gondolkodik, összes írásaiban csak egyetlen egy helyet lehet találni (Oecolompadiushoz intézett *levele*), melyben kétségbe vonja a pénz nem gyümölcsöző voltát, összes többi írásaiban csak igen szigorú fentartásokkal járul hozzá a kamatszedés-

korlatban különösen a XV. és XVI. században, miután a tőkének hasznothajtó befektetésekbe való elhelyezése a kereskedelem és ipar fellendülésével mind gyakoriabbakká vált, a teológusok is és kánonjogászok is erkölcsi szempontból nem elleneztek többé az olyan¹ szerződéseket, amelyek a *lucrum cessans* eseteére kártérítést kötnek ki. A produktív kölcsönök elhelyezésénél a katolikus egyház előnyben részesítette azokat a formákat, ahol nem annyira hitelezési ügyletről, mint inkább társasági szerződésről van szó. Erkölcstelennek tekintették azonban az olyan társasági szerződést, ahol az egyik fél fix kamatot köt ki magának, holott még bizonytalan, hogy az üzlet milyen haszonnal fog járni. Ha nem volt semmi haszon, a hitelező semmit sem követelhetett kamat fejében, ha a tőke részben elveszett, a hitelezőnek a veszteséget arányosan kellett viselnie és tőkéjét nem követelhetette vissza teljes egészében. Ha a vállalkozásba befektetett tőke egészen elveszett, a hitelező semmit sem követelhetett vissza.¹²

Az egyház általában ellenszenvvel viseltetett minden olyan kereseti forrással szemben, mely a munkanélküli megélhetést tette lehetővé. A XIII., XIV. században igen elterjedt volt a járadékbiztosítás bizonyos földterületek használatának átengedése ellenében. A járadék-szerzés lehetővé tette ugyan egyrészt a földbirtokosnak, hogy a szükséges befektetésekre való pénzt súlyos kamatfizetési kötelezettségek nélkül előteremtse, de másrészt megkönnyítette a földbirtokosok nagymérvű eladósodását, meg a munkanélküli jövedelmek szerzését is.

hez. Jellemző a korszellemre, hogy mennyire kiaknázza a kamattilalom elleni harcban az Oecolompadius-levelet és mennyire agyonhallgatta Calvin többi, a kamatszédés veszélyeit tárgyaló és aggályoskodó megjegyzését.

¹² *Ashley*: id. m. I. 442—446. 1.

A fiumei Lib. civ. 380. és 419. lapján Fest Aladár (Fiume kereskedelme a középkorban) talált több ilyen társas-szerződést bejegyezve, (*societas boni et mali*). Nyereséget és veszteséget egyenlően osztottak meg a társak; Márton ötvös, a cuzolai ser Forte és grobniki Bubich János 1449-ben.

Ötvös Márton 1450-ben társul egy másik kereskedővel, aki 214 aranyat ad az üzlethez. Márton kereskedik, pénzzel nem járul az üzlethez; a haszon fele azonban az övé. M. G. T. Sz. 1895. 101. lap.

Langenstein (1384-től a bécsi egyetem tanára, ezt megelőzőleg a párisi egyetem alkancellárja) a járadékszerzést, mint megélhetési forrást csak olyanok részére tartja megengedhetőnek, akiknek célja életüknek bizonyos közfeladatok, közfunkciók zavartalan ellátására való szentelhetése, de nem a dologtalanság. A középkori kolostorok lakói a járadékszerzés révén mentesültek a gazdasági munkától és teljesen a lelkipásztorodásnak szentelheték életüket. A nyilvános kölcsönök, városi, állami kölcsönök jegyzését is csak azoknak ajánlották, akik öreg korukra akarták megélhetésüket biztosítani.¹³ A gazdasági ideál az volt, hogy mindenki dolgozzék, de mindenki tartózkodjék minden oly fajú vagy fokú gazdasági tevékenységtől, amellyel másnak kárt okozhat, vagy szükségtelen gazdagság halmozásával másnak megélhetését megnehezíti és más elől a kenyeret elhalássza.¹⁴ A középkori társadalom kisebbfokú tagozódása mellett az egyes társadalmi osztályok által igényelt életszínvonal megállapítása nem ütközött túlságos nehézségekbe.¹⁵

b) A VÁROSI POLGÁROK (polgárjogtól való megfosztás) ÉS A CÉHTAGOK GAZDASÁGI ÖSSZEFÉRHETETLENSÉGE (iparúzéstól való eltiltás).

A jövedelemeloszlás szabályozását az árak szabályozásán és megállapításán keresztül érték el. Hol a céhek, hol a városok tanácsai, hol a megyék vagy egész országrészek kormányai

¹³ *Ashley*: id. m. 439. 1.

¹⁴ U. o. 421. 1.

¹⁵ A középkori gazdaságbölcselet iránt érdeklődők bővebb tájékozódást szerezhetnek még az alábbi művekből. *Theo Surányi Unger*: Philosophie in der Volkswirtschaftslehre, Jena, 1923. I. 147—173. *W. Endemann*: Die nationalökonomischen Grundsätze der kanonistischen Lehre, Jena, 1863., Ugyanattól: Studien zur romanisch-kanonistischen Wirtschafts- und Rechtslehre, Jena, 1847. *R. H. Funk*: Über die ökonomischen Anschauungen der mittelalterlichen Theologen. Zeitschr. für Staatswiss. D. d. XXV. Tübingen, 1869. *Dr. Franz Schaub*: Der Kampf gegen den Zinswucher, ungerechten Preis und unlauteren Handel im Mittelalter. Freiburg in Br. 1905. Azonkívül bővebb bibliográfia található Surányi—Unger id. művében 164. lap, 156. és 147. lap.

állapították meg időről-időre a termények, főleg azonban az iparcikkek árát.

A hatóságilag megállapított árak túllépése kockázatos vállalkozás volt nemcsak a középkorban, de még a múlt századokban is. Áruját vesztette és a vételár kétszeresét volt köteles a vevőnek visszaadni az árdrágító.

Lásd: *Lehoczky Tivadar*: Adatok árszabályzatunk történetéhez. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle. 1894. 348. lap.

Felsőmagyarország megyéinek árszabása 1626. Erdélyi árszabás 1744-ből. M. G. T. Sz. 1895. 186. lap.

Fiume 1443-i tanácsvégzése. M. G. T. Sz. 1895. 107. lap.

Fest Aladár: Fiume kereskedelme a középkorban.

Fiume városa csak az elsőrendű szükségleti cikkek árait állapította meg. A többi áruk árát a kereskedő emelhetette, ha egy héttel előbb bejelentette.

Ungvár városának 1593. évi árszabályzata, lásd: M. G. T. Sz. 1896. 102. lap. Székesfehérvár 1735-iki árszabása, M. G. T. Sz. 1896. 342. lap. stb.

A magyar városok is ezen alapelvek figyelembe vételével rendezték a polgárok gazdasági tevékenységét. Ennek szabályozásánál azonban nem bürokratikus és centralisztikus alapon jártak el, hanem megteremtették azokat a hivatási szervezetek alapuló önkormányzati intézményeket: a céheket, amelyek főtámaszai voltak a városi tanácsoknak a gazdasági élet megszervezésében és szabályozásában.

A gazdasági élet szabályozásánál mindenütt a vallás erkölcsi szempontok domináltak. A kassai kereskedők céhszabályainak (1686-ból is) első pontja kiemeli, hogy „első, kiváltkép főcélja az embernek az Istennek imádása s az örök életnek keresése legyen.”

A céheknek, mint gazdasági önkormányzati szerveknek, bekapcsolódása a város gazdasági politikájának irányításába akadályozta meg nagyrészt a gazdasági élet megmerevedését, vagy megmerevítését célszerűtlen hatósági intézkedések útján. Kisebb zavaroktól eltekintve a régi magyar városok gazdasági élete is alkalmazkodott a változott viszonyokhoz és figyelembe vett minden számottevő körülményt. Magyarországon a céhek felbomlása csak a XIX. század elején kezdődött meg, amikor a céhek egy része nem alkalmazkodott elég gyorsan a megváltó-

zott viszonyokhoz, amikor a gazdasági élet, a gazdasági hivatások gyors differenciálódása, a hirtelen gazdasági fellendülés és a gazdasági liberalizmus eszméinek terjedése terhes nyúgként tüntették fel a céhek szabályait.

A céhek Magyarországon a külföldi mesteremberek nagyobb számú letelepülésével egyidejűleg alakultak meg. Legrégibb céhszabályaink és kiváltságlevelek azonban csak a XIV. századból maradtak reánk. Az erdélyi városokban a céhek tevékenysége szociális és állami szempontból már a XIV. században helytelen irányban kezdett fejlődni, úgy, hogy Nagy Lajos király 1376-ban indítatva érezte magát, hogy a szász városok bíráit, véneit és esküdtjeit összehívja Szebenbe a céhek újjászervezésére és a becsúszott visszasságok megszüntetésére. A királyt ezen a tanácskozáson Goblinusz erdélyi püspök és Scharfenek várparancsnok képviselték.¹⁶

Nagy Lajos céhreformjait államférfiúi bölcsesség, mérséklet és minden kicsinyes önzés kiküszöbölésére irányuló törekvés jellemzi. Az új céhszabályzat kötelezte a céheket arra, hogy az idegen, sőt a külföldről bevándorolt becsületes mestereket fölvegyék a céhbe. A letelepedést nem nehezíthették meg azzal sem, hogy az újonnan érkezettől követelték becsületességének bebizonyítását. Csak abban az esetben, ha bebizonyult, hogy előélete nem volt kifogástalan, lehetett a letelepedéstől eltiltani, A városok és a céhek azonban már igen rövid idő múlva visszatértek a szigorú felfogáshoz, mely bár kevésbé szabad felfogás szülötte volt, szabad kezet biztosított a céhnek a felvételre jelentkezők kiválogatásában. Nem tagadható, hogy önző szempontok is szerepet játszottak a céhszabályok e megváltoztatásánál: pl. a kényelmes megélhetést biztosító numerus clausus fentartása. A város tanácsa 20 márka pénzbüntetés kiadásával rákényszeríthette a céheket az olyan egyének felvételére, akikről a céhek a felvételt megtagadták. A királyi mintacéhszabályzat ellenben szintén megtiltotta azt, hogy egy mesterember egyszerre egynél több mesterséget űzzön (20 ezüstmárka bírság). Biztosította azonban az iparúzóknak szabadságát a legények és inasok számának tetszés szerinti megállapításában, a válla-

¹⁶ *Méltzl*: Az erdélyi szászok ipara és kereskedelme a XIV. és XV. sz. Századok 1892. 633. 1.

lat arányainak kiterjesztésében, a nyersanyag-beszerzés szabadságában, az árusítás szabadságában (piackényszer eltörlése). A céhek köteleztettek arra, hogy karácsony táján két céhmestert (főmester és helyettesét) válasszanak, akiknek feladatuk volt a céhszabályok megtartására ügyelés, a céhnek évnegyedként gyűlésbe hívása, hogy ott nemcsak az ipari, de a közügyeket is megtárgyalhassák s azok orvoslását saját hatáskörükben elintézhessék, vagy a városi tanácstól kérhessék a bajok megszüntetését.

A céhek nemcsak minálunk, de egész Európában az ipari közigazgatás önkormányzati intézményei voltak. Saját hatáskörükben gondoskodtak arról, hogy az iparúzők csak tisztességes és becsületes emberek lehessenek. A céhbe nem vétettek fel olyan emberek, akik a múltban becsületlen cselekedetet követtek el és az ilyesmit elkövető céhtagok is kizárattak a céhből. Nemcsak a mesterek, de a legények és inasok is szigorú felügyelet alatt állottak, nemcsak a mestereknek, de a legényeknek is megvolt a maguk céhje: a legénycéh. Feladata nemcsak a legényeknek összetartása és a hivatási becsületben való nevelése volt, hanem a legénycéhek tisztviselői egyszersmind képviselői voltak az illető céhbe tartozó legények összes érdekeinek, mind a mester-céhhel, mind a városi tanáccsal szemben. A céhszabályok szabályozták a mesterek kötelességeit legényeikkel és inasaikkal szemben és viszont. Kiterjedtek a munkaerő szabályozására is. Jellemző ebből a szempontból a városi büntetőjognak az a határozománya, hogy azt a mestert, aki segédjeinek vagy munkásainak bérét visszatartotta, kötelezték arra, hogy az alkalmazottainak bosszúművéből a szomszédaira háromló kárt is megtérítse. Ha valakinek a segéde mestere házáat felgyújtotta s a tűz átterjedt a szomszédok házáira is, a mester a szomszédok kárát is köteles volt megtéríteni, ha bebizonyult, hogy a gyújtogatónak bérrel tartozott.

A céhek mivlátói (Schaumeister) ellenőrizték a mesterek által a piacra hozott árut súly és minőség tekintetében és az előírásoknak meg nem felelőt elkobozták; ha fogyasztási cikk volt, a kórházak vagy a szegények javára. Szabályozták az iparűzés módját, pl. a bevásárlások eszközzésének módját, hogy egyesek a piacon lévő készleteket fel ne vásárolhassák és láncolás, vagy árufelhalmozás és áruvisszatartás útján a nyers-

anyagokat és iparcikkeket meg ne drágíthassák. Általában a tisztességes árat rendszerint hatósági ármaximálással biztosították. A céh egyszersmind szociális biztosítóintézmény is volt s tagjairól betegség esetén gondoskodott. A beteg mestert vagy legényt társai felváltva ápolták, ha meghalt, el is temették. A céh gondoskodott arról, hogy az elhalálozott mesterek özvegyeinek és árváinak megélhetését biztosítsa. Az özvegy férje jogán mesterségét egy évig tovább folytathatta, hogy ezalatt tisztességesen férjhez mehessen. A céh gondosan ügyelt tagjainak keresztényi életére és a céhszabályok szigorúan megtorolták a szabályok minden áthágását.¹⁷

Legrégibb céhszabályaink a pozsonyi pécek, mészárosok és cipészek 1376-ben kelt céhlevelei. Ezek a céhszabályok a céhbe való felvétel előfeltételül kikötik, hogy a letelepülni kívánó erkölcsi bizonyítványát mutassa be záros határidőn belül, rendszerint egy év alatt, ha pedig még nőtlen volt, házasságra kényszerítik, hogy az emberi gyöngeség erkölcstelen életmódra ne csábítsa.¹⁸ A pozsonyi szabóknak 1411-ben és 1467-ben kelt céhlevelei már a legénytől is megkívánják a nős állapotot vagy legalább azt, hogy egy éven belül megnősüljön.¹⁹ Az iparűzés előfeltétele már igen korán a céhbe való kötelező belépés, hogy az iparűzők közül bármelyik is ki ne vonhassa magát a többi iparűzőre érvényes céhszabályok megtartása alól (pozsonyi szabók 1411. évi és 1459. évi céhszabályai).²⁰ Az egri csizmadiacéh jó nemzetséglevelet kívánt meg, hogy az illető már purgaletes (polgár) és pápista legyen. (Fenesy György egri püspök által 1695-ben megerősített régi céhlevél.) A céhbe nem tartozó iparosok működése elé minden formában akadályokat emeltek. A városi polgároknak bírság terhe mellett tilos volt a

17 *Meltzl*: id. m. Századok 1892. 641. és 642. 1. és *Dr. Szádeczky Lajos*: A céhek történetéből Magyarországon. Ért. a tört. tud. köréből. XIV. köt. *Duray Kálmán*: A budai és pesti kőműves, kőfaragó és ács céhek. Budapest, 1914.

18 *Király*: Pozsony város joga a középkorban. 186—190. 1.

Ezen rendelkezések 500 éven át minden céhszabályban visszatérnek. A M. G. T. Sz. több ilyen erkölcsi bizonyítványt közöl, melyet városaink elköltözködő mestereknek, legényeknek kiállítottak.

19 U. o. 193—195. 1.

20 u. o. 193. és 185. 1. *Dr. Kunc A.*: Szombathely monographiája. 123. és 124. 1.

céhbe nem tartozó, vagy onnan kizárt mestereknél dolgoztatni. A céhből kizárt tagok voltak az úgynevezett himpellérek, ezeknek sokhelyütt szerszámjaikat is elszedték, hogy a tisztességes mestereknek konkurenciát ne csinálhassanak. ²¹ A győri ötvösök céhszabálya megköveteli azoktól, akik a városban ezen mesterséget folytatni akarják, hogy valamelyik városbeli mesternél egy esztendeig szolgáljanak, hogy „mind híréről, mind erkölcséről, mind széjeljárásában való dolgai felől bizonyosabbak lehessünk,“ azonkívül tartozott jó hírének és jámborságának és hogy hol tanult bizonyosságát adni és nemzetség-levelét felmutatni. ²² A győri vargák 1582-i céhszabályaiban ugyanilyen feltételét szabják a felvételnek, azzal a hozzátevéssel, hogy a nőtlen legény egy fél év alatt köteles megnősülni, különben elbocsájtják. Brassó város tanácsa a nőtlen legénynek csak rövid idejű tartózkodásra adott engedélyt, mintha idegen lett volna. Aki ezen szabályok megkerülésével akarta magát önállósítani (für sich Selbsten Meistern wollte), azt a hatóság akadályozta meg az iparüzésben. ²³ Általános szabály volt a városokban, hogy jobbágyot csak akkor vettek fel a polgárság kebelébe, vagy valamely céhbe, ha előbb megegyezett urával. ²⁴ A törvénytelen származású egyének, hacsak később nem törvényesítették, nem vétettek fel a céhbe. A kontármesternél (himpellér) tanult inas tanulási idejét rendszerint meghosszabbították és csak azután vették fel. ²⁵

²¹ Történelmi Tár. 1891. 148—155. 1.

A sárospataki borbélyok rendszabályai. XVI. pont. Egerben a „hümpler“ mestereknek a sokadalomba behozott csizmáit elkobozták. Ebből 2 rész magunké, egy rész a céhé és egy rész Szt. Mihály templomáé lett. Ugyanígy járt el Pest megye is, kivéve azon esetet, ha a himpellér mesterek munkáját két látómester jónak találta. *Szádeczky*: id. m. 42. 1.

²² *Szávay Gyula*: Győr monographiája. 229—231. 1. Csallóközi juhászok céhszabályai 1717-ből. M. G. T. Sz. 1897. 255. lap. A brassói posztókészítők céhszabályai 1651-ből. M. G. T. Sz. 1897. 68. lap. Az Abaúj, Zemplén, Borsod, Torna és Gömör vm. közös molnárcéh szabályai 1669-ből. M. G. T. Sz. 1897. 315. lap. Pesti kertészek céhszabályai 1766. M. G. T. Sz. 1898. 266. lap. Eperjesi kereskedők céhszabályai 1615-ből. M. G. T. Sz. 1899. 103. lap.

2» Ugyanott. 234. 1.

²⁴ Pl. Nagybánya 1646. statútuma. *Kolosvári és Óvári*: id. m. III. 623. 1.

²⁵ *Duray*: id. m. 36. 1.

A segédek munkábaállításánál ugyanazokat a követelményeket támasztottak velük szemben, mint a mestereknél; nemzetséglevél és erkölcsi bizonyítvány nélkül a céhmester egyetlen egy segédnek sem engedte meg a munkavállalást.²⁶

Már az inasok kiválogatásánál is a legmesszebbmenő óvatosságot tanúsították, a tanulótól mindenütt megkövetelték a nemzetséglevelet, annak bizonyítása végett, hogy törvényes ágyból származik, becsületességének és tisztességének zálogául pedig tartozott két kezest állítani. Egerben ezek a kezesek 20 frt.-ig vállaltak felelősséget és ha a tanuló megszökött, a kezesek vagy előállították őt, vagy megfizették a 20 frt.-ot.²⁷

A céhek azonban nem állapodtak meg az inasok, segédek és jövendőbeli mesterek alapos rostálásánál, hanem a céhszabályok keretében, mint fegyelmi hatóság működtek a céhbe tartozók mindennemű kihágásai és vétségei esetén. Az erszénygyártó-céh Kassán, 1561-ben kelt céhlevelében hangoztatja, hogy „bíró urunktól ökegyelme tol és mind az egész tanácstól vagon hatalmunk és erőnk, szabadságunk erre, hogy az ki minékünk az mi rendünkben engedetlenek volnának, avagy vizsályt vonnának, avagy valami gonoszat tennének, tehát azt mi megbüntessük céhünknek rendjei szerint.”²⁸ Minden egyes céhlevél tartalmaz rendelkezéseket arra vonatkozólag, hogy milyen cselekményeket milyen büntetéssel sújthat a céhmester. A céh bíraskodási joga azonban nem terjedt ki súlyosabb bűnügyekre, gyilkosság, lopás, stb., amelyeket a céh azonnal tartozott a városi tanácsnak bejelenteni, egyidejűleg pedig a tettet kizárni a céh tagjai sorából.²⁹ Ahol a céhek nagyobb hatalomra tettek szert, ott megbüntettek minden céhtagot, ki peres ügyeit a céh megkerülésével vitte a városi bíró elé. A XVII. és XVIII. században azonban a városok már megtorlással éltek azokkal a céhekkal szemben, melyek megbüntették azon tagjaikat, akik peres ügyeikben a céh megkerülésével egyenesen a városi tanácshoz fordultak. A városi tanácsok Magyarországon nem engedték a céhek hatalmát nagyon megnőni; megbüntették azo-

²⁶ *Király*: id. m. 437—443. 1.

²⁷ *Szádeczky Lajos*: id. m. 44. 1. és az egri csizmadiák céhlevele. 1695.

²⁸ Történelmi Tár. 1890. 771. és 772. 1.

²⁹ *Szádeczky Lajos*: id. m. 38. 1.

kat, akik a város bíraskodási jogát céhüggekben kétségbevon-
ták. Letörték a céhekben mutatkozó önző és közérdekellenes
törekvéseket is. Pl. Brassó város tanácsa 60 frt. bírságra bünteti
a lakatosokat 1740-ben, mert összebeszéltek, hogy nem fogad-
nak fel inasokat.³⁰

Igen érdekes azoknak a kihágásoknak a felsorolása,
amelyek miatt a céhek tagjaikat kizárták és ezzel megfosztot-
ták az iparüzés jogától. A céhből kizárt mesterember csak
mint himpellér, vagy mint kontármester tengethette a falvak-
ban életét. A városi céhek nem túrték meg többé kebelükben.
A himpellér mesterek megszűntek önálló iparúzők lenni és
rendszerint csak mint mellékfoglalkozást folytatták gyártmá-
nyaiknak suttyomba való és sok kockázattal járó eladását.
Szatmár város tanácsai céhből kizártakat Isten és az ecclesia
megkövetése és 6 frt. bírság lefizetése után visszafogadni ren-
delte. (1677.) Nagybánya városa meg 1574-ben a céhen kívüli
mészárosoknak hétfőn megengedte a vágást és árusítást és
megparancsolta a céhbelieknek, hogy ne fenyegeessenek senkit,
aki azoktól mégis vásárolna. (1574.)

A pozsonyi cipészeknek 1376-ból származó céhlevele
szerint kizártak a céhből minden mestert, vagy segédet, aki
valamely becstelenséget követett el (unerbar sach), vagy aki
másról ilyesmit tudott, de elhallgatta, aki valamely céhtársával
egy évig haragban élt és ezután sem békült ki, de kizárták
a potyázót is, aki társaival fürdőbe, vagy borházba ment
és a költségekkel adós maradt (der soll aus der Zech sein und
soll mit uns Khein pruederschafft fürbas net habn).³¹ A cég-
szabályok termelésre vonatkozó pontjainak megszegése
visszaesés esetében nemcsak a céhből való kizárással, de sok-
szor a városból való kiűzetéssel is járt. A győri ötvösök meg-
fosztották mesterségétől azt, aki rezet mert aranyozni, vagy
üveggövet aranyba foglalni.³²

A szatmári kereskedők 1705. évi céhszabálya a céhből
kizárja azt a kereskedőt, aki külső idegen embert, vagy oly
város lakosát, aki nem igaz concivis, a maga háta megett

30 *Duray Kálmán*: id. m. 22. 1.

31 *Király*: id. m. 192. 1.

32 *Szávay Gyula*: Győr monographiája. 229. I.

és maga árnyékában hordozza a réveken és vámokon a város passzusával concivis gyanánt. (M. G. T. Sz. 1898. 82. 1.)

Mesterségétől megfosztották azt is,“ aki a céhen kívül akarta iparát üzni anélkül, hogy a mesterek társaságában az adófizetésben és szolgálatban részt vett volna (örség stb.). Aki polgárjogát feladja, essék ki a céhből és ne gyakorolhassa mesterségét. (Szatmár 1695.) Tilos volt a céhmester híre nélkül valamely ezüst márka megbecsülésére, vagy mérésére menni. Két ízben pénzbüntetéssel szabadulhatott, harmadízben kivetették a mesterségből. Aki lopott jószágot vásárolt, vagy ha megismerte és nem jelentette a város bírójának, mesterségétől megfosztott. Minden segéd és szolga kivetetett a céhből, aki urának tudta nélkül bárhol ezüstöt vásárolt.³³

A sárospataki nemes malomkőbányászok kizárták a céhből azt a mestert vagy legényt, akit harmadszor értek lopáson. (Céhszabályok 1740-ből. M. G. T. Sz. 1898. 14.1.)

Nemcsak a gazdasági rendelkezések megszegése képezett kizárási okot, hanem az erkölcsiség szempontjából kifogásolható cselekmények is. A lévai csiszárok és szíjgyártók még 1741-ben is, mint rohadt ágat kivetették a céhből azt, aki paráználkodott, nem is szólva súlyosabb büntetésekről, pl. gyilkosság, stb. A pécsi, ozorai, dombóvári és kaposvári fazekasok még a mesternek erkölcstelenségéért is felfüggesztették férjük iparüzési jogát, míg a céhet a büntetés pénz lerovásával meg nem engesztelte.³⁴ Szádeczky mint kuriózumot megemlíti, hogy mint haszontalan embert kivetették a körmöci kovácsok azt a mestert, vagy legényt, aki valamely oktalan állatot, pl. macskát vagy kutyát agyonütött, vagy az elhullott ló patáiról a patkót levette és efféle tisztességtelen dolgokat elkövetett. Brassó város krónikáiban olvassuk, hogy a dögnek az érintése, vagy megnyúzása nemcsak mesterembereknek, de honorációroknak is tilos volt. A drassi lelkészt hivatalvesztésre ítélték 1743-ban, mert egy dög megnyúzásánál segédkezett. A sárvári lakatosok még az inast is kizárták a céhből, aki ebet vagy macskát agyonütött, gazdája megdöglött állatához nyúlt, vagy akasztani vitt emberhez ért, még ha ráhajtották volna is. (1677;

33 Szávay: id. m. 230. és 231. 1.

34 Szádeczky: id. m. 61. és 62. 1.

Szádeczky: id. m. 53. 1.) A sárospataki borbélycéh 1583-ban kirekesztette a céhből mindazokat, akik maguk, vagy akiknek felesége valamilyen (szarvas-) vétekben találtatott bűnösnek.³⁵ A meg nem házasodó mestert szintén nem tűrték meg maguk között. Nagy András gombkötőmester 1552-ben is erre a sorsra jutott Szombathelyen, de fellebbezésére a város tanácsa úgy találta, hogy a céhszabálynak ezen pontja helytelenül alkalmaztatott és az ítéletet megsemmisítette.³⁶ Szatmár városnak 1706-ból származó statútuma a céhből való kizárást itéli azokat, akik a céhből abszentalnak, bíróválasztáskor nem tesznek le egy forintot és a kolontárságot meg nem váltják.³⁷ Debrecenben az 1719-i statútum 6. pontja szerint kiesett a céhből az, aki mint mester dohányzáson kapott.³⁸ Debrecen város hentesmesterei a rendtartás megszegése esetén szintén a mesterségtől való eltiltással bünhődtek (1591.).³⁹ Szentgyörgy városa nem engedte meg az iparűzést azoknak, akik nem léptek be a polgárok közé és nem vállalták ezzel a közterheket (adózás, közmunka, örség).⁴⁰

A XVIII. században az újra megerősített és ezalkalommal revideált céhszabályokban mind ritkábban találkozunk a céhtagok magánéletébe is benyúló rendelkezésekkel. A céhszabályok immár főleg tagjaik gazdasági tevékenységének irányítására törekednek. Nem találkozunk többé a céhből való kizárást büntetésével sem, hanem ehelyett az ismételt és emelkedő pénzbüntetések lépnek előtérbe.⁴¹

A debreceni mézeskalácsosok 1713. évi céhszabályai még kizárják a céhből azon tagokat, akiket a városi tanács valamely bűnügyből kifolyólag elítélt (pl. káromkodás, „kéket ejt“ stb.), de visszafogadja az illetőt, ha penitenciát tart, a szent ecclesiától bevétetik és a beálláspénzt és a mesterasztalt újból megadja. (M. G. T. Sz. 1900. 297.1.)

³⁵ Történelmi Tár. 1891. 148—155. 1.

³⁶ *Kunc A. dr.*: Szombathely monographiája. 130. 1.

³⁷ *Kolosvári és Óvári*: id. m. III. 710. 1.

³⁸ *Kolosvári és Óvári*: id. m. III. 722. 1.

³⁹ *Kolosvári és Óvári*: id. m. III. 570. 1.

⁴⁰ *Kolosvári és Óvári*: id. m. IV. 807. 1.

⁴¹ A budai hajósok céhszabályai 1715-ből. M. G. T. Sz. 1899. 184. 1. A lőcsei kereskedők céhszabályai 1686-ból. M. G. T. Sz. 1899. 273. lap.

A törvényes származás még mindig előfeltétele maradt a céhbe való felvételnek, a vagyoni cenzus megállapításánál már nem ragaszkodnak a háztulajdon igazolásához, mert ez a vagyon a mesterség gyakorlása szempontjából sokszor improduktív, hanem megelégszenek bizonyos mennyiségű munkaeszköz birtokának igazolásával. A budai bérkocsisok 1700. évi céhszabályzata a céhbe való felvételt 4 fogat birtokától teszi függővé: „Sollen alle Offner bürgerliche Landtsgutschii so vermögig und satthaft sein, das ein jeder zukünftig unserer des Königs furfallenden Rais, aufs wenigst 4 Gutschi Ross mit Wagen, undt nothwendigen Geschierr als einen Knecht und Bueben halten können.“ (M. G. T. Sz. 1900. 33.1.)

Annak ellenére, hogy az iparúzés jogától elég gyakran fosztották meg a városi polgárokat, még egy egész sereg cselekménytől való tartózkodást is megköveteltek tőlük, viaszban borban, stb., vagy pénzben lerovandó büntetések terhe mellett. Olyan polgárokat és olyan iparosokat törekedtek nevelni, akik a közérdekű rendeletek szigorú szemmeltartásával lehetővé tették a városokban való együttlakást és az egységes polgári szellem és polgári kötelezettségérzet kifejlesztésével a város zavartalan békéjét és virágzását. Tilos volt általában a szerencsejáték, kétes erkölcsű nőszemélyekkel való barátkozás, azoknak borral való megkínálása, a velük való táncolás stb. Pénzbírsággal büntették ezenkívül a céhtársak megszólását és rágalmozását, a viszálykodást, mások megfenyegetését, kigúnyolását. Elő volt írva, hogy a céhtagoknak a céhgyűlésen hogyan kell viselkedniök. Bírságot fizetett, aki a céhgyűlésre fegyvert hozott magával, aki a céhgyűlésen céhtársát szidalmazta, „becstelen szókkal illette“, aki pedig a tanácskozásoknál haragjában a céh asztalát verte, vagy borát eközben kiöntötte, dupla bírságot fizetett (4 font viasz.). Aki céhtársának a temetésére nem ment el, azt a kassai erszénygyártó céh egy font viasz bírság fizetésére ítélte, ha pedig az elhunyt kisgyermek volt, félfontot fizetett. Különösen kimerítő rendelkezéseket tartalmaz a tilos cselekedetekre vonatkozólag a sárospataki borbélycéh rendszabálya. Sárospatakon az is 2 font viaszt fizetett, aki a céhben zajongott, csacsogott és más mester szavát nem akarta emberséggel meghallgatni. Mindenre kiterjedő intézkedésekkel a tisztességtelen versenyt is igyekeztek megghiúsítani.

A borbélycéh békéjének megzavarása 1 frt. bírságot vont maga után, ha pedig nagy dologban kezdett háborúságot a borbélymesterekkel, az ilyent a városi tanács közbejöttével eltiltották mesterségének folytatásától, míg a céhet meg nem engesztelte, stb. Miután az újabban keletkezett városok a régi városok céheitől vették át a céhszabályokat, ezek az országban nagyjában megegyeztek egymással. A céhszabályok kiterjeszkedtek a munkaviszonyok szabályozására is. A fizetendő munkabéretet vagy maga a céh, vagy a céh és a városi tanács együttesen állapították meg⁴² és kemény büntetéssel sújtották azokat, akik magasabb bérek ígéréssel magukhoz csalták mások munkásait, vagy a munkáspiacon magasabb bér ígéréssel elsőnek akartak munkához jutni. Említettük már, hogy Debrecen városa még a polgárjogtól is megfosztotta azokat, akik a hatóságilag megállapított munkabéreknél többet fizettek.

A másik oldalon azonban arról is gondoskodtak, hogy a munkások is megkapják az őket megillető bért. Pozsonyban a hegymester volt a szőlőmunkások felügyelője, aki egyrészt ügyelt arra, hogy a munkafegyelem sérelmet ne szenvedjen, minden munkás komolyan dolgozzék, másrészt azonban arra is, hogy a munkások jogait a munkaadók ne csorbítsák.

A város a hegymester útján, hivatalból kifizette a munkásoknak járó béreket, ha a munkaadó a bérral adós maradt. Ezután pedig a hegymester hivatalból perbefogta a munkaadót a városi tanács előtt, amely először is 72 dénár bírság fizetésére ítélte, s azután behajtotta rajta az előlegezett munkabért.«

A bányavárosokban részletes és mindenre kiterjedő utasítás szabályozta a bányamester hatáskörét. Iparfelügyelő, szakértő és az iparügyek bírója is volt a bányamester, azonkívül ítél minden, a munkaviszonyokból származó vitában, amely a munkások és a polgárok (waltburgerek) között támadt.⁴⁴ Körmöcbánya 1537-ből származó statútuma fejvesztés terhe mellett tiltotta a bányamunkások lazítását és a munkáról való lebeszélését, (bey verlirung des Haupts ernstlich Ge-

⁴² Lásd pl. a kassai napszámbeéretet 1666-tól 1652-ig. M. G. T. Sz. 1897. 482—484. lap.

⁴³ *Király*: id. m. 236. és 237. 1.

⁴⁴ *Koiošovári és Óvári*: id. m. IV. 2. (Körmöcbánya 1536.)

potenn haben). A munkások amerikázását és szabotálását erélyes rendszabályokkal törték le. Azt a bányamunkást, aki munkáját hanyagul végezte és ezzel kárt okozott, a munkavezető a bíró elé vezette, ez pedig a toronyba zárta addig, míg munkaadója akaratából ki nem szabadult. Az a munkás, aki hétközben elhagyta munkahelyét (urlabnehm), annak az egész hétre nem adták ki munkabérét, sem nem éllemeztek.⁴⁵ Szombathelyen az első szenátor kötelessége volt arra ügyelni, hogy a mesterlegények hétfőn is dolgozzanak (Blaumontag). Jogában állt nemcsak a vendéglőkben, de a mesterek házaiban is megjelenni. A vármegyei börtönbe kerültek azok a mesterek is, akik legényeikkel hétfőn együtt mulattak, a legények is, ha gazdájukra morogtak, amiért nem engedte őket hétfőn mulatni. A második szenátor a kártyázókat és a koekajátékosokat üldözte. (Dr. Kunc A.: Szombathely monographiája. 153. és 154. lap.) A céhszabályok rendszerint megállapították a felmondási időt is. A sárospataki borbélycéh rendszabályai két hétben állapították meg a felmondási időt. Aki a felmondási idő letelte előtt távozott mesterétől, azt a többi mester nem fogadhatta fel. A legénycéh kötelességévé volt téve, hogy a munkaviszonyokból származó kötelezettségek megtartására ügyeljen és ha kellett, kikényszerítse annak betartását. Ha ez nem használt, pl. az apródesztendő ki nem töltése esetén, az ilyen legényt proskribálták, azaz levelessé tétették.⁴⁶ Kismarton városa testi büntetéssel és pénzbírsággal sújtotta azt a mestert is, aki más munkásait a munkáról lebeszélte, engedetlenségre vagy elszaladásra bírta.⁴⁷

A céhek csak a német városokban rostálták meg a tagokat nemzetiségi szempontok szerint. A lőcsei posztócsináló céh még 1590-ben is mereven ragaszkodott azon álláspontjához, hogy a céhbe csak német nemzetiségű tagokat vesz fel: „soil schrief tlichen Beweise bringen seiner Geburth Verhaltung und Lehrjahr, nemlich dass er *rechter deutscher Nation sey* ...“

A magyar és a tót iparúzők elég jól megfértek egymással. A nagyszombati szőlőművesek céhszabályai 1673-ból úgy

⁴⁵ *Kolosvári és Óvári: id. m. IV. 2. 69. 1. 42. Történelmi Tár. 1891. 148—155. 1.*

⁴⁶ *Történelmi Tár. 1891. 148—155. 1.*

⁴⁷ *Kolosvári és Óvári: id. m. V. 2. 92. 1.*

rendelkeztek, hogy a főünnepet a „*nemes tót natio templomában*“ kell megülni. (M. G. T. Sz. 1897. 480. 1.)

Sopron város tanácsa 1614., 1640., 1690-ben kimondta és a soproni kereskedők megerősített céhszabályaiba is felvette annak tilalmát, hogy főleg zsidók, de stájerországbeliek és „Schlossinger“-ek a város területén vagy azon kívül házaljanak és zuglerakatokat létesítsenek: „zum mercklichen grossen Schaden- und Nahrungs-Schmälerung . . . der Bürgerschaft“. (M. G. T. Sz. 1899. 320. 1.)

Középkori városainkban a polgárok közötti kölcsönökért az egyházi kamattilalom értelmében általában nem számítottak kamatot.

Ellenben gyakran találkozunk olyan kölcsönszerződésekkel, ahol a hitelező kamat helyett a zálogtárgy (ház, föld, szőlő) haszonélvezetével kárpótoltatott. (*Kerekes György*: Néhai Almássy István kassai kereskedő és bíró 1575—1636. 226—227. lap; M. G. T. Sz. 1902.)

A királyi rendeletek és városi szabályrendeleteink a XVI. és XVII. századig nem tartalmazznak keresztények egymás közötti kölcsöneire vonatkozólag kamatrendekezéseket. Pozsony városában a kamatláb csak a zsidó jogkönyvben, zsidókölcsönökre nézve nyert szabályozást. A nagy pénzhiány következtében a kamatláb igen magas volt. A kölcsön kamatja hetenként volt fizetendő minden 1 font fillér után 2 fillér, ennél kisebb összegeknél a duplája. Évi kamatra átszámítva ez a nagyobb összegeknél 43.5, egy font fillérnél kisebb összegeknél 86 $\frac{2}{3}\%$ -ot tett ki. (Pozsony 1376. évi szabályrendelete.)⁴⁸ Zsigmond király 1736-ban minden 100 dénár után 2 dénár kamatot rendelt hetenként fizetni, ha a kölcsönszerződés nem kötött ki alacsonyabb kamatlábat. Mátyás király 1475-ben szintén csak a zsidó kölcsönök szabályozásával foglalkozik.

A budai jogkönyv 192. §-ában foglalt uzoratilalom elég homályos, mint azt már Salamon Ferenc megjegyzi „Budapest

48 *Király*: id. m. 227. és 228. 1.

Egyes városok lakossága kamatos kamatokkal annyira eladósodott, hogy megszökni volt kénytelen. Mátyás király Nagyszombat elköltözött lakóinak elengedte a kamatokat, ha a tőkét visszatértükkor megfizették.

V. László 1453-ban az eladósodott pozsonyi polgárokat mentette fel hasonló feltételekkel a kamatfizetés alól. M. G. T. Sz. 46—47. lap.

története“ című munkájában. 49 E paragrafus a zsidó kölcsönökről nem akar beszélni (will ich nitcz sagen), ha azonban keresztény kér a kölcsöne után kamatot, az feleljen érte az utolsó Ítélet napján (der verantburt dasselbig am jüngsten tage). Az erdélyi evangélikus egyház 1572. évi articuli visitationis 11. pontja általában megtiltja, hogy kölcsönadott egyházi pénzért kamatot kérjenek, mert ezáltal a szegény embereken nagy jogtalanság és méltánytalanság esik és az egyházi pénzek nem valók arra, hogy ilyen gyalázatos módon felhasználtsanak. A XVII. században már általánosabb a kamatvételezés, de a városi tanácsok fentartják maguknak a jogot, hogy a kamatlábat maximálják. A hét bányaváros 1618-ban a kamatlábat maximumát 10% -ban állapította meg, aki ennél többet kért, tőkéjét és ennek kamatját elveszítette és súlyos börtönnel bünhődött.⁵¹ Modor városa 1641-ben 5%-ban állapította meg a kamatlábat maximumát, a többletet a város a kölcsönadótól pénztára javára lefoglalta.⁵²

Az 1647. évi 2. dekrétum 144. §-a (III. Ferdinánd) megengedi, hogy ezentúl az adósok magukat száztól hattal számítandó törvényes kamatra kötelezhessék és a hitelezőknek is joguk van ezt követelni, esetleg a bíróság előtt is érvényesíteni. Ez a törvényes engedély, úgylátszik, megindította a kamatos kölcsönszerződéseknek áradatát, különösen pedig az állami birtokokra és bányákra való kölcsönök nyújtását.

Ezek a kölcsönök nagyon felszaporodhattak, mert a kormány szorultságában újra előkereste a kamatozó kölcsönök tilalmára vonatkozó régi dekrétumokat, különösen azokat, amelyek tiltották a fiskus fekvő jószágaira és az állami bányákra való pénzkölcsönzést és ezek elzálogosítását (Albert kir. dekrétumának 16. cikkelye és Ulászló király 7. dekrétumának 2. és 3. cikkelye, stb.). Az 1608. évi 22. cikk (II. Mátyás), kimondja, hogy azok az uzorások, akik nyereségvágyból a fiskus fekvő jószágaira és az ércbányákra pénzt adtak, ezt veszítsék el.

Az 1802. évi III. dekrétum 21. cikke (I. Ferenc) újból igyekezett az elszaporodott uzorásokat megfékezni és kimon-

49 *Salamon*: Budapest története. III. 452. 1.

50 *Schuler*: Siebenburgische Rechtsgeschichte, 233.

51 *Kolosvári és Óvári*: id. m. IV. 2. 293. 1.

52 *Ugyanott*. IV. 2. 419. 1.

dotta, hogy uzsoraügylet kötése esetén a fizetés a kir. ügyésztt illesse.

A leggazdagabb városok politikai okokból nem egyszer kölcsönöztek pénzt a királynak. A városi privilégiumok bővítése legtöbb esetben a király ellenszolgáltatása volt a városok áldozatkészségéért. A királynak és a fejedelemnek adott kölcsönök azonban egyrészt hatalmi eszközök voltak a városi szabadságok védelmében, másrészt azonban a várost belebonnyolíthatták a politika forgatagába is, mely zivataros multunkban vér- és könnyözönt és pusztulást is jelentett.

Brassó város közönsége azért 1608-ban megtiltotta a város tanácsának, hogy tudta nélkül a fejedelemnek pénzt kölcsönözön, s ha mégis adna, a tanács saját vagyonával feleljen érte.⁵³

A gazdasági forgalom szabályozására is kiterjedt a városi tanácsok figyelme. A főcél a hatóság szeme előtt az volt, hogy minden polgárnak biztosítsák a szükségletek fedezésére alkalmas jószágok olcsó beszerzését s azért üldözték az árufelhalmozókat, árdrágítókat és spekulánsokat. A piaci árusítás kényszerével, az elővásárlás üldözésével a szükségtelen közvetítőket igyekeztek lehetetlenné tenni.

Mindezen rendelkezéseket könnyű lett volna kijátszani, ha a kereskedők más városbeli kereskedőkkel társulhattak volna. A budai jog 87. §-a élet- és vagyonvesztés terhe mellett tiltotta az idegen kereskedővel való társulást. Kolozsvár városa ugyanilyen szigorúsággal büntette ezen rendelkezés áthágóit, míg más városok száműzetéssel vagy súlyos pénzbírsággal torolták meg.

A városok kivétel nélkül ragaszkodtak ahhoz, hogy minden kereskedő, iparos vagy mezőgazda, tekintet nélkül arra, hogy helybeli-e, vagy idegen, árúját a piacra vigye és ott kínálja eladásra, mert így látták biztosítva annak a lehetőségét, hogy minden polgár hozzájuthat az árukhoz anélkül, hogy a termelők kijátszhasak a hatóságilag megállapított árat. Tilos volt adás-vételi ügyleteket akár a vevő, akár az eladó lakásán vagy a városon kívül lebonyolítani. (Pozsony vá-

⁵³ Előbb id. m. 1. 530. 1.

rosának a 15. századból való jogkönyve, Körmöcbányának az 1537. és 1577-ből, Selmecebányának 1575-ből, Besztercebányának 1582-ből, stb. szabályrendeletei.)⁵⁴

II. Mátyás király 1615-ben szigorúan eltiltja a marha-kereskedőnek a marha elővásárlását s megtiltja azt is, hogy 2—3 tagnál többen alakítsanak társaságot. A nagyobb társaságok már oly tőkék felett rendelkeztek, melyekkel még Bécsben is sikeres árdragítást vittek végbe. (M. G. T. Sz. 1897. 195. lap.)

Nagybányának 1582-ben kelt statútuma kimondja és „örök törvényként szentesíti, hogy sem külsők, sem városbeliek ne merjenek nyereség céljából gabonát vásárolni.“ Az ellenszegülőket 10 frt. bírsággal sújtották.⁵⁵ A nyereszkedés alatt általában az áruknak a szegények elől való elvásárlását és később drágán való továbbadását értették.⁵⁶ Esztergom városa a kórházak javára elkobozta a kofák áruit, ha nem tartották magukat a hatósági árakhoz, vagy elővásárlásokat eszközöltek,⁵⁷ Nagyszeben városa saját lakossága élelmiszer-el látásának biztosítása érdekében megtiltotta az idegenek borselelmiszervásárlását. Ha idegenek örökölték városbeli ingót és ingatlanokat, akkor az örökös csak az ingókat vehette át természetben, az ingatlan azonban csak érték szerint illette meg, amennyiben a város a házat polgárnak adta el és a vételárat kiszolgáltatta.⁵⁸

Jellemző gazdasági életünk elmaradottságára, hogy a csalárd bukás vétségét, mint büntetendő cselekményt csak az 1807. évi V. dekrétum 12. cikke deklarálja büntetendő cselekménynek és megköveteli a vagyonbukottaktól, akár nemesek, akár nem, hogy bukásukat igazolják, és ha rájuk bizonyulna, hogy vagyonuk eltitkolásával, csalással, vagy a hitelezők kárára elkövetett kereskedelmi műveletekkel, vagy nyilvánvaló pazar, vagy költekező életmóddal a jelzálogilag terhelt birtokukat megfogyasztották, bűntársaikkal együtt, mint tolvajok bűnhődjenek.

54 *Kolosvári és Óvári*: id. m. IV. 2. köt. 27., 70., 165., 171., 194., 220. 1.

55 Ugyanott. III. 565. 1.

56 Ugyanott. IV. 2. 679. 1.

57 Ugyanott. IV. 2. 381. 1.

58 Ugyanott. I. 581. 1.

Kimondja azonban azt is, hogy a hamis bukásban vétkes a hitelezőinek kielégítéséig örökre kötelezettségben marad és ha később jobb vagyoni helyzetbe jutna, rá a Hármaskönyv III. részének 28. címét alkalmazzák.

c) AZ ÖSSZEFÉRHETETLENSÉG SZEREPE KORUNK GAZDASÁGI ÉLETÉBEN.

A középkori erkölcsi és gazdasági felfogásból született kötött szükségletgazdálkodási rendszert a XIX. században nálunk is felváltotta a kapitalisztikus gazdálkodási rend. Ez a munka szervezésének közjogi, hűbéri rendszere helyett a tőke munkaszervező hatalmát állította be a gazdasági élet központjába. Felmerülhet az a kérdés, hogy a mai megváltozott gazdasági viszonyok mellett szükséges-e és lehetséges-e még a gazdasági összeférhetetlenség elvének alkalmazása a kapitalisztikus vállalkozókra. Ha e kérdésre igennel felelünk, akkor ez egyszersmind azt jelenti, hogy szakítunk a korlátlan gazdasági szabadság elvével, a gazdasági liberalizmussal, és a gazdasági élet jelenségeit újból szociális és etikai szempontok szerint óhajtjuk szabályozni vagy befolyásolni. Azok, akik a gazdasági élet öncélúságát hirdetik, abban a hitben, hogy az általuk felfedezett, vagy felfedezni vélt gazdasági törvények szerint cselekszenek, a gazdasági életnek ilyenmű szabályozását merényletnek tekintik. A gazdasági élet öncélúságának hirdetésében implicite bennfoglaltatik a tiltakozás az ellen, hogy más létsíkok törvényeit, pl. a metafizikai vagy etikai törvényeket akarjuk a gazdasági törvények érvényesülési síkjában befolyáshoz juttatni. Az egészségesebb és elméletektől el nem homályosított gyakorlati érzék azonban azt diktálja minden réalpolitikusknak, hogy az emberi élet minden jelensége a társadalom összességének jóléte és boldogsága szerint szabályozandó, mert semmiféle tudomány, semmiféle politika és semmiféle emberi tevékenység abszolút öncélúságra nem tarthat igényt.

A szociális kérdés nagymérvű kiélesedése korában, midőn a gazdasági válság, a munkanélküliség, a nyomor és a különböző felforgató pártok által jól díjazott izgatás polgárháborúval, szociális forradalommal fenyegeti társadalmunkat, köz-

veszélyes álmódosítás volna a gyakorlati élet által megcáfolt filozófiai nézetekből kiindulva az etikátlan gazdasági szabadság mellett lándzsát törni.

Annnyit elismer mindenki, hogy a mai megváltozott viszonyok mellett nem lehet visszanyúlni a középkorba és nem lehet a középkori városok gazdasági rendszabályait recipiálni a kapitalisztikus termelési rend igazságtalan és tömeglázító kinövéseinek szabályozására. Letagadhatatlan tény az is, hogy a gazdasági életnek a szociális igazságosság szerint való szabályozása — ez biztosítaná a társadalom egészséges és forradalmi zökkenések nélküli fejlődését, a polgári élet szabadságát az állam és a nagytőke urainak nagy hatalmával szemben — elvben mindenkinek a tetszésével találkozik, különösen a mostani háborús és inflációs válságok által zaklatott időben.

A reform céljainak főbb elvek szerint való rögzítése szintén nem ütközik nagyobb akadályokba.

Ennél sokkal nehezebb feladat már a reformelvek megvalósítására szükséges és lehetséges intézkedések tekintetében a megegyezés létesítése. Társadalmi közfelfogás kialakítása nélkül minden hatósági reform csak papíron marad. Társadalmunkban a modern társadalom vüagnézeti szétforgácsolódottsága, az ethikai zürzavar és az erős és áldozatos vallásos szellem által át nem hidalt érdekek szakadékai nagyon megnehezítik modern életünk problémáinak megoldását.

A gazdasági összeférhetlenség eseteinek megállapítása és törvénybeiktatása ma még sokkal fontosabb és hatásaiban sokkal jelentőségteljesebb volna, mint a középkorban!

A demokratikus kapitalisztikus állam különös érdekessége és jellemvonása az, hogy atomizálta a tömegeket. Ezek a tömegek egyedeikben gazdaságilag gyengén, értelmileg közepesen, akaratilag a normálison alul fejlettek, mert a társas élet az emberek többségénél elsorvasztja az önálló iniciatívákat. A mai tömeg alig különbözik az ókori tömegtől; talán csak abban, hogy a mai tömeg még passzívabb. A demokratikus államforma hívei nem fáradnak el annak hangoztatásában, hogy ma a tömegek sorsuk intézését saját kezükben tartják, de megfélemlenek arról, hogy a tömegek csak látszólag vették át a hatalmat. A demokratikus államban nem beszélhetünk többé a nép megmozdulásáról, hanem csak megmozdításáról.

A tömegek alkotmányos formában akaratukat csak egy nagy és költséges apparátus segítségével tudják kifejezni. Ezen apparátus költségeinek csak egy részét viseli az állam: a választások, a választási intézmények és a törvényhozó szervek dologi és személyi kiadásait. A pártok és a pártagitáció költségeit azonban nem viseli, pedig a politikai pártokon, mint alapon épül fel a mai parlamentáris kormányforma. Wieser Frigyes szerint a demokrácia semmi egyéb, mint az állam kiszolgáltatása a politikai pártoknak.

A tömegek akaratnyilvánítására szolgáló gépezetben az állami közreműködés szervei, a választási apparátus, a törvényhozás bizonyos szempontból passzív tényezőnek tekintendő, míg a tömegek akaratnyilvánításának aktív szervei a pártok. A pártszervezet fentartása, a pártagitáció, a tömegekhez való hozzáférésközés egyéb módjai, a sajtó előkészítő munkája, stb. rengeteg pénzt emésztenek fel. A pártok programjának kialakítása és megállapítása a pártok belső műhelyeiben történik, ahol a döntő szó azoké, akik a pártcélokra a legtöbb pénzt áldozzák. Az állami és társadalmi élet irányítására a demokrácia uralmának idejében két kategória gyakorol nagy befolyást. Kifelé, a tömegek előtt a politikusok szerepelnek, akikre nézve a múltban kialakult összeférhetlenségi jog szabályait alkalmazzák, akik a közélet ellenőrzése alatt állanak, ezért kénytelenek a függetlenség látszatát mindig megőrizni és ténykedéseikben a törvény betűjéhez alkalmazkodni. A háttérben állanak a gazdasági élet vezerferfiai, akik viszont a gazdasági hatalom útján, a pártokon keresztül, a politikusok kiválogatására gyakorolnak befolyást, ők maguk soha nem lépnek előtérbe. A pártprogramok megállapítására is a háttérből titkos szálakkal és tapétázott ajtók mögött maradó eszközökkel folynak be.

A plutokrácia máig gondosan őrizkedett attól, hogy politikusokra direkt befolyást gyakoroljon, mert ezzel leleplezte volna a demokratikus kormányforma lényegét. ,

Fejtegetéseimmel nem akarom a demokratikus kormányformát támadni, de az igazi demokrácia érdekében rá kell mutatni arra, hogy a demokrácia háttérében milyen erők érvényesülnek s rá kell mutatni arra is, hogy a demokrácia reformja csak úgy képzelhető el, ha a demokráciát mozgató erőket meg-

személyesítő és képviselő egyének megfelelő szelektálása lehetővé válik.

A hatalmat mindig emberek fogják gyakorolni és a nép, a népjólét szempontjából majdnem irreleváns kérdés az, hogy a hatalom képviselőinek kiválogatása milyen úton történik, milyen politikai kormányforma segítségével; sokkal fontosabb ennél az a kérdés, hogy milyen jogi, politikai, szociális és etnikai biztosítékokkal van a kiválogatás folyamata körülbástyázva, mely törvények alkalmasak annak megakadályozására, hogy a közhatalmat olyan egyének ragadják magukhoz, akik azzal visszaélve nem a közfeladatok helyes megoldását, hanem saját érdekeik szolgálatát tartják szem előtt.

Rámutatunk arra, hogy a mai demokratikus kormányforma uralma idejében a közhatalmak funkcionáriusainak kiválogatását elsődleges formában a gazdasági hatalom képviselői végzik. A mai demokratikus kormányforma uralma alatt tehát még fokozottabban kell a gazdasági összeférhetlenség szempontjait érvényesíteni, különben minden politikai reformra való törekvés szélmalomharccá változik.

Minden gyakorlati ember el fogja ismerni, hogy az első lépés a gazdasági összeférhetlenség törvénybe iktatásához csak a gazdasági élet etikai szempontból való szabályozása lehet. Az eszközök lehetnek igen különbözők. A leggyakorlatibb megoldásnak azonban a mai körülmények között az tekinthető, hogy büntető-, magán- és kereskedelmi-jogunknak ebből a szempontból végrehajtandó reformjáig novelláris úton tudjuk megközelíteni a következő célokat:

Meg kell akadályozni az illegitim úton való vagyonszerzés minden módját és biztosítani kell annak a lehetőségét, hogy a vagyoniilag megkárosított egyének minden körülmények között kárpótlást kapjanak, illetőleg a kártérítés megkárosítójukon behajtható legyen.

Kuncz Ödön egyetemi tanár a következőkben foglalja össze azokat a feladatokat, melyeket az állami beavatkozás maga elé tűzhet:

„A nagy vállalat közérdekű működésének ellenőrzése, az üzleti tisztesség biztosítása és küzdelem a haszonbálványozás ellen; a tisztességtelen verseny letörése és erélyesebb oltalom a közgazdasági bűncselekmények ellen; a kereskedelmi pályán

bűncselekményeket elkövetőknek eltávolítása a vezető helyről; stb. A kereskedelmi munka jogviszonyainak megfelelő szabályozása (ez szervesen összefügg a munkásvédelem nagy problémájával), a tőkések hatékonyabb védelme és ezzel a takarékosági hajlam fokozása (kis részvényesek, kötvény- és záloglevéltulajdonosok oltalma, a takarékkügyetek szabályozása stb.), az ártalmas kartellek és trösztök megrendszabályozása (vannak ugyanis gazdaságilag indokolt és közérdekből is elismerendő ily asszociációk) és végre az egészséges iparfejlesztés“ 59

Kuncz csatlakozik nagy jogászok egész sorának felfogásához, hogy a gazdasági életet egyedül törvényekkel nem lehet megtisztítani a visszaélésektől. „Kein Gesetz der Welt kann Schurkereien verhindern, keines kann die Moral der Menschen herstellen, wenn sie Schiffbruch gelitten hat . . .“ (*Riesser.*)

A kereskedelmi és általában a gazdasági jogalkotás helyes útja: a tisztességes szokásjog, amint arra Kuncz Ödön rámutat, de ez csak akkor lehetséges, ha a tisztességtelen szokások versenye nem kényszeríti még a jó szándékú embereket is rossz utakra.

A gazdasági élet megtisztítása a felburjánzott visszaélésektől pusztán a gazdasági vállalatok szervezetének jogi reformjával, a vállalatok vezetőinek korszerű selejtezése nélkül, gyakorlatilag kivihetetlen. A német kereskedelmi jog egyik nagy művelője, Riesser J. nem habozik kijelenteni, hogy pl. a „részvénytársaság olyan proteusztermészetű, mint a legnagyobb átváltozóművész és megghiúsít minden kísérletet, mely őt megfogni, megismerni akarja, de különösen kineveti a formájogászt, aki őt tiszta jogászi ismervei alapján osztályozni és korlátolt jogi műszereivel hatalmába keríteni akarja.“ (*Dr. Riesser Jakob: Részvényjogi reformkérdések. Ford.: Dr. Kuncz Ödön. Magyar jogászegyleti értekezések. Budapest, 1912. 6. lap.*)

⁵⁹ *Dr. Kuncz Ödön: A kereskedelmi és váltójog vázlatja. Budapest, 1928. 141. lap. Lásd azonkívül Kuncz: Részvényjogi reformkérdések. Budapest, 1913. Ugyanezen szerzőtől: Törvénytervezet a részvénytársaságról. I. T. lg. Jav. Tára XVII. évf. 1917. 5. szám. Törvénytervezet a részvénytársaságról, a szövetkezetről és a korlátolt felelősségű társaságról. Budapest, 1926.*

Ennek ellenére minden rendelkezésre álló célszerű eszközt meg kell ragadni a kitűzött cél elérésére, „mert azok a pusztítások, amiket a részvénytársaság a magánvagyonban véghezvitt, kártékonyabbak, mintha tűzvész és árvíz, inség, földrengés, háború és ellenséges hódítás esküdtek volna össze a nemzeti jólét tönkretételére“, amint azt a német jogászok egyik büszkesége, Jhering megállapította. (Idézi *Riesser*. U. o. 7. 1.)

Azokat, akik a gazdasági élet etikája ellen súlyosabban vétkeztek, ki kell rekeszteni a gazdasági élet irányításából: *ne lehessenek önálló iparosok, kereskedők és pénzemberek, sem pedig részvénytársaságokban ne viselhessenek vezető tisztséget, ne lehessenek igazgatósági és jelügyelőbizottsági tagok, de még cégjegyzési joggal felruházott tisztviselőkjsernj* Ezzel még nincs megvonva tőlük a megélhetési lehetőség, csak vissza vannak szorítva olyan alantasabb és kisebb jövedelmű pozíciókba, ahol a társadalomnak többé nagyobb kárt nem okozhatnak.

Sokan lesznek, akik lekicsinylik ezen elgondolások célszerűségét és komolyságát, azért egy pár példán illusztrálni óhajtjuk, milyen cselekmények miatt kívánatos bizonyos egyéneknek gazdasági vezető pozíciókból való végleges vagy huzamosabb időre szóló kizorítása.

Az X-örökösök bepereltek egy vállalatot és egy bankot azért, mert annak igazgatói összejátszottak az elhunyt ingatlanügynökével és 300.000 pengővel megkárosították az örökagyót, úgy hogy az ingatlan 1,200.000 pengőért kelt el, ellenben az örökagyó csak 900.000 pengőt kapott az ingatlanért. A differencián az ingatlanügynök és a vállalatok igazgatói osztozkodtak, mindezt az ingatlanügynök be is vallotta. Ha az eset megfelel a valóságnak, az igazgatók és az ingatlanügynök nem annyira az elhunytat, illetve örököseit károsították meg, mint inkább vállalatukat lopták meg, s evvel bebizonyították, hogy nem alkalmasak idegen vagyon kezelésére, tehát a vezető állásokból végleg eltávolítandók.

Egy politikus feleségének és egy nagyvállalkozónak pere is figyelemreméltó ebből a szempontból, mert az asszony szerint vagyonából az egyik nagybank igazgatóságának közreműködésével a vállalkozó kiforgatta.

Eltávolítandók volnának a gazdasági életből azok a bánya- és gyárigazgatók is, akik munkásaikat hiteljegyekkel

is fizetik és a gyári boltban mindent drágábban árusítanak, mint az másutt kapható és így áruuzsorával is elidegenítik a nemzettől a munkásosztályt.

Ugyanerre a sorsra kellene juttatni azokat a bankigazgatókat, akik az őrizetükre bízott idegen értékpapírokat maguk megkontreminaljak, vagy kölcsöndíj ellenében kölcsönadják másoknak ugyanezen célból és illegitim hasznuk lefölezése után az elértéktelenített papírokat a legnagyobb lelkinyugalommal „örzik tovább“ a megkárosított tulajdonos részére. Figyelembe kell venni azt a kárt, amit ezzel a vállalatok hitelképességének okoznak, nem is szólva a részvénytulajdonosoknak okozott és pontosan mérhető kárról. Csak a gazdasági műveltség gyermekcipőiben járó nemzet tűrhette a spekulánsok garázdálkodását a nemzet vagyonával 10 éven át anélkül, hogy kísérlet is történt volna ezen tarthatatlan állapotok megszüntetésére.

Mit szólunk az olyan bankigazgatókról, akik semmivel sem indokolt váratlan hitelmegvonással fizetési zavarokat idéznek elő magánvállalatoknál avégből, hogy a vállalat tulajdonjogát vagy rész vény többségét nevetséges alacsony áron megszerezhessék. A bankok irtóháborúja az önálló vállalkozókkal szemben nemzeti veszedelem. A független egzisztenciák számának nagy csökkenése végeredményben a tömegek politikai és gazdasági rabszolgaságára vezet.

Szabad és független egyéniségekre van az államnak szüksége. A veszély óráiban csak ezekben fogjuk megtalálni azokat a nagy férfiakat, akik értelemmel és eréllyel megtalálják azokat az utakat, amelyek a nagy érdekösszeütközésekből a nemzeti nagyság felé vezetnek. A pénz hatalmasságok és modern érdekképviseletek fizetett alkalmazottaikból elég hamar kiölik az önálló és független gondolkodást, azért tőlük csak jólrosszul sikerült kompromisszumokat várhatunk, félmegoldásokat, a híres fortwursteln-politikát, amely egy nyugodt korszakban még ideál is lehet, ma azonban, a válaszüton nem használható.

Végül felhozunk egy példát arra, hogy kis gázságokkal hogyan lehet veszély nélkül nagy vagyont összeharácsolni. Tegyük fel, hogy egy nagy, cipőt gummival talpaló üzem a talpalásnál úgy rövidíti meg üzletfeleit, hogy a kéreghez nem

vartja hozzá a vékony gummitalpat, — amely számlázva van — hanem azt egyszerűen elsikkasztja. A vastag gummitalpat pedig egyszerűen hozzáragasztja a kéreghez, ahonnan rövid idő múlva kezd leválni. Miután a vastag gummitalpat olyan, mintha két rétegből lenne, az üzletfél alig jön rá a csalásra. Ha néhány hónap múlva mégis rájön és reklamál, elutasítják, ha perel, megnyeri ugyan a pert, de behajtani nem tudja, mert 8 pengős perek végrehajtása a városi végrehajtók hatáskörébe tartozik, akik munkával való túlhalmozásuk miatt az ilyen csirkepereket esetleg csak évek múlva veszik elő. A fél meg- unja az ügyvel való bajlódást, a gummitalpaló-üzem pedig ví- gan folytatja üzemeit. Sok fiókjában 10—20 éven át megfordul nála 100.000 talpalás à 8 pengő illegitim haszonnal, ez 800.000 pengő összcsealt vagyont eredményez, amelynek birtokában mohó étvággyal veti magát új, nagyobbbszabású rablóhadjáratra.

Az illegitim vagyonszerzés útjainak eltorlaszolásával a társadalom megnehezíti a gazdasági élet dúvadjai azámára a gazdasági hatalom szerzését és ezzel társadalmi és állami éle- tünk befolyásolhatóságát.

Törvényeink elavultsága számos lehetőséget biztosít a kriminális ösztönökkel telített egyének számára, illegitim és antiszociális vagyon szerzésére és megtartására. A jogrend- szerek reformja manapság többnyire teljes törvénykódexek útján s azért csak nagy időközökben történik. Csak igen fontos és létérdekekbe vágó kérdések rendezésére nyújta- nak be novellákat, amelyek azonban a célt nem igen érik el, mert nem nyúlnak le a bajok gyökeréig. Azért addig, amig egész jogrendszerünk és jogi felfogásunk reformjára kerülhet- ne sor, igen nagy eredmény volna, ha sikerülne a mai törvények által illegitim szerzeménynek minősített minden vagyonszapo- rulatot megragadni és azt a károsultaknak visszajuttatni. Az államnak is fontos érdeke az, hogy mindenki előtt kézzel fog- hatólag demonstrálja az illegitim eredetű vagyonok megtartá- sának kilátástalanságát. A szülők és az iskola által nagy gond- dal az új nemzedékbe plántált becsületérzés, polgári köteles- ségtudás és szociális érzés csak akkor lesz maradandó, ha az állam igazságszolgáltatásának tehetetlenségével rájuk nem kényszeríti azt a romboló tapasztalatot, hogy a becsületesség az élet káros béklyója és ballasztja.

A bírói ítélet csak a jogellenes cselekmény megtörténtét állapítja meg, a tettest büntetéssel sújtja, de a lopott, kicsalt vagyont legtöbbször már alig töredékeiben tudja a károsultnak visszaszolgáltatni. Az új büntetőnovella által bevezetett pénzbüntetési rendszer is csak akkor tudja majd áldásos hatását érvényesíteni a kriminalitás meg a vagyon elleni bűncselekmények leküzdésében, ha biztosítva van a pénzbüntetések minden körülmények közötti behajtása, ha kell, a közadókkal együtt kezelt, éveken át folyó részletfizetéssel.

Egyedül Budapesten az 1909—1924. években a bűncselekmények által okozott évi kár 6,569,337 aranykorona volt. A károsult felek által bejelentett összegek feltüntetésével még távolról sincs kimerítve az a tényleges kár, amelyet a bűncselekmények a társadalomnak és a magánégyéneknek okoznak.⁶⁰

A pénzszerzést főcélként tekintő társadalomban a pénzbírságot kell hatásos pedagógiai eszközként alkalmazni a magyar büntetőjogban. Ha sikerül megoldani a kiszabott pénzbírságok behajtásának problémáját, a legcinikusabb modern kalóznak is veséig ható leckét lehet adni.⁶¹

⁶⁰ Dr. Pálosi Ervin: Budapest kriminalitása és moralitása az 1909—1925. években. Budapest, 1927. 28. 1.

⁶¹ Az illegitim vagyonszaporítás megakadályozása a büntető- és magánjog reformjának feladata, amellyel nem foglalkozhatunk. Az alábbi javaslattal legalább a bíróilag megítélt tartozások, kártérítések, tartásdíjak behajthatóságát óhajtjuk biztosítani.

Minden magyarországi lakos részére az évi adóívek mellett adómérlegkönyv állítandó ki, mely az évi egyenlegek, valamint a bíróilag megítélt, de ki nem fizetett magántartozások nyilvántartására szolgálja ilyen formán:

Az 19 ... év adómérlege.
Múlt évi együttes hátralék
Együttes kirovás a folyó évre
Együttes tartozás
Együttes lerovás
Tartozás
Mutatkozik az év végén
Túlfizetés

C) Fenálló tartozás az állammal szemben
Havi törlesztés
Heti törlesztés
Meddig , ,

A bűnös úton való gazdagodás megakadályozásának azonban egyéb akadályai is vannak, s ezek különösen a kisebb egzisztenciákat sújtják érzékenyen. Az igazságszolgáltatás ezen a téren nagyobb előzékenységet tanúsíthatna a bűnügyi károsultakkal szemben. Jelenleg az a helyzet, hogyha a sértett bűnügyben indított pere kedvezően dől el, akkor a bíróság

D) Nyilvántartásba vett magántartozás

Havi törlesztés

Heti törlesztés

Meddig

Járadékként a adóhivatal törlő végzésének beérkezéséig.

Az adófőkönyv ezen javaslat értelmében bővül egy C) és D) rovatral, hová a C) és D) tartozások összege, lerovási módja és indokolása feljegyeztetnek, továbbá a bírói vagy egyéb hatósági végzés, rendelet száma, kelte, kiállítója, a befolyó összegek rendeltetési helye, célja, a fizetésre kötelezett fél által megajánlott törlesztés, illetőleg a bíróság vagy hatóság által megállapított törlesztés, stb.

Minden adóalany más közigazgatási kerületbe való költözéskor tartozik illetékes adóhivatalától adófőkönyvi lapjának kivonatát kérni, annak bejelentése mellett, hogy hová költözik. A kivonat díjmentesen soronkívül szolgáltatandó ki a kérelem írásbeli benyújtását követő nap déli 12 órájáig. Portózott vagy címzett boríték átadása esetén a kivonat kérelmezőnek postán megküldetik.

Az adózó költözködés esetén tartozik a kapott főkönyvi kivonatát az új illetékes adóhivatalnak átadni, amiről elismervényt kap. A posta útján való beküldéskor az elismervényt posta útján kézbesítik. Ezen elismervényt tartozik a fél új lakóhelyének házmesterénél a beköltözéstől számított nyolc napon belül átadni.

Amennyiben az új lakó ebbeli kötelezettségének nem tenne eleget, a házmester tartozik ezt az illetékes adóhivatalnak azonnal szóval vagy írásban jelenteni.

Az illetékes adóhivatal az ilyen lakót azonnal megidézi és pénzbírságra ítéli. Egy hó elteltével a bírság 100%-kal emelhető és a renitens fél a rendőrhatalóság által rövid úton előállítható.

Hamis adatok bemondata, a házmester kötelelességmulasztása büntetendő volna.

Amennyiben az adózó új lakóhelyén megváltozott viszonyok közé kerülne, a C) és D) lapokra bejegyzett kötelezettségeinek törlesztési módjára új ajánlatot tehet az illetékes adóhivatalnak, mely alapos indítokok fenforgása esetén a vállalt kötelezettségeken könnyíthet.

Amennyiben a letelepedő fél nem folytatna önálló foglalkozást, akkor az adóhivatal által megállapított törlesztéseket a munkaadó tartozik az alkalmazott fizetéséből levonni és postai befizetési lappal havonta

kárának megállapítása és megítélése végett rendszerint még külön polgári perre utasítja, holott a büntetőbírósnak módjában volt a büntető tárgyalás folyamán részletesen megismerkednie a büntett minden részletével, a kár nagyságával, stb. A büntetőbírósnak általában nem nyomoztatják ki kellő alapossgal a terhelt vagyoni állapotát. Tisztán csak formalisz-

beküldeni. Ép azért minden főnöknek joga és kötelessége munkavállalásakor az alkalmazott adómérlegkönyvét bekérni.

Mulasztás esetén a munkaadó felelős az alkalmazott ezen anyagi kötelezettségeiért.

Ha az adózó önálló keresettel bír és fizetési kötelezettségeinek nem tenne eleget, az adóhivatal közege a fél költségére kiszáll (a tisztviselő egy napi fizetése) a helyszínére és a fél forgalmiadó-naplójából vagy más kritériumok alapján meggyőződik a fél fizetőképességéről. Az adóhivatali közeg ilyenkor igénybe veheti a fél jövedelmének létminimumon, illetőleg, ha a fél családos, a létminimumon és a családi pótlékon felül eső részét. Nemfizetés esetén első figyelmeztetés után végrehajtás vezethető.

Ha valamelyik bíróság vagy más hatóság kénytelen megállapítani valamely köz- vagy magántartozás behajthatatlanságát, vagy az alperes terhére járadékfizetés kötelezettségét, bekéri rövid úton az alperes adókönyvét és bejegyzi a vonatkozó rovatba a fenmaradó tartozás összegét a megajánlott vagy megállapított törlesztés módját, végül keltezés után hitelesíti a bejegyzést. A fenti adatokat tartalmazó átirattal értesíti az alperes adóhivatalát az ítélet kihirdetésétől számított három napon belül. Az átiratnak ezenkívül tartalmaznia kell azt is, hogy a fizetés kinek a javára történik. (Pontos cím).

Az adóhivatal postafordultával nyugtázza az értesítés vételét, amennyiben a kézbesítés nem tértivevénnyel történt volna és bejegyzi annak adatait az adókönyv G) vagy D) rovatába.

Ha az alperes alkalmazott, a bíróság az illető munkaadóját is értesíti, mely értesítés azonban csupán a törlesztés tartamát és módját tárgyalja, melynek teljesítéséért a munkaadó felelősséggel tartozik.

Ütlevel oly egyén részére, akinek adókönyve tartozást mutat fel, csak akkor állítható ki, ha lefizeti a C) és D) lapokon feljegyzett tartozásait, vagy pedig valamely más jól szituált polgár magára vállalja a tartozások kifizetését.

A mai büntetőjog a szabadságvesztés és a szerény arányokban kiszabott pénzbüntetések vegyes rendszerét alkalmazza. A pénzbüntetések kiszabása, mint pedagógiai eszköz nem éri el célját.

A mai társadalmi és gazdasági életben az emberek minden gondolata a pénzszerzés körül forog, minden idegszála aranyért feszül, azért a mai ember mentalitásába leginkább anyagi érdekein keresztül lehet belemarkolni.

tikus és bürokratikus indítóokok szólhatnak a bűnügyi károsult polgári perre utasítása mellett. Ha a büntetőbíróság sajtóperekben külön eljárás nélkül meg tudja állapítani a büntetés és a kártérítés mérvét, annak sem lehet semmi akadálya, hogy különösen kisebb bűnügyekben az igazságszolgáltatás ne terhelje az amúgy is kárvallott polgárt még külön eljárás

A háború utáni időkben különösen a nyereségvágyból elkövetett kihágások, vétségek és büntettek harapóztak el, valamint eddig vétségé nem minősített cselekmények. Törvényeink elavultsága miatt sem az állam, sem a polgárok nincsenek eléggé megvédve az immorális elemek kizsákmányolásával szemben. E modern kriminalitással szemben csakis a pénzbüntetéseknek egészen új alapokra fektetett rendszerével lehet hatályosan védekezni.

Jelenleg egy közös hibában szenved a pénzbüntetések alkalmazása és a peres úton megítélt kártérítési igények érvényesítése is. Ha a deliquensnek nem fizetés esetében végrehajtásakor vagyona nincsen vagy sikerül, — amint legtöbb esetben sikerül, — vagyonának tekintélyes részét elrejtteni, a bírói ítélet írott malaszt marad. Az elmarasztalt fél rendszeren elköltözik máshová, hol senki sem ismeri. A hatóságoknak nincs megfelelő nyilvántartásuk a hátralékos adósságok fizetésének kikényszerítésére. A hitelező elől meglépett adós rendszerint sikeresen rejtőzik el. A legritkább esetekben jut a hitelező vagy az állam tudomására, hogy egy ilyen adós újra vagyonhoz jutott és fizetőképessé vált.

Lelkiismeretlen elemeknek ma módjukban van olyan vagyontömeget összeharászni, amelyek elegendők arra, hogy az illetők akár az ipar, akár a kereskedelem terén önálló egzisztenciát alapítsanak. Ez viszont a társadalom egészséges fejlődését veszélyezteti komolyan. Ha kétes erkölcsi egzisztenciák csalárd úton szerzett vagyonnal felemelkedhetnek magasabb, sőt vezető társadalmi rétegekbe, onnan fokozottabb mérvben züllesztethetik az állam erkölcsi alapjait. Példájuk fertőzőleg hat számos más ambiciózus egyénre. A kalóz szellem meghonosodása a társadalomban a forradalmak legbiztosabb szálláscsinálója. A kriminális vagyonszerzők sikerei izgatólag hatnak azokra, akik tisztességes munka révén akarnak még előre jutni és boldogulni, de különösen azokra, akik mint fixfizetéses magán- vagy közalkalmazottak lényegesebb életstandardjavítás minden reménye nélkül kénytelenek életüket végigharcolni.

Indokoltnak látszik tehát a mostani pénzbírságok, a magán- és köztartozások behajtásának módját megreformálni, hogy a törvények intenciói hatályosabbakká váljanak. A jövő törvényeinek főcéljául pedig a kárt szenvedett felek teljes kártalanítása tekinthető, a kártokozó teljes restitúcióra való szorításával.

Megfelelő magas pénzbírságok rendszeresítésével, kereskedelmi kamatok felszámításával és az összes bíróság megállapított tartozások új rendszerű behajtásával a nyereségvágyból elkövetett bűncselekmények számát a minimumra lehetne redukálni.

idővesztésével és költségeivel. A bíróság hivatalból intézkedhetnék már a bírói eljárás egyszerűsítése és a bíróságok tehermentesítése érdekében is aziránt, hogy az olyan büntetőperekben, amelyekben a kártérítés megállapítására is kerülhetne sor, a kár megállapítása pedig nehézségekbe ütköznék, a tanácsba hivatalból bevonják a törvényszék polgári tanácsának egy vagy több tagját.

A fenti javaslat lényege az, hogy az adósok nyilvántartását szociális szempontból összekapcsolja az adónyilvántartással, hogy a tartozások megfizetése minden körülmények között biztosítva legyen.

Minden tartozás jogerős bírói megítélése és meg nem fizetése percétől fogva adótartozássá változik át, melynek behajtásáról az adóügyi gépezet gondoskodik.

E javaslat számos olyan szociális kötelezettség teljesítését is biztosítani tudja, melyek teljesítése alól lelkiismeretlen elemek a társadalom mérhetetlen kárára eddig elég könnyen kivonhatták magukat.

A gyermektartási járadékok ezentúl adóúton hajthatnának be és az állam továbbítaná az anyának, megkímélve őt sok megaláztatástól és megrovástól. A magyar bírói praxis humánus ugyan a gyermek érdekében a törvénytelen anyával szemben az apasági perekben, de az apa által teljesítendő fizetések állandósága nincs biztosítva. Ha az apa ismeretlen helyre költözik, az anya és gyermeke éhenhalhat, míg az anya megtudja, melyik hatósághoz kell fordulnia, hogy a bírói ítéletet újra érvényesíthesse.

A fejlődés későbbi folyamán számos szociálpolitikai és kriminalpedagógiai reform támasztható alá hatékonyan a javasolt újítás segítségével.

Minden elzárásra ítélt egyénben sajtó és maradandó emléket fog visszahagyni, ha kiszabadulása után még meg is fizettetik vele az elzárás végrehajtásával az államra háruló költségeket heti vagy havi rátákban. Szerény nézetem szerint az osztó igazság elemi követelménye ez. Oly nehéz viszonyok között élünk, hogy minden áthárítható terhet át kell hárítani azokra, akik azt okozták. A tisztességes polgárok sok oly állami kiadás terhét viselik, amelyet a józan ész szerint kizárólag a kriminális elemeknek kellene viselniök.

Számos tisztességes keresettel bíró férfit és nőt szüleinek kérésére életjáradékfizetési kötelezettséggel lehetne megterhelni. Méltányosabb követelést nem lehet elképzelni, mint ha a gyermeket kötelezik arra, hogy szülei eltartásához hozzájáruljon. A hálátlan gyermekek istencsapása részben levehető a szülők válláról és megaláztatások nélkül segítséghez juttathatók, a társadalom megterhelése nélkül.

A szegény szülőknek a jövőben gyermekeik lennének legmegbízhatóbb életbiztosítási kötvényeik. A gyermek megszűnnék életfogytiglani teher lenni, sőt igen sokaknak egyedüli mentőhorgonyává válnék.

Kereskedelmi- és ipartörvényünk hiányai ezen a téren szintén elég jelentékenyek. Az iparszabadság ideálja megvakította a törvényhozók szemét az élet realitásaival szemben. A szabad és képesítéshez kötött iparágakban az iparigazolvány kiadásánál lemondottunk a kérelmezők közérdekű megrostálásáról. Az iparüzéstől való eltiltás védelmi eszközével csak szórványosan élünk. *Dr. Egyed István* „Iparjog“-ában (Budapest, 1925. 58—60. 1.) részletesen ismerteti azokat az okokat, amelyek az iparjog hatósági megvonását eredményezik. Kereskedelmi és iparjogunk szellemének megváltoztatása nélkül bíróságaink nem tudják megvédeni a társadalmat a tisztességtelen elemek kártevéseivel szemben még akkor sem, ha arra eddigi törvényeink által nyújtott minden lehetőséget megragadnak.

A szakképzett és az ipar önálló gyakorlására jogosított üzletvezető rendszerint csak technikai segéderő, akinek az üzletvezetésre alig van befolyása. Pedig mind a szociális, mind a gazdasági szempontok a részvénytársasági és szövetkezeti igazgatóságok tevékenységének ezirányú ellenőrzését sokkal nagyobb mérvben teszik kívánatosná, mint az egyéni cégek és közkereseti társaságok tulajdonosainak ellenőrzését. A részvénytársasági és szövetkezeti vállalati forma korunk gazdasági életének kedvelt vállalati alakja. A részvénytársasági és szövetkezeti forma lehetővé teszi nagy tőkék gyűjtését, versenyképes mammut-vállalatok alapítását, monopolhelyzetet élvező kartellek és trösztök létesítését, sőt a kartellek áruzsorájától idegenkedő vállalkozó belekényszerítését a kartellekbe és trösztökbe. Az egyes államok gazdasági politikáját manapság mindenütt a részvénytársasági forma alatt működő vállalatok részvénytöbbség-tulajdonosai diktálják. E részvénytöbbségek igen sok esetben ismét részvénytársasági bankok kezében vannak. Azok a bankok, amelyek különböző részvénytársaságokat finanszíroznak, sokszor a részvények 20—30—40 %-ának birtokában korlátlanul rendelkeznek ezen részvénytársaságokkal, mert még mint kisebbség is egységesen tudnak fellépni, míg a részvénytöbbség száz és száz kis részvényes kezében van, akik hanyagul, vagy egyáltalában nem gyakorolják részvényes-jogaikat. A bank, mint minoritás, megtoldja hatalmát a hitelező hatalmával. Messzemenő hiteleket nyújthat a vállalatoknak, mesterségesen felfokozhatja ezen az úton

a vállalatok termelését, túltermelést idézhet elő és a hitelmegvonás fenyegetésével térdre kényszerítheti még a gazdasági ügyekhez értő és agilis részvénytöbbségeket is.

d) A RÉSZVÉNYTÁRSASÁG REFORMJA.

A részvénytársasági vállalkozási forma a mai kapitalisztikus termelési rendnek egyrészt nélkülözhetetlen szerve ugyan, de másrészt a részvénytársasági jog fejletlensége és a gazdasági ethikai szempontok mellőzése miatt nagy veszélyeket rejt magában a társadalmak, a tömegek gazdasági jólétére nézve.

A részvénytársaságoknak az inflációs időszak alatt követett részvény- és osztalékpolitikája bebizonyította azt, hogy a részvénytársaságokban a gazdasági hatalmat gyakorló részvénykisebbségek és többségek a többi, az érdekcsoportokhoz nem tartozó részvényeseket büntetlenül és a részvényjog fedezete mellett kiforgathatják vagyonukból és jogaikból. Elősegíti ezeket a machinációkat a kis részvényesek, általában a közönség járatlansága és tájékozatlansága gazdasági ügyekben.⁶²

A részvénytársasági vállalati forma lehetővé teszi a részvénytársasági igazgatóságoknak gazdasági hatalom szerzését a kistökések pénzével. Néha juttatnak, — ha a tőkegyűjtés, az új részvénykibocsátások elhelyezése ezt szükségessé teszi, — kisebb-nagyobb morzsákat a kistrészvényeseknek is, mikor már költségelszámolások, fizetések, igazgatósági és felügyelőbizottsági jutalékok révén maguknak a haszon oroslánrészét biztosították. Igen sokszor azonban a kistrészvényesek kénytelenek üres kézzel távozni.

Az infláció időszakában végrehajtott nagyarányú részvénytőke-emelések, különösen akkor, mikor az új részvényeket indokolatlanul magas árfolyamon bocsájtották ki, visszatartották a kistrészvényeseket az új részvények jegyzésétől s nagymérvű eltolódásokat idéztek elő a részvénytársaságon belüli hatalmi viszonyokban. A valutastabilizáció éveiben az infláció és a nagyarányú részvénytőke-felhígítás visszahátasaképen szükségessé vált részvénytőke-összevonás ismét a

62 *Censor*: A nemzet pénze. Budapest, 1917. 14—68. 1.

kisrészvényesek részvénytulajdonát értéktelenítette el és ezáltal a kisrészvényesek hatalmát és befolyását a részvénytársaságok üzleti politikája majdnem nullára zsugorította össze. A részvénytársaság felett hatalmat gyakorló egyénre nézve közömbös az a tény, hogy a részvények mit érnek; akár tőkét emel, akár részvényeket von össze, hatalma változatlan. Legfeljebb akkor igyekszik az árfolyam emelését előidézni, ha néhány, a többségi hatalom gyakorlására nem okvetlen szükséges részvénytől akar busás nyereség mellett megválni. A részvénytársaság csak a spekulációba be nem vont részvényeseket károsítja, de nem változtat a részvénytársaság tulajdonában lévő reális vagyon értékén (telek, gépek, épületek, nyersanyagok). A mai részvénytársasági jog és a szerencsétlen gazdasági viszonyok szükségképpen megnövelték a részvénytársaságok felett rendelkező részvénytöbbségek vagy kisebbségek gazdasági hatalmát.

A részvénytársasági jog reformja a szociális igazságosság szempontjából egyike gazdasági életünk legnehezebb kérdéseinek. Ezen probléma kielégítő megoldása azonban a mai kapitalisztikus társadalom és termelési rend egészséges továbbfejlesztésének is létkérdése, mert enélkül a mai társadalmi rendet rohamozók száma idővel olyannyira meg fog szaporodni, hogy nyomásuknak alkotmányos úton bajos lesz ellenállni.

A részvénytársasági jog reformja tényleg Európaszerte megindul. Az angol társasági törvény (Companies Act) gondoskodik arról, hogy a részvénytársasági mérlegek kötelező előzetes revízió alá essenek. A revizor nem lehet szorosabb (pl. alkalmazotti) viszonyban a társaság igazgatóival. A revizor anyagilag felelős mindazon cselekményekért, amelyeknél hanyagsága, vétkes mulasztása, felületessége, a társaság iránti hűségének megszegése folytán másokra kár származott.

Még tovább megy a holland törvény, mely 1929. április elsején lépett életbe. Célja megakadályozni a szédelő alapításokat, mert enélkül a részvényekkel üzött tőzsdei manővereket (a részvények árának indokolatlan felhajtását, stb.) meggátolni nem lehet.

Az alapítók kötelesek az alaptőke legalább $\frac{1}{5}$ részét átvenni. Saját részvények összevásárlása tilos, ha még nem fizettek ki teljesen. Ha a részvények teljes névértéke be van fi-

zetve, akkor is csak az alapszabályban meghatározott mérvben vásárolhatók a kibocsátó társaság által.

Minden részvényesnek már egy legkisebb névértékű részvény után is szavazati joga van. A legalacsonyabb névérték képezi a gyakorolható szavazatok kiszámításának alapját. A törvény ugyanis az egy részvényes által gyakorolható szavazatok maximumát nem határozza meg. Az alapító okirat azonban tartalmazhat ilyirányú korlátozásokat.

A részvényesek közgyűlésen személyesen, vagy írásbelileg meghatalmazottak útján gyakorolhatják jogaikat. Azonban igazgatósági vagy felügyelőbizottsági tagok, általában a társaság szolgálatában álló személyek *nem szavazhatnak meghatalmazotti minőségben.*

A törvény módot nyújt arra, hogy minden részvényes bármely közgyűlési határozatot bírói úton megtámadhasson, *még abban az esetben is, ha nem vett részt a határozathozatalban,* sőt a törvény ezt a jogot érdekelt harmadik személynek is biztosítja.

A részvénytőkének $\frac{1}{5}$ -ét képviselő részvényeseknek jogukban van a társaság szerveinél, szükség esetén a bíróságnál kérelmezni, hogy egy vagy több személyt (de semmiesetre sem igazgatósági tagot) delegálhassanak a társaság üzletvitelének és üzleteinek akár egészbeni, akár részbeni megvizsgálására.

A törvény „a részvénytársaságról szóló prospektusok tekintetében vállalandó felelősségről“ is intézkedik. Eszerint az a személy, aki a részvénytársaságok kötelezvényeinek vagy részvényeinek jegyzése érdekében a valóságnak meg nem felelő, helytelen, vagy hiányos adatokat (tájékoztatót) hoz nyilvánosságra, vagy ebben segítkezik, kártérítésre kötelezhető. Ez a felelősség azonban a szóbanforgó társaságra is hárul, amennyiben a társaság az említett értékek elhelyezése céljából harmadik személyeket bízott volna meg. Sőt a társaság akkor is felel, ha harmadik személyek annak megbízása nélkül cselekedtek, a társaság azonban elmulasztja a közönséggel tudatni, hogy a tájékoztató (prospektus) az ő megbízása nélkül bocsátott ki. Ezt a felelősséget a törvény még az igazgatóságra és a felügyelőbizottsági tagokra is kiterjeszti. Sőt alapítandó társaságokra vonatkozólag a prospektus tekintetében még azok a személyek is felelősek, akiket alapítóknak, igazga-

tósági, vagy felügyelőbizottsági tagoknak említenek meg, ha csak az illetők nem hozzák köztudomásra, hogy szerepeltetésük nem felel meg a valóságnak.

A francia pénzügyminiszter 1928. őszén javaslatot terjesztett be, amelynek célja a gazdasági élet megtisztítása a kriminális elemektől.

Azok, akik csalás vétsége miatt büntetettek, sem bankári, sem alkuszi ügyletekkel nem foglalkozhatnak és az ilyen ügyletekben *csendes társként, ügyvezetőként, vagy bármilyen felelős megbízottként sem szerepelhetnek*. Ugyanez vonatkozik külföldi állampolgárookra, akik saját hazájuk törvényei szerint valaha elítéltek.

Kuncz Ödön, Seager amerikai közgazdással egyértelműleg, úgy látja a helyzetet, hogy a társasági formának két nagy veszedelem van: a vezetők felelősség és kockázat nélkül rendelkeznek a részvényesek és hitelezők (kötvénytulajdonosok, betevők, stb.) vagyonaival és a részvénytársaságokban felhalmozott vagyon csábító fénye kártékonyan befolyásolja a közmorált.

Kuncz szerint a megoldásnál arra kell gondolni, hogy az ezer és százezer egzisztencia sorsát befolyásoló nagy részvénytársaság megfelelő vezetése van olyan közérdek, mint bármely közintézmény vezetése. „A nagyvállalat forrongó problémája akkor oldódik meg, ha annak *vezetői úgyszólván, mint közfunkcionáriusok teljesítik feladatukat*. Ennek a mentalitásnak a kialakulásához elsősorban a közgazdasági élet vezetőinek etikai gondolkodásmódja fog elvezetni, de sokat tesz az olyan törvényhozási lépés is, amely a kis- és középvállalatokat a korlátolt felelősségű társaság irányába tereli és egyben a nagyvállalatok részére fentartott részvénytársasági formát a közérdeket biztosító kautélákkal veszi körül.“

A részvényjog reformjának előadói tervezete mindezeket a szempontokat figyelembe veszi és szigorú intézkedései alkalmasak a cél megvalósítására.

A tervezet kereskedelmi törvényünk struktúráját nem érinti és a részvényjog és a szövetkezeti jog reformjában inkább a kereskedelmi törvény főszerkezeti és anyagi jogi szabályait eleven tartalommal kívánja kitölteni. Életet lehel a felügyelőbizottságba, megvalósítja a kötelező mérlegvizsgálá-

tot, az európai államok újabb mérlegjogi szabályaihoz simuló mérlegjogi szabályokat alkot és mindezek mellett a javadalmasok és tantiémek körére is kiterjeszkedik a javaslat és eze- ket összhangba hozza a változott gazdasági helyzettel.

A törvényjavaslat előadói-tervezete a felügyelőbizottsá- got komoly ellenőrző faktorrá teszi, amely szakértővel is tart- hat bármikor ügyvezetési vizsgálatot és amelynek a javaslat a mérlegvizsgálatnál hites könyvvizsgálót bocsát rendelkezésre. Feljogosítja tagjait az igazgatósági ülésen való megjelenésre. Hatáskörükbe utasítja a vezető- és főtisztviselőkkel (elnök, al- elnök, vezérigazgató, ügyvezető-igazgató, igazgató, aligazgató, cégvezető) kötött szolgálati szerződésekhez való hozzájárú- lást. Kötelező mérlegvizsgálatot rendel; a hites könyvvizsgáló köteles megvizsgálni az évi számadásokat. A mérleg szerkesz- tésére a mérlegvalódiságot megvalósító elveket állít fel, min- tául véve az új német részvényjogot.

Elrendeli, hogy nyereség-veszteség számlában, vagy ah- hoz csatolt külön mellékletben csoportonként külön-külön fel- legyen tüntetve az igazgatósági és felügyelőbizottsági tagok, másrészt a vezető- és főtisztviselők, végül az egyéb alkalmaz- zottak járandósága. Megalkotja az üzleti gesztio főtörvényeit: eltiltja az „in sich“ ügyleteket. Szabályozza az igazgatósági ta- gok inkompatibilitását, versenytilalmát, a képviseleti joguk ho- mályban hagyásával kötött ügyletekből származó hasznot a társaság javára biztosítja, az ily ügyletből származó veszte- ségnek a társaságra háritását eltiltja, megszabja az igazgató- ság és a felügyelőbizottság tagjai stb. által élvezett kölcsönök vagy egyéb hitelek nyilvánosságra hozását, sikkasztásnak mi- nősíti a megőrzés végett letétbe helyezett értékpapírok elide- genítését vagy elzálogosítását, s ezzel megakadályozza azok- nak tőzsdei manőverekre való felhasználását, felelőssé teszi az alaptökének legalább felét képviselő, úgynevezett nagy- részvényest, vagy az együttesen ugyanily mértékben érdekelt többrészvényest, ha az igazgatóságot a rendes kereskedők gondosságának megsértésére bírja közgyűlésen kívül.

Nem nyúl a közép- és kisalkalmazottak javadalmazásá- hoz, de az említett vezető- és főtisztviselők javadalmát arányba

hozandónak mondja a munkakör jelentőségével, a vállalat teherbíróképességével és a tagoknak nyereségigényével. Tantiémet az igazgatóságnak, a felügyelőbizottságnak, továbbá a társaság vezető- és főtisztviselőinek csak a rendes gazdálkodás szerint szükséges valamennyi leírás, a megszabott tartákolás s az alkalmazottak esetleges nyugdíjalapjának és egyéb jóléti intézményeinek megfelelő részeltetése után, valamint az alapszabályokban vagy közgyűlési határozatokban megállapított, de az alaptőke összege után számított legalább 5 százalékos osztalék nyújtása után fenmaradó tiszta nyereségből lehet szolgáltatni. Tilos a vállalat bruttóbevételehez vagy bruttójövedelméhez igazodó tantiém. Költségmegtérítés címén csak a valóságos költség jár. Rendkívüli érdemek jutalmazására ezeken kívül a közgyűlés csak indokolt különhatározattal állapíthat meg jutalmat vagy tiszteletdíjat.

A leányvállalatok után járó tantiémeket be kell a társaság pénztárába szolgáltatni. Az illojális, a vállalat viszonyainak meg nem felelő szolgálati szerződésekben megállapított javadalmak ellen minden részvényest kereseti jog illet meg. A kormányjövahagyásos alapszabályokkal bíró részvénytársaságok stb. javadalommegállapításaihoz kormányhatósági jóváhagyás szükséges. A legalább 100.000 pengőnyi állami és községi támogatásban részesülő társaságok 12.000 pengőt meghaladó évi javadalmazást csak az illetékes szakminiszter jóváhagyásával adhatnak s ugyanez áll a nyugdíjakra is, valamint a végkielégítésekre is. A közüzemeknél a vezérek javadalmi nem haladhatják meg az Államvasutak hasonló munkakörű alkalmazottainak javadalmazását.

Átmeneti rendelkezésként a gazdasági viszonyok lényeges rosszabodása esetében az igazgatósági és felügyelőbizottsági tagok s az említett vezető- és főtisztviselők járandóságát egy éven belül le lehet szállítani és a határozott időre kötött szerződés nem számít. Ugyanez áll a nyugdíjakra, stb. is. A rendezés ellen panaszjog van egy zsúrihez, amely Budapesten székel, elnöke magasállású bíró, egyik tagját az érdekelt fél nevezi meg, másik tagját a másik fél.

Eltiltja a tervezet a tényleges szolgálatban álló köztisztviselőket — a törvényben meghatározott eseteket és azt az

esetet kivéve, ha a minisztertanács másként rendelkezik — attól, hogy részvénytársaság, vagy szövetkezet igazgatóságának, vagy felügyelőbizottságának tagjai legyenek s nyugdíjas köztisztviselő öt évig nyugdíja elvesztésének terhe mellett nem vállalhat semmiféle tisztséget, megbízatást vagy érdekeltséget olyan vállalatnál, amely felügyelete vagy ellenőrzése alatt állott.

A kereskedelmi miniszter által Összehívott ankétén az érdekképviseltek nevében megjelentek éles bírálatban részesítették a javaslatot.

A magyar gazdasági élet ezen vezetői megfelelnek arról, hogy *a termelés és jövedelemelosztás kérdése nemcsak a kommunizmus és a szocializmus, de a keresztény középkor, a keresztény erkölcs- és állambölcselet szerint is nem lehet senkinek magánügye, hanem eminens közjogi kérdés: a tömegek, a magyar nép szükségletkielégítési kérdése, amellyel nemcsak a szociális igazságosság, hanem a magyar haza védelme is szoros, elszakíthatatlan kapcsolatban van.*

A leghevesebb ellenzést a javaslat azon rendelkezése váltja ki, mely megengedi a szerződéses főtisztviselők és igazgatók mammutjövedelmeinek és szerződéseinek revízióját, illetőleg arányosítását a mai kereseti viszonyokhoz, a gazdasági vállalatok kisebb jövedelmezőségéhez.

A magyar részvénytársasági reformjavaslatot úgy is lehet felfogni, mint egy szerény kísérletet a társadalmi jövedelemeloszlás elkerülhetetlen reformjához. Itt is áll azonban az a tétel, hogy minden jövedelemeloszlási reform csak akkor járhat eredménnyel, *ha van mit elosztani.* A termelés és az állami közigazgatás racionalizálása, valamint az adóterhek igazságos eloszlása nélkül az új reformnak csak kellemetlen, érdes oldalával fogunk megismerkedni. Az érdekeikben sértettek lármája és panaszkodása el fogja nyomni azt a szerény jóérzést, amelyet a reform a tömegekben kiváltott, úgyhogy végeredményben az lesz az ország közvéleményének Ítélete, hogy a reformkísérlet nem sikerült.

A racionalizálás célja: a tudományos üzemvezetéssel elérni azt, hogy necsak a vezetők, de a termelésben résztvevő tömegek is kifejtsék maximális teljesítőképességüket. Az összes racionalizálólag megegyeznek abban, hogy ezt csak úgy

lehet elérni, ha a fokozott munkát kifejtők fokozott bérre való jogos igényét is kielégítik.⁶³

A termelés eredményességének fokozásához a racionalizálás a tudományos üzemvezetés tárgyi előfeltételeit szolgáltatja, a pszichológiai előfeltételek biztosítását józan és a kapzsiságtól el nem vakított gondolkodással csak az igazságos munkabérek bevezetésétől várhatjuk. A Bedaux-rendszer bevezetése Magyarországon azért nem sikerült, mert a nagyvállalataink igazgatósága a bérjavítást csak mint csalétket lobogtatta meg a munkások előtt, de Ígéretének betartását nem gondolta komolyan. Ugy számítottak, hogy elég kezdetben a munkásokat egy kisebbfokú bérjavítással az új munkarendbe betörni, s ha már megszokták valamennyire, újból visszatérnek a régi bérekre.

A legtöbben avval érvelnek, hogy az állam újból megzavarja a gazdasági élet nyugalmát és így hatalmát helytelenül használja fel, belenyúl a vállalatok legbensőbb viszonyaiba és sérti a magánjog által biztosított mozgási szabadságot. Különösnek találja azonban minden gondolkodó ember, hogy a nagyvállalatok az elsők, amelyek a másik oldalon szemrehányják az államnak inaktivitását, ők sürgetik leginkább az állami beavatkozást, amely nélkül a nagy világválságban tönkremennének.

De ettől eltekintve, magánjogilag is meg lehet indokolni a mammutfizetések redukcióját. Mindazok, akik ^egen vagyont kezelnek, azzal gazdálkodnak, joggal elvárhatja munkájuk értékéhez igazodó javadalmazásukat. Bár ennek számszerű megállapítása tudományos alapon, vagy akár hatósági beavatkozással nem lehetséges, mégsem hiányoznak bizonyos szempontok, amelyek kalkulációs bázisul szolgálhatnak, pl. a vállalatok békebeli jövedelmeinek összehasonlítása a békebeli fizetésekkel, azonkívül a világháború alatti semleges államokban tapasztalható viszonyokkal. Elvként felállíthatjuk azt a tételt, hogy az idegen vagyon kezelői (állami vagy közhatósági vállalatok vezetői, részvénytársaságok, vagy szövetkezetek igazgatóságai, egyházi javadalmak beneficiáriusai) tartósan ne igényelhessenek nagyobb fizetést vagy javadalmat mint

⁶³ *Magyary Zoltán: A magyar közigazgatás racionalizálása. Budapest, 1930. 10. lap. Ford: Ma vie et mon oeuvre. Paris, 1925. 139. lap.*

amennyit az általuk kezelt vagyon tisztán hoz. Ezen felül már meg nem érdemelt, meg nem szolgált jövedelmet élveznek, amellyel tulajdonképpen már a reájuk bízott vagyont fogyasztják, — jogilag a törvény által jelenleg nem büntetett formák között, — erről azonban mégis azt kell mondanunk, hogy ez a gazdagodási mód erkölcsileg nem igazolható, gazdasági és szociális vonatkozásaiban pedig közérdekellenes. Ez ellen a tétel ellen teoretice kifogást emelni nem lehet. Gyakorlati szempontból azonban annál több kifogást fognak felhozni, pl. bizonytalanná teszi a részvénytársaságok igazgatóinak egzisztenciáját, csökkenti munkakedvüket és emiatt károsan fog hatni a részvényesek érdekeire is. Gyakorlatilag nem lehet megoldani a részvénytársaság jövedelméhez igazodó és emiatt folyton fluktuáló javadalmazást, stb.

Szerény nézetünk szerint fenti elv törvénybeiktatásának hatása a gyakorlatban a következőkben fog mutatkozni. A mammutfizetések mindenütt jó középfizetéseknek fogják helyüket átadni, amelyek meg fognak felelni a részvénytársaság átlagos jövedelmezőségének. Ezen átlagfizetések leszállítására még a rossz konjunktúra idején sem lesz szükség, mert minden előrelátó igazgatóság ilyen évek hiányainak kiegyensúlyozására tartalékokat fog gyűjteni. Ahol a gazdasági krízisek hatása alatt bizonyos vállalatoknál a tartalékolás nem sikerült, azon vállalatok igazgatói a létminimumon valamivel felülálló fizetéssel lesznek kénytelenek ideiglenesen megelégedni.

A mammutfizetések leépítésével és a valóságnak meg nem felelő költségelszámolások megszüntetésével meg fog nőni a vállalatok adóköteles jövedelme. Az igazgatóságok bőkezűbbek lesznek az osztalékok megállapításánál is, s ez a kisemberek takarékosására és a tőkegyűjtésre serkentőleg fog hatni. A nagy jövedelmek kimutatásának elkerülése érdekében hajlandók lesznek sok helyen az árakat is csökkenteni, sőt talán *megjavítják a munkabérek is*. A törvényjavaslat ezen intézkedését mindennél fontosabbnak tartjuk, mert meg fogja indítani a nagyközönség által régen várt árlemorzsolódást. A munkabérek javulása olyan új belső jövedelmek keletkezéséhez fog vezetni, amelyek teljes egészükben az országban költetnek el, s hozzá az állam szociális jóléte szempontjából annyira számottevő nagylélekszámú tömegek által.

Ezzel és az árlemorzsolódással kapcsolatban újra megindulhat az országban az immár majdnem teljesen elakadt fogyasztás és termelés. A kisemberek ezen jövedelemszaporulata sokkal előnyösebbnek fog bizonyulni, a gazdasági élet fellendülése, tehát a közérdek szempontjából, mint néhány kapitalista tőkegyűjtése, mert ezek jövedelmüket vagy spekulációs célokra használják, vagy külföldre csempészik. Nem nehéz annak megítélése, hogy mindkét felhasználási mód mennyi kárt okoz.

A törvényjavaslat intézkedéseit még egy szempontból kell üdvözölnünk. A modern államok a termelés mindenáron való kiterjesztésétől várják gazdasági hatalmuk s általában a nemzeti jólét megalapozását. Minden iparfejlesztésnek alfája és ómegája azonban a termelés megindításához szükséges tőke biztosítása volt. Ennek érdekében az államok a legnagyobb áldozatokat is meghozták. A kapitalizmusnak ezen korszakában a tőke érdekei képezték minden gazdasági politika alapját. Eközben megfeledkeztek a termelés másik tényezőjének: a munkának, a munkásoknak, a nemzet napszámosainak, a népnek, nemzetgazdasági nyelven pedig a fogyasztók érdekeinek védelméről. Ennek az elhibázott politikának köszönhető ma a tőke hatalmi túltengése. Ma a tőke azt a hatalmi többletet, amellyel a munkásság befolyásával és hatalmával szemben rendelkezik, az államhatalommal szemben játssza ki és megakadályozza a közérdekű gazdasági politikát. A józan államhatalom ezen állapotok láttára helyesen tenné, ha a munkásság szervezkedési szabadságának elismerésével és védelmével a termelés két tényezője: a tőke és a munka közötti hatalmi egyensúlyt helyreállítaná, hogy azután az államhatalom a közérdek védelmében könnyebben gyakorolhassa befolyását.

Ezen új termelési és jövedelemeloszlási állami politikának ma a legnagyobb akadálya az a körülmény, hogy a magyarországi szociáldemokrata párt, a külföldi szociáldemokrata pártoktól eltérőleg, megtagadja a nemzeti közösséget, az országot a külföldön denuncióval és azért a kormányok attól tartanak, hogy a szociáldemokrata párt az új irány által elérendő súly- és erőgyarapodást is az ország érdekei ellen fogja felhasználni. Nem tagadható azonban az sem, hogy a polgári társadalom meg nem értése a munkásság szociális szükségleteivel szemben, nagyban hozzájárult a magyarországi kedvezőtlen atmoszféra

kialakulásához s a szociáldemokrata párt helytelen taktikájához is.

A gazdasági hatalom szerepének mérlegelésénél nem szabad azt a szempontot szem elől téveszteni, hogy az állami és társadalmi rend korrumpálásához nem szükséges az, hogy a tőke majoritása az állami hatalom kisajátítására és a társadalom gúzsbakötésére törekedjék. A politikai pártok és az államhatalom befolyásolására elegendő az, hogy néhány ember viszonylagosan nagy gazdagsággal rendelkezék, melyből megélhetésének veszélyeztetése nélkül, a szükséges üzleti forgótőke csökkentése nélkül tudjon oly összeget mozgósítani, amelyek csábításának a hatalomért versengő politikai pártok nem tudnak ellenállani.

Ha jobban a mélyére nézünk a dolgoknak, kénytelenek vagyunk újból megállapítani, hogy alapjában véve nem maga a nagytőke, nem a mérhetetlen gazdasági hatalom törekszik automatikusan az államhatalom kisajátítására és a társadalom szétzüllesztésére, a kisajátítást akadályozók elerőtlenítésére, hanem a tőke urainak[^] mentalitása és erkölcsisége veszélyezteti a társadalom egészséges fejlődését. Nem a tőke a veszély, mert hiszen a tőke a mai kapitalisztikus termelési rend nélkülözhetetlen faktora, hanem a tőkés mohósága, fékezhetetlen hatalomvágya és kriminális ösztönei. Ezek az antiszociális indítók olyan törvénytelen vagyoni- és hatalomszerzési módok alkalmazására sarkalják, amelyek alkotmányunk és törvényeink szellemével mindenképen ellenkeznek, de törvényeink paragrafusaiba nem ütköznek és ennek következtében nem büntethetők. Még ha büntethetők volnának is, a törvények stricte való alkalmazásával, gazdasági hatalmukat arra használnák fel, hogy az ilyen cselekmények is a jus aequum szerint bíraltassanak el.

Következtetéseink során tehát újból eljutottunk kiindulópontunkhoz, hogy korunk állami és társadalmi békéje, fejlődése és a szociális igazságosság érdekében *a gazdasági hatalom birtokosait szigorú társadalmi selejtezés alá kell vonni*. Annál a vállalkozónál, vagy nagytőkésnél, aki vagyonát tisztán munkával és takarékossgal szerezte, aki gazdasági ténykedéseiben az etikai szempontokat soha szem elől nem tévesztette, igen kicsiny a valószínűség, hogy gazdasági hatalmát a

termelés szervezése, a közönségnek olcsó és jó iparcikkokkal való ellátása helyett politikai hatalom szerzésére, illegitim gazdagodásra stb., stb. fogja kihasználni.

A mohó vagyonszerzőknél, a pénzért minden tekintet felretevő és mindenkin keresztülgázoló modern vállalkozóknál ezirányban semmiféle garanciánk nincs. Ha tehát a büntetett előéletű embereket kikapcsoljuk a gazdasági életből legalább oly mérvben, hogy kizárjuk őket az önálló iparúzők és a részvénytársasági vezetők sorából, az antiszociális elemek tekintélyes része skartba van téve s gazdasági hatalmát legfeljebb csak önmagára nézve veszélyes kerülő utakon használhatja fel.

Más megoldás annál kevésbé kínálkozik, mert a gazdasági gépezet oly érzékeny, hogy mindjárt megérzi és megsínyli az állami beavatkozást. A vállalkozó élető eleme a szabad mozgás, a szabad iniciativa, azután a gyors cselekvés. A merkantilizmus kétszáz év előtt csak rövid ideig vált be, mert a hivatalnoki mentalitás és a vállalkozó mentalitása nem férnek össze.

A köztisztviselő minden gondolata abban összpontosul, hogy a törvények és rendeletek összes határozatait figyelembe vegye. Legfőbb gondja minden intézkedésnél annak vizsgálata, mit nem szabad tennie, hogy összeütközésbe ne kerüljön a paragrafusokkal. Gondolatvilága a negatívumra irányul s abban merül ki. Nem is hivatása a vállalkozónak tanáccsal szolgálni az akció mikénti pozitív végrehajtásában. A vállalkozó ezzel szemben azt nézi csak, hogyan lehet valamit megcsinálni, míg a hivatalnok főleg azzal törődik, hogyan nem szabad csinálni.

Szükségtelen és helytelen állami omnipotenciára vezet, ha az állam kisajátítja a vállalkozó munkakörét. Nem a gazdasági életet kell megrendszabályozni és agyonadminisztrálni, hanem a vállalkozót kell a közérdek korlátai közé szorítani a gazdasági összeférhetetlenség feltámasztásával. A legjobb gazdasági politika az, ha a törvényhozás a gazdasági életbe való direkt beavatkozás nélkül szigorú törvényekkel a vállalkozót kényszeríti az önérdék és közérdek szintézisére. E szintézis megvalósítására különösen akkor, ha azt az életbe is át kell vinni, azok a leghivatottabbak, akiknek életét szabályozni kell. Ez a gyakorlati igazság az önkormányzeti elv megingathatatlan alapja. Az önkormányzat széles alkalmazása nem zárja ki az állam elvi irányításának érvényesülését, a fő

elvek megállapítását, amelyeknek keretein belül érvényesülhet az önkormányzati hatóságok szabad jog- és szabályalkotása a gyakorlati lehetőségek és helyi viszonyok figyelembevételével. Ezek az elvek az alapjai a fasizmus és a már elmúlt spanyol diktatúra gazdasági politikájának is.

e) A GAZDASÁGI HATALOM ÉS A KÖZÉLET TISZTASÁGA.

Ezen kérdés elbírálásánál azt sem szabad szem elől téveszteni, hogy a különböző vagyontörzsek különböző rentabilitása más és más hatást gyakorol a gazdálkodó egyén habitusára. A mezőgazdasági vagyon nehezen megmozdítható, konzervatív hajlamokat erősítő tradicionális gazdasági hatalom, irtózik gyökeres változásoktól, a spekulációval járó bizonytalanságoktól, azért nyugalomszerető, nem expanzív gazdasági hatalom, összeférhetetlenségi törvényei az évszázadok folyamán mély gyökereket vertek a földbirtokos osztály mentalitásába. Feudális és rendi szellem maradványai még sok tekintetben élnek vidéken s megakadályozzák azt, hogy a földbirtokos osztály belevesse magát a gazdasági élet forgatagába, hol mint kereskedő, vagy iparos, vagy pénzember vagyonát sokkal gyümölcsözőbben helyezhetné el, mint a legfeljebb 4—10 %-ot jövedelmező mezőgazdaságban. A mezőgazdasági üzemek kisebb rentabilitása és a mezőgazdaságban uralkodó csökkenő termelés törvénye, a mezőgazdák gazdasági életünk passzívabb és kevésbé vállalkozó szellemű részévé nevelték.

A városi embereknek ipari és kereskedelmi vállalatokon és pénzintézeteken alapuló hatalma már nem passzív jellegű. A kapitalisztikus vállalatok természetüknél fogva expanzív jellegű vállalkozások. A technika folytonos fejlődése, a világpiac emelkedő szükségletei, az államhatalom befolyásolása révén elérhető vámvédelem, monopolhelyzetek megteremtésének lehetősége, szabadalmak kiaknázása néha mesébe illő nyereségekkel kecsegtetnek. A német vegyi gyárak egyes készítményeiknél 1800 % haszonra dolgoznak. Ezek a lehetőségek sokszor megszedítik a legjózanabb és egyébként szilárd erkölcsi alappal bíró egyéneket is.

A társadalom érdeke ezen a téren csak az lehet, hogy az ipari termelés, a kereskedelem és hitelélet irányítói népünk legjobbjából kerüljenek ki. A társadalmi emelkedés lehetősége eddig nyitva állt a gazdasági hatalom akkumulálása útján jóknak és gonoszoknak. Az eredmény a gazdasági élet elvadulása és a szociális ellentétek hallatlan kiélesedése lett. A termelés államosítása, mint azt a szociáldemokrácia követeli, a bajokat még gigászibb arányokban tenyésztene tovább, mert nem lehet ott demokráciáról beszélni, hol néhány ember kezébe az ókori cézárok hatalmát meghaladó hatalmat adnak.

Miután célszerűségi szempontokból kifolyólag az ipar, a kereskedelem és a pénzintézetek a városba tömörültek, a városi lakosság eminens érdeke, hogy ezzel a kérdéssel behatóan foglalkozzék. A városi polgárság hivatása volna, hogy a lassú állami törvényhozást folyton ösztönözze a gazdasági összeférhetetlenség törvénybeiktatására, másrészt pedig városi szabályrendeletek segítségével, legalább a városi életben igyekezzenek megfékezni azokat az elemeket, akik a gazdálkodást, a szükségletkielégítést szolgáló társadalmi intézményt tisztán az egyéni érdekek küzdőterévé változtatják át.

Rámutattunk már arra, hogy az állam és társadalom függetlenségét nem a nagy vagyonok veszélyeztetik, hanem az átlagos társadalmi jövedelmet és vagyonokat messze fölülmúló vagyonok,⁶⁴ amelyek sokszor bűnös módokon szereztek. Ez a vagyon rendszerint az első szerző kezében a legexpanzívabb, a legkíméletlenebb és a társadalomra nézve legkárosabb. Amikor a feledés homálya ráborult a nagy vagyonok eredetére, csak akkor szűnnek meg a társadalom ragadozóit utánzásra ösztönözni, a társadalom többi részét izgatni. A magyar törvénytár nem egy cikkelye tesz tanúságot arról a sokszor eredménytelen küzdelemlről, amelyet a magyar nemzet a vagyonharácsolókkal szemben folytatott. Az 1542. évi pozsonyi VII. dekrétum 44. cikke levelesíti Podmaniczky Jánost és Rafaelt,

⁶⁴ Fugger Jakab őszintébb volt, mint mai demokráciáink finanszírozói. 1523-ban V. Károly császárhoz intézett levelében egy kérésének nyomatékot a következő megállapítással ad: „Ismeretes és kézenfekvő, hogy császári felséged a római szent birodalmi koronát az én támogatásom nélkül nem nyerte volna el.“ (*Ehrenberg: Grosse Vermögen u. ihre Entstehung und Bedeutung. Jena, 1902.*)

mert ezek idegen zsoldosokkal és morva nemesekkel Isten egyházait kirabolták, falvakat, mezővárosokat, kastélyokat és birtokokat hatalmasul és jogtalanul elfoglaltak, a nép marháit és barmait elhajtották és alattvalóikat mindenféle károkkal nyomorgatták. A nyomukba lépett Keglevich Péter, aki csalással és erőszakkal foglalta el a magvaszakadt családoknak a koronára háramló birtokait.

Az 1546. évi országgyűlés azzal az érveléssel törekszik Mária királyné embereit az elfoglalt várak, jószágok, okiratok és kiváltságlevelek visszaadására bírni, hogy a jó példa révén az idegen javak többi birtokosait azok visszaadására könnyebben rá lehessen venni. A törvénytelen vagyonszerzés mint ragály szokott terjedni az olyan országokban, hol a hosszú háborúskodások folyamán a közerkölcsök elvadultak és a jogrend felbomlott.

Az 1546. évi országgyűlés különben újból felszólította a Podmaniczkyakat az elfoglalt jószágok visszaadására, hasonlóképpen Móríc brandenburgi örgrófot is. A hatalmaskodók sorában találkozunk keményszívű és keménykezű asszonyokkal is. Özvegy Erdődy Péterné Körmend várából túrta ki Illésházy Istvánt, Tarnóczy András özvegyét pedig minden fekvő jószágából. Thurzó Elek, Szászi András királyi személynök majorjait foglalta el. Teufenbach Kristóf, a felső részek kapitánya, minden törvényes eljárás nélkül elfoglalta Lónyay Albert fekvő jószágait. 1622-ben többen szövetkeztek Losonc város kirablására. 130 személyt kegyetlenül megöltek és a többi szegény polgártól iszonyatos kínzások között 3000 forintot kizsároltak, stb., stb.

Az 1659. évi országgyűlés a súlyos gonosztetteikről hírhedt és bevádolt mágnásokkal szemben rendkívüli intézkedéseket léptet életbe, miután ezek megfékezésére a megyei hatóságok erőtlenségükkel bizonyultak.

A jogrend megszilárdulásával a rablók és kalandorok Európaszerte áttették tevékenységi területüket a gyarmatokba, ahol minden emberi érzést megcsúfoló vagyonszerző módszereik nem ütköztek bele az európai jogrend által támasztott akadályokba. A gyarmati hatóságok ellenkezőleg, társas viszonyba léptek a kalandorokkal. A keresztény alapon álló nemzetgazdászok és politikusok ép úgy, mint Marx Károly, nem

győzik írásaikban eléggé megbélyegezni az imperializmus és kapitalizmus első zászlóvivői által a gyarmatokban teremtett embertelen állapotokat.

A benszülöttek kiirtása és rabszolgaságba hurcolása, országrészek tökéletes kirablása teszik szégyenletes emlékkévé a fehér faj gyarmatpolitikáját, melynek főrugója ezen kor vezetőembereinek mérhetetlen és olthatatlan kincsszomja. Az ethika kiszorítása a gazdasági életből maga után vont a gazdasági összeférhetetlenség fogalmának teljes kiveszését. Az ethika nélküli gazdasági élet megteremtette Európában a proletariátust, a szociális kérdés kiélesedését, az osztályharcokat és a bolsevizmust, a gyarmatokban és Kínában a különböző fehérfaj-ellenes mozgalmakat.

Gandhi emancipációs mozgalma, Kína ébredése stb., mind az európai államok skrupulusmentes kizsákmányoló politikájának következményei. A színes népekben a fehér fajjal szemben élő gyűlöletet és megvetést nem a közjogi értelemben vett függetlenségre való törekvés táplálja, hanem az európai államok polgárainak a középkor felfogása szerint megvetésre méltó gazdálkodása.

Az 1927-ben Würzburgban tartott nemzetközi demokratikus békekongresszuson az anami delegátus, Doung Van Giao kétségbevonta az úgynevezett fehér kultúrnemzetek jogát a kolonizálásra, mert az különösen mai formájában nem egyéb, mint fegyveres erőszakkal elkövetett lopás és vandalizmus.⁶⁵

A gyarmati lakosság elnyomása ellen 1926-ban Bruxellesben tartott kongresszus elrettentő adatokat hozott felszínre az európaiaknak a gyarmatokban meghonosított embertelen gazdasági tevékenységéről. Hollandia gyarmataiból meríti gazdagságát. A benszülöttek panaszkodtak, hogy politikai és kulturális elnyomás alatt élnek. 95 %-a a lakosságnak analfabéta, mert Hollandia a gyarmatokban népnevelésre fejenként egy fél holl. forintot sem fordít. Az európaiak Kínában lévő szövőgyáraiban a munkaidő 11 óra. A munkások legnagyobb része kiskorú. A Brit-Indiában lévő gyárak évente 400 % osztalékot fizetnek. Holland-Indiában a 150 %-os osztalék nem ritkaság.⁶⁶

65 *Schönere Zukunft*. HL évf. 137. lap.

66 *Schönere Zukunft*, m. évf. 489. lap.

A gazdasági liberalizmus vetése a gyarmatokban is érvényben van. A világháború után szörnyű faji háborúk fellegei tornyosulnak a világpolitika horizontján. Ezek elhárítása a gazdasági élet etikájának megváltozása nélkül alig fog sikerülni.

Magyarországon is, a sajtóban mind gyakrabban foglalkoznak a gazdasági felelősség kérdésével. Figyelemre kell már méltatni az egyesek gazdasági törekvéseinek másokra és a közösségre gyakorolt hatásait is. Ebből a szempontból kell elbírálni az alábbi sorokat, melyekben összefoglalni igyekeztem azokat a kérdéseket, melyeknek vizsgálata a gazdasági felelősség szempontjából ma égetően aktuális.

Mai ipartörvényünk a 150. §-ban felsorolt foglalkozási ágakat kivéve, (ezek az engedélyekhez kötött iparágak: fogadók, kocsmák, sörházak, pálinkamérések, kávéházak és kávémérések, kéményseprés, zsibáruskodás, robbanószerek készítése és az azokkal járó kereskedés, cselédközvetítés) nem ismeri az önálló iparüzés jogától való eltiltás büntetését. Az engedélyhez kötött iparágaktól való eltiltást az iparhatóság csak a saját területére szóló hatállyal mondhatja ki, meghatározott, vagy meghatározatlan időre akkor, ha az engedélyesnél oly tények merültek fel, amelyek őt iparának üzhetése tekintetében a közérkölciség és közrendészet szempontjából megbízhatatlannak tüntetik fel. Az engedélyhez nem kötött iparágaknál valamely büntetendő cselekmény vagy a közérdeket sértő gazdasági akció miatt az önálló iparüzés jogától ma nem lehet senkit eltiltani. Csak annyiban van bizonyos megszorítás, hogy büntett előéletű egyének csak a büntetés kiállításától számított 5 év múlva — kifogástalan magaviselet esetén — kaphatnak erkölcsi bizonyítványt, amelynek bemutatása előfeltétele az iparigazolvány kiállításának. Ezen a téren azonban közigazgatósági hatóságaink gyakorlata nagyon ingadozó és nem egyszer eltekintenek az erkölcsi bizonyítvány bemutatásától.

Ipartörvényünk és kereskedelmi törvényünk nem ismeri a gazdasági összeférhetetlenség fogalmát, pedig ez azon gazdasági ténykedések összegének volna tekinthető, amelyeket iparos és kereskedő csak az önálló iparüzés jogának elvesztése árán követhet el. A modern törvények megelégednek a vagyoni felelősség kimondásával, ez azonban rendszerint hatálytalan. A munkaadónak munkásaival szemben fenálló jogviszonyát is

csak igen hiányosan szabályozták. Az 1884. évi XVII. t.-c. 91. §-a foglalkozik azon okokkal, amelyek miatt a munkaadó, illetőleg iparos segédjét felmondás nélkül, azonnal elbocsáthatja. Ha a segéd nyereségvágyból eredő bűncselekményt követ el, ha az iparos, helyettese, vagy ezek családtagjai ellen tettelegességre vetemedik, vagy súlyos becsületsértést követ el, kötelességeinek teljesítését megtagadja, vagy ha az iparos akarata ellenére egy egész munkanapon át szünetel, ha megintés ellenére a ház, vagy üzlet biztonságát veszélyezteti, ha három napnál tovább tartó szabadságvesztés büntetése alá kerül, ha az iparos bizalmával való visszaélés által az üzlet érdekeit veszélyezteti, ha a kereskedősegéd más részére kereskedelmi ügylettel foglalkozik: munkaadója azonnal elbocsáthatja. Fenti cselekmények szankciója tehát az állás elvesztése, vagyis az ebből származó kisebb vagy nagyobb anyagi kár. A segéd által elkövetett fenti tiltott cselekményeket sújtó büntetést a minimumra redukálja az ipartörvény 99. §-a, mely megtiltja a munkaadónak, hogy a segítők munkakönyvébe a segítők erkölcsi magaviseletére és minősítésére vonatkozó megjegyzéseket, vagy jeleket bevezessen. A segéd is kiléphet felmondás nélkül, ha az iparos, vagy helyettese, vagy ezek hozzátartozói őt vagy családjának tagjait tetteleg bántalmazzák, vagy ellenük becsületsértést követnek el. Ha ezek őt, vagy családjának tagjait erkölcstelenségre, vagy törvényellenes tettekre csábítják, ha az iparos szerződési kötelezettségeit nem teljesíti, ha darabszámra dolgozik és nem tudják őt folytonos munkával ellátni, ha a munka folytatása életét, vagy egészségét veszélyezteti. Ezen cselekmények egyike-másika súlyos vétség a munkaadói kötelességek ellen, amelyekkel szemben a munkás csak önmagának anyagi megkárosításával, vagyis önbüntetéssel védekezhetik, ha a munkából kilép, vagyis elveszti kenyerét. A mai állandó munkanélküliség korában az ipartörvény ezen rendelkezése által adott jogok gúnyként hathatnak.

Ha az elméletek ködös magaslatairól leszállunk s a politikai frázisok lármáján átvágjuk magunkat és politikai berendezkedéseinket az egyén, *a gazdaságilag gyenge és függő egyén* szempontjából is megvizsgáljuk, arra a meggyőződésre jutunk, hogy a liberalizmus jogegyenlősége csak az erősek jogegyenlősége, amely *a gazdaságilag függő egzisztenciáknál csak lát-*

szat, amely a politikai jogegyenlőtlenséget és a magánjogi pozicionális hátrányokat csak hiányosan és felületesen szemlélő előtt takarja el. Nem szorul bizonyításra, hogy az olyan jogok, amelyekkel a munkások, magán- és köztisztviselők csak kenyérük elvesztése árán élhetnek, csak áljogok. *E jogok mai társadalmi rendünk mellett hatályossá csak úgy volnának tehetők: ha az állam az ezen jogokat sértő cselekményeket komolyan, hivatalból üldözné, vagy pedig a gazdaságilag gyenge elemeket hivatásuk szerint szervezetekbe tömörítené, miáltal egyrészt a tagok érdekeinek jogi és politikai védelmét érné el, másrészt az államhatalomnak erőtartálékot szerezne a kapitalizmus hatalmi túlkapásaival szemben.* K magyar püspöki kar 1931. évi karácsonyi szociális körlevelében is rámutat arra, hogy „a rendiség helyes felújítása szociálpolitikai célkitűzés“. Bármelyik megoldást is választja a törvényhozás, először a reform sikerének előfeltételeit kell megteremteni: a tömegek műveltségének emelése, a köztisztviselők hivatási becsületének (Standesehre) pozitív és negatív fokozása, a köztisztviselők szociális szellemű átképzése az a bázis, amelyen a társadalmi szolidaritás épülete, a magyar viszonyokhoz alkalmazva, a jogfolytonosság és szociális igazságosság jegyében felépülhet.

Korunk a szabad munkapiac álláspontján áll és a munkabérek megállapítására hatóságaink elvben nem gyakorolnak befolyást, kivéve azon eseteket, midőn nagyobb sztrájkok, vagy munkáskizárások esetén közérdekből, nagyobb gazdasági károk elhárítása érdekében vállalják a közvetítést, ez azonban a rábeszélés, meggyőzés határait nem lépi túl. A közszállítási szabályrendelet azonban mégis feljogosítja a kormányt s a hatóságokat, hogy az olyan vállalkozók ajánlásait ne vegye figyelembe, akikről a kereskedelemügyi miniszter hivatalosan megállapította, hogy kötelezettségeiknek nem szoktak eleget tenni, munkásaikat az illető iparágban szokásos, vagy a kollektív bérszerződésnél silányabb bér mellett foglalkoztatják, esetleg az egyetértőleg megállapított munkaidőnél rendszeresen hosszabb ideig.

Az ipartörvény 162. §-a megtagadja a joghatályt minden munkáskizárássra és munkabeszüntetésre vonatkozó megegyezéstől és szerződéstől. Rendeleteink és a közigazgatási gyakorlat megengedik egyezményes, illetőleg kollektív munkabér-

szerződések kötését, de törvényes alap hiányában a kollektív munkabérszerződések megszegése és felborítása ellen a törvényes úton jogorvoslás nincsen.e?

Munkaügyi törvényhozásunk ezen fogyatkozásai megakadályozzák a munkaerőkölcs megszilárdítását s folytonos zavarokat okoznak a termelés menetében, lehetővé teszik a munkabéruzsorát; a munkásosztály megnyomorítását, szellemi és testi visszafejlődését idézik elő a társadalom és az állam kárára, holott ennek erőteljes, értelmes és megelégedett munkásosztályra van mindig szüksége. A gazdasági összeférhetlenség hiányában sem a társadalom, sem az állam nem tudott a gazdasági élet vezetőire hatni oly irányban, hogy ne csak a hazából kisajtolható nyereség iránt érdeklődjenek, hanem olyan nemzeti feladatok megvalósításánál is működjenek közre, ahol haszonra kilátás nincs. A szociális törvényhozás elhanyagolásának nagy része van hazánk összeomlásában és feldarabolásában, mert időszerű és mérsékelt szociális reformok megakadályozhatták volna azt, hogy politikai kalandorok a magyar munkásosztályt a nemzet ellen felvonultassák annak legválóságosabb óráiban.

A nemzet azzal adhatná tanújelét megváltozott gondolkodásának, ha komolyan törekednék a munkabéruzsora minden fajának megszüntetésére.

A gazdasági élet állami szabályozása, az államnak a gazdasági életbe való beavatkozása mindenkor a törvényhozási és közigazgatási feladatok legkényesebbjei közé tartozott. A physiokraták, a klasszikus nemzetgazdasági iskola és a manchesterizmus tanait, amelyekkel az állami beavatkozás célra nem vezető és káros voltát bizonyították, a gazdasági élet képviselői örömmel fogadták és gondoskodtak róla, hogy azok a katedrákról és a sajtó útján minél szélesebb körben elterjedjenek. A múlt század közvéleménye tényleg át és át volt itatva elveiktől. A gazdasági liberalizmus győzelmét megkönnyítette az, hogy a kapitalizmus mérhetetlen gazdagságot halmazott fel az egyes országokban. Nem hét, hanem tízjegyű számokkal is alig lehet kifejezni a vezető államok termelésének, áru- és pénzforgalmának értékét.

67 Kivételt képeznek a mezőgazdasági munkások csoportjainak idénymunka szerződésai.

Az állami bürokrácia ösztönszerűleg érezte, hogy a gazdasági élet esik legmesszebbre azon mezőnytől, amelyen a bürokrácia egyoldalú elméleti, jogi nevelésénél fogva, a hivatásos és nem hivatásos politikusok pedig betanult és ösztönszerű demagógiájukkal otthonosnak érezték magukat. Azok a szörnyű energiák, amelyek a gazdasági életben feszülnek, az a könnyűség, amellyel a nagyipar és pénzvilág hatalmasai a gazdasági élet állami szabályozásánál elkövetett hibákat megtorolták, az ellenük vétkező politikust a nyilvános gúny fegyvereivel végezték ki és a politikai halottak nagy temetőjébe üldözték, tabuvá avatták a politikai tényezők előtt a gazdasági gépezetet. Hozzájárult ezen ösztönös félelem növeléséhez az is, hogy a politikai balfogások sehol gyorsabban meg nem bosszulták magukat, mint a gazdaságpolitika terén.

Korunk szociális és gazdasági válsága azonban mintegy lidércálom nehezedik az egész világra. Kormányzók és kormányzottak lelkét sötét balsejtelmek gyötrik s ez sokszor a kétségbeeséssel határos. Angliában a háború óta a takarékbetétek folytonos erőteljes növekedésének vagyunk tanúi; ezzel egyidejűleg a munkanélküliek száma is nőtt s 1931. utolsó hónapjaiban meghaladta már a kétmilliót.

Az elmúlt idők gazdaságpolitikája a nemzeti vagyon és jövedelem nagymérvű megnövekedését eredményezte. Ennek ellenére a tömegek elszegényedésének, a fogyasztási képesség csökkenésének vagyunk tanúi. A gazdaságot mély árnyékok kísérik és felborítással fenyegetik a gazdasági egyensúlyt és szociális rendet. A mai válságok gyökerükben nem gazdasági, hanem jövedelemeloszlási válságok, amelyek kiküszöbölésére csak az osztó igazság hivatott képviselője: az állam vállalkozhatik. Czettler Jenő egy Budapesten tartott előadásában megállapította, hogy a kapitalizmus képtelen magából azon új termelési és jövedelemeloszlási rendet kifejleszteni, mely minket a mai világválságból kivezetne.

Somló Bódog az állami beavatkozásról írt mély elemzésében kimutatta, hogy az állami beavatkozás nem gátolja a természetes kiválasztás menetét,⁶⁸ azt nem is szüntetheti meg,

⁶⁸ Somló Bódog: Állami beavatkozás és individualizmus. Budapest, 1907. ill. lap.

hanem csak eltolódásokat idéz elő a természetes kiválasztódásban. Csak arról vitatkozhatunk, hogy szempontjaink szerint kívánatosak-e ezek vagy azok a hatások, de egészen helytelen elvi álláspont az állami beavatkozástól való tartózkodást követelni. „Az ideális állapot pedig mindenre kiterjedő ismeretek mellett, mindenre kiterjedő beavatkozás“. . . „és ennél fogva társadalmi ideálunk nem is lehet a szabályozatlan társadalom.”⁶⁹ Somló Bódog az emberiség története felett tartott mélyen szántó társadalombölcseleti vizsgálódásainak végső eredménye: „a társadalmak fejlődésével az állami szabályozásnak kiterjedése karöltve jár.”⁷⁰ Ebből a szempontból a cégrendszer kora államilag szabályozottabb, mint az azt megelőző kor, sőt a laissez-faire, a szabadkereskedelem korszaka az állami beavatkozás számosabb és lényegesebb, az életbe mélyebben belenyúló példáit mutatja, mint a látszólag jobban megrendszabályozott kor, amely azt megelőzte.⁷¹

De ha ezt tagadnók is, nem szabad elfelejtenünk, hogy a történeti fejlődés végtelen perspektívájában, a „laissez-faire“ kora pusztán rövidke intervallum, . . . csak futólagos átmenet a szabályozásnak egy tökéletlenebb módjából, annak egy tökéletesebb módjára.⁷²

Az állami beavatkozástól való irtózás tudományos szempontból nem tekinthető igazoltnak. A jövő zavartalan fejlődése, a fenyegető szociális forradalmak megelőzésének szükségessége egyenesen elkerülhetetlenné teszi a gazdasági életbe való állami beavatkozást. A középkor határozott ethikai felfogása és világnézete kialakította a maga gazdasági rendjét: a szükségletfedezés elvére felépített gazdasági és szociális rendet. A középkor gazdasági rendjét nem annyira belső gyengéi döntötték meg, mint inkább a természettudomány haladása és az újkori gyarmatalapítások által a természettől elragadott és a gyarmati népekből kizsarolt mérhetetlen gazdagság, amely a gyors meggazdagodás vágyát ültette el a vezető nemzetek uralkodó rétegeibe. *Werner Sombart* „Der Kapitalismus“, „Die Juden im Wirtschaftsleben“, „Der Bourgeois“ című műveiben

69 Somló Bódog: id. m. 116. lap.

70 Somló Bódog: id. m. 167. lap.

71 Ugyanott. 168—169. lap.

72 Ugyanott. 173. lap.

mesterien vázolta azt az átalakulást, mely az újkor elején a korszellemben végbement. Ezen szellem szülötte a kapitalizmus, a mai amorális kapitalizmus, amelynél a profitszempont annyira uralkodó, hogy mellette minden más szempont csak az árnyékvilágból feljáró kísértet szerepét játssza.

A kapitalizmus reformja csak egy új egységes gazdasági ethika kialakulásával veheti kezdetét. A gazdasági élet komplikált folyamataiba az állam csak közvetve avatkozhatik bele, a gazdasági életnek bizonyos irányító eszmék szerinti autonóm megszervezése alapján.

Az állami érdekek és az egyének gazdasági érdekének eredményes szintézisében azonban csak akkor bízhatunk, ha az állam kemény kézzel végrehajtja a gazdasági élet vezető egyéniségei között a közérdekparancsolta társadalmi selejtezést, melyre a középkor már példát mutatott. Enélkül a közérdek az egyéni egoizmussal vívott küzdelmében a farkascordák közé küldött békebarány sorsára fog jutni.

4—5. Hivatali és politikai összeférhetetlenség.

a) A HIVATAU ÖSSZEFÉRHETETLENSÉG RÉGEN.

A társadalom, különösen pedig a keresztény világnézet alapján álló középkori társadalom, amint láttuk, szigorú követelményekkel lépett fel tagjaival szemben, mind egyéni és társadalmi, mind gazdasági tekintetben. A középkori civilizáció és kultúra szigorú fegyelme volt az az iskola, amelyből jelenkori civilizációnk és kultúránk büszke hajtásai kinőttek. A szénkorszakban burjánzottak úgy hatalmasabbnál hatalmasabb növények és fák, mint az újkor társadalmi és gazdasági élete. Ez a buja tenyészlet minden esetre egy kissé dzsungel jellegű. A kertész rendező és nyesegető kezét eléggé nélkülözi. A szociális kérdés mai kiélesedése mellett is csak óvatosan és bizonyos tartózkodással lehet hozzányúlni.

Ugyanezeket a jelenségeket figyelhetjük meg a középkor végefelé is, amidőn állami és városi hatóságok hozzáfogtak a középkori társadalomnak és gazdasági életnek az akkori viszonyokhoz alkalmazkodó racionális szervezéséhez. Ha sokat követeltek a társadalom minden egyes tagjától, még szigorúbb követelményekkel léptek fel azokkal szemben, akikre bizonyos közfunkciók ellátását bízták. A középkori tisztviselők és bírák, miként a római közfunkcionáriusok is, eleinte nem kaptak fizetést s csak később, amidőn teendőik ellátása egész idejüket és minden munkabírásukat lefoglalta, tértek át a közfunkcionáriusok díjazására.

Országos törvényhozásunk néhány szórványos esettől eltekintve nem rendezte a hivatali összeférhetetlenség kérdését törvényileg. Az országgyűlések azon határozatai, hogy idegenek ne lehessenek a király tanácsadói és főtisztviselői, nem tekinthetők tulajdonképeni értelemben vett összeférhetetlenségi jogszabályoknak. Ulászló VII. dekrétuma 24. cikkének azon ha-

tározmányra, hogy parasztnemzetségből származók ne lehessenek püspökök, inkább a bosszú műve a parasztlázadás rémségeinek megtorlására, mint valamilyen erkölcsi elvből származó követelmény.

A Hármaskönyv második részének 22. címe is igen enyhe azokkal a királyi és nádori tisztviselőkkel szemben, akik ugyanabban az ügyben bírák is, vagy végrehajtó közegek és ügyvédek is. A 22. cím 1. §-a azzal a büntetéssel sújtja az ilyen tisztviselőket, hogy „a maguk díján maradnak“. Ezen rendelkezést csak úgy lehet értelmezni, hogy az ilyen tisztviselő csak egyik funkciójáért veheti fel a díját, illetményét. Ugyanez az eset áll fenn azzal a bíróval szemben is, aki ugyanabban az ügyben felperes is és bíró is volt. „Ezért méltán díján marad.“

Az 1569. évi III. t.-c. 41. cikkelye kimondja, hogy azon külföldi ügyvédek, akik „némely behozott új visszaélésekkel és álbölcsekedésekkel haszon- és nyereségvágyból a végtelenig húzzák a máskülönben rövid eljárással végződő pereket, a szentszékeknél ne ügyvédeskedhessenek és lakást sem bérelhessenek azon városokban, ahol szentszékek vannak“. Az 1649. évi III. t.-c. 44. cikkelye kimondja, hogy harmincadosok és ügyvédek az ország rendébe be ne bocsáttassanak és ne lehessenek követek. Ugyanezen cikkely 3. §-a arra kötelezi országgyűlési ügyek alkalmával a főpap urakat, vagy bárókat és más országi lakosokat, hogy ajándékot se ne adjanak, se ne fogadjanak el a becsstelenség büntetésének terhe mellett.

A rendek országgyűlési tagjainak megvesztegetését akarták ezen határozattal megakadályozni. Mária Terézia 1776. április 11-én kelt királyi rendelettel (2060/1776. fkszéki szám) megtiltotta összes tanácsosainak és hivatalnokainak, hogy ezentúl bármilyen magán- és állami bérletet vállaljanak, kereskedelmi társaságoknál és gyáraknál részesedést vállaljanak, kivéve, ha a jobbágyok sorsán javítandó, a saját földjeiken alapítvának gyárakat.

A török uralom megszűntével nálunk is megjelentek a kapitalizmus előfutárai: a tervkigondolók, (Projektenschreiber), a szerencse- és koncesszióvadászok, akik szédületes arányú vállalatok alapítására kértek engedélyt, de sokszor pénzt is. Minden befolyásukat latbavetették, vesztegetéstől sem riadtak vissza, hogy a kért privilégiumokat megszerezhessék. Mária

Terézia nem jó szemmel nézte, hogy hivatalnokai belekerültek a gazdasági élet kalandorainak érdekkörébe s egy általános rendelettel minden kísértéstől meg akarta óvni tisztviselőit.¹

A magyar városok ezzel szemben a tisztviselői politikai összeférhetetlenség jogát, mind pozitív, mind negatív irányban a közérdek szigorú szemmel tartása mellett fejlesztették ki. Pozitív irányban megállapították mindazokat az erkölcsi tulajdonságokat, melyek minden városi funkcionáriustól, különösen pedig a város fejétől, a bírótól megkövetelhetők; negatív irányban pedig megállapították mindazokat a cselekményeket, amelyekről köztisztviselőnek tartózkodnia kell, legtöbbször tiszttségének elvesztése, sokszor azonban súlyos mellékbüntetések terhe mellett is.

A budai jogkönyv 10. §-a megköveteli a bírótól, a tanács tagoktól és az esküdtektől a következő erényeket: a bölcseséget, igazságosságot, állhatatosságot és mértékletességet. A város közérdekében való kormányzáshoz nem bocsátandók azok, akik eltitkolták ebbéli tulajdonságaik hiányát (dy poslich ihr aigenschaft volbringen), és elmozdítandók azok, akiket bár megválasztottak, de ezen követelményeknek meg nem felelnek. A tárnoki jog II. fejezete már részletesebben beszél a városi tisztviselőktől megkívánt tulajdonságokról: „ne legyenek hírükvesztettek, sem testvéreik árulói, vagy tékozlók; ártatlanok legyenek a hizelkedésben és gaz sugdolódzásban (összeesküvés), nem gáncsolói vagy gúnyolói a női nemnek, háborgatói az anyaszentegyháznak, akár egyháziak, akár világiak becsületének fosztogatói, ne legyenek gonosz emberek, hanem szünet nélkül szóval és tettel ostorozzák a gázságot és tisztességtelenséget, hogy hasonlókát (méltatlanokat) a tanácsba bebocsátani ne kényszerüljenek.“

Már a polgártól megkívánták bizonyos vagyon birtokát, a bíró vagyonságára még nagyobb figyelemmel voltak, mert az anyagi jólétet tartották a megvesztegethetlenség s bírói pártatlanság legbiztosabb alapjának.

¹ *Thallóczy Lajos*: Gr. Benyovszky Móricz haditengerészeti és kereskedelempolitikai tervei. M. G. T. Sz. 1901. 329. és 385. lap.

Dr. Takács Sándor: Külkereskedelmi mozgalmak hazánkban. M. G. T. Sz. 343. lap. Becher J. Joakim, Sedgewick Zakariás, 391. lap. Tüzes Gábor barát, Ferner Ferenc Jakab és Hazzi Kristóf.

A budai bíró megválasztását a királynak kellett jóváhagynia és ha a király, vagy távollétében a tárnokmester vagy a budai várnagy kifogást tett vagyonság okából, a város tartozott kezeseket állítani.²

A pozsonyi városi jogkönyv a budai bírótól megkívánt tulajdonságokon kívül még a következő erényeket sorolja fel a bíró és a tanácsstagok díszéül: legyenek istenfélők, a joghoz és az igazsághoz értők, a hivatalos teendőkben járatosak. Erkölcsesek, alázatosak, a hivatalos titkot híven megőrzők, hallgatagok, előrelátók és megfontoltak, nem kapzsjak, az imádságban serények, a szegények és gazdagok iránt egyformán jóindulatúak, hamis eskütől, emberöléstől, házasságtöréstől és uzsorától mentesek és házzal bírók.³

A felvidéki városok közül Trencsén már 1476-ban utasításokat adott tisztviselőinek, más városok a Hármaskönyv előszavában foglalt intelmeket dolgozták át és bővítették ki statútumaikban, hogy zsinórmértékül szolgáljanak tisztviselőik részére. Ezeket a statútumokat emelkedett és a közérdeket átérző gondolkodás jellemzi, úgy, hogy csak tisztelettel lehet ezen jogtörténeti emlékekre tekinteni. Ezek a középkori polgári szellem legszebb drágakövei.⁴

Modor város 1664. évi statútuma megkívánja a bírótól, a polgármestertől és a tanácsstagoktól, hogy a polgároknak jó példával járjanak elől, hogy egész viselkedésükön meglássék,

² *Salamon F.*: Budapest története III. 399. lap.

³ *Ortvay Tivadar*: Pozsony város története. Pozsony, 1898. II. köt. 2. rész, 77. lap. Városi jogkönyv XV. század, 153. lap. Das Erst, er sol Gotforthig sein, in allen sein thun, vnd versteen den weystumb vnd gerechtikst. Der ander: er sol mass haben in allen dingen vnd auch messig an Essen vnd an trinkhen. Das dritt: er sol gerechtikait liebhaben. Das vierd: er sol stark sein in der gerechtigkait bestendig mit Wortten vnd mitt werkhenn. Das fünft: er sol verschwigen sein, was einer Im vertraut. Das secht: er sol sitich vnd demutig sein. Das Sibend: er sol Ratsam sein den Armen als dem Reichen. Das Acht: er sol nit geytig sein nach der gäbe vnd benuget bend. Das Newndt: er sol warhafft sein vnd stets fursichtig vnd gedechtig. Das Zehend: er sol endlich vnd Redhafft sein, vnd ain gantz versteen haben, was er red vnd reden will. Das aylfft: er sol nit ein maynaider noch ain manschlechtiger sein noch ain Eeprecher, noch gesuchrer. Der zwölfft: er sol behaust sein vnd sein rauch da aufgeen vnd kanleich sitzen In der wirtschafft.

⁴ *Kolosvári és óvári*: id. m. IV. 2. kötet, 37. lap.

hogy nem közönséges emberek, hanem hatósági személyek („dasz sie nicht gemaine Leute, sondern Obrighkhaits Personen sind“). Megkívánták tőlük, hogy a borházakat, játékházakat ne látogassák és nyilvános ebédeknél az italoktól teljesen tartózkodjanak. Emlékébe vésik minden hatósági személynek, hogy közmegvetésnek teszik ki magukat, ha nagyon közönségesen viselkednek („denn allzuegemain seinn, bringet Verachtung“)^

Már a céhek is, amint erre rámutattunk, súlyos bírságokkal nevelték tagjaikat arra, hogy a tanácskozások méltóságát megóvják: a városi tanácsok még fokozottabb mérvben törekedtek a tanácstagok kipallérozására. A felsőmagyarországi városok ügyrendje előírta a tanácskozás rendjét. Tartózkodni kellett minden fecsegéstől, dobogástól, lábcoszogástatástól és más zavaró dolgoktól. Ha a bíró valakinek véleményét kérte, annak az ügghöz kellett szólnia, kerülve minden szószaporitást. A közönséges emberekkel hivatalos dolgokról nem volt szabad szóbaállni, a hivatalos titok elárulása szigorú büntetés alá esett. Hivatalvesztés, a polgárjog elvesztése, vagy kiközösítés járt érte. A tanács méltóságát sértette az a tanácstag, aki nem hivatalos ember előtt a másik tanácstagnak ellentmondott. Minden tanácstagnak kötelessége volt a tanács határozatát mind a közönség, mind a képviselők előtt a végsőkéig védeni.⁶

A tanács bírsággal sújtotta azokat a tanácstagokat és esküdteket, akik a tanács tekintélyének ártottak viselkedésükkel. Érzékeny bírságot fizetett Lőcsén egy tanácstag, mert egy forró nyári napon nyitott leiblivel ment át a piacon. Pozsony városának a XV. századból származó jogkönyve kizárta azokat a bírói zsűriből, akik halálos ítélet hozatala előtt ettek vagy ittak. A bírótól ilyenkor különösen a legnagyobb mérvű józanságot követelték meg. Ugyancsak nem gyakorolhatta hivatalos

⁶ Ugyanott. IV. 2. köt. 485. lap.

⁷ *Demkó*: id. m. 43. lap. Még 1701-ben is a pesti polgárság egy küldöttsége azzal az indokolással tiltakozott a kamarai igazgató előtt két tanácsos kinevezése ellen, hogy egyik egy „mameluk“, a másik pedig „nem tud hivatalos titkot megőrizni és ha feleségének a tanácsban történt dolgokat el nem mondja, felesége felpofozza; már pedig ilyen tanácsosokat meg nem tűrnek s a kinevezés megsemmisítéseért felsőbb helyen kívánnak panaszukkal fellépni.“ *Schmall Lajos*: Adalékok Budapest székesfőváros történetéhez. Budapest, 1899. I. 41. lap.

hatalmát, aki nem előírásosan volt öltözve, „vnd ain yeder der im Rechts sits, soll ein pruech(a nadrág egy neme) an haben“, mert mint az indokolás mondja, ilyenkor mint asszony ülne a bírói székben, nem pedig mint férfi.? A tisztségek elfogadása kötelező volt. Aki Miskolcon választás után megszökött és addig lappangott, míg mást választottak, azt megfosztották összes javaitól, még örököseinek sem volt szabad visszaadni azokat, sem egészében, sem részletekben.⁸

Budán az a megválasztott tisztviselő, aki nem akarta elfoglalni hivatalát, 5 márka büntetést fizetett és egy évre elvesztette polgári jogait.⁹

A városi jogkönyvek és statútumok részletesen megállapították azokat a cselekményeket is, amelyek miatt bármelyik tisztviselő elveszítette tisztségét, ha azokat hivataloskodása alatt követte el. Ugyanez állt azokra is, akikről megválasztatásuk után derült ki az alábbi büntetendő cselekmények valamelyike, vagy egyéb a hivatalviseléssel összeférhetetlen körülmény. A pozsonyi városi jog a következő kizárási eseteket ismeri: gyilkosság (kivéve, ha a megölt egyén huszita vagy más eretnek volt), házasságtörés, özvegység, ha az illető nem akart újra megnősülni, és hamis eskü. Nem volt azonkívül választható az uzorás, a kapzsi ember és a hivatalos titkot eláruló egyén.¹⁰

7 *Ortvay Tivadar*: Pozsony város története II. köt. 2. rész, 78. lap. „wann er sitzt da an aines weybes statt, und nicht an aines mans statt“.

8 *Kolosvári és Óvári*: id. m. II. 2. kötet, 276. lap.

9 *Salamon F.*: Budapest története II. 399. lap.

10 *Ortvay T.*: Pozsony város története II. köt. 2. rész, 75—76. lap. Auch sol man wissn wer eine tödt mit wolbedachtnn mutt, der ist nitt widrig das er kom In den ratt. Igy a XVI. sz. jogkönyv 63. p. Ugyanezt találjuk a XV. sz. jogkönyvben is: Item, den hernoch geschribn ist der Rat versagt: mutwilligen morden. 2. A XV. sz. vár. jk. szerint ist der Rat versagt Eprechern, a XVI. sz. jk. szerint Allen Eprechern. 64. p. 3. ist der Rat versagt, wer ain falschen aid swert. XV. sz. vár. jk. 63. p. 3. Er sol nit ain maynaider noch ain manschlechter sein ain Eprecher noch gesuchrer. (Vár. jk. 153.) 5. A XV. sz. v. jk. szerint ist der Rat versagt, wer aus dem haimlichn rat gesagt hat seiner havsfrav, oder freunden, vnd des vberweisst wurde. Hasonlóan a XVI. sz. v. jk. 66. p.: Ob sach were, das Ein geschwornennan seinem weyb sagt die haymlikayt amts, rats, vnd würdt der vberwist, oder andern seinen freuntn, gnantn, denselben sol man aus dem ratt versagn. 6. Ezt a XVI. sz. v. jk. 63. p. mondja: ausgenommen es wem dan hussn oder soender Widder den glaubn.

A budai jogkönyv VI. fejezete szintén felsorolja azokat, akik nem választhatók meg valamely tisztségre.¹¹

A városi ügyek pártatlan és igazságos vezetését azzal is biztosították, hogy a rokonsági kizáró okokat is törvénybe iktatták. A XIV. században Pozsonyban még előfordult, hogy apa, fiú és testvérek egyidejűleg voltak esküdtek. A XV. században azonban már testvérek, sógorok, após és vő, unoka-testvérek, apa és fia, sőt olyanok, akik bármely kereskedelmi, vagy más kereseti társaságban társak voltak, nem lehettek egy időben a tanács tagjai.¹²

Trenesén városa 1476-ban szabályozta az összeférhetlenségi kérdést.[^]

7. A XV. sz. v. jk. szerint 63. pont: ist der Rat versagt Wittibern die nit heiradtn wolln. Hasonlóan a XVI. sz. jk. is: vnd wittibn die nit wolln heyratn, den sol der ratt versagt sein.

¹¹ Sam also dy nachuoligunden sein: Geittiger, der albeg nemmund ist. (a fősvény). Ein trungkner, dem nüechtrigkait nicht pey ist (iszákos). Ein klaff er, der peschriren ist (rosszhírű). Ein un weiser, an vernunft (ostoba). Arnim, mit durftigkait (szegény és nélkülöző). Ein schalkhafftiger, voller laster (bohém, telve bűnökkel). Ein tämischer kindlicher sitten (bolond és gyermekes). Einer, der nit gotfarchtig ist, als ein tyran (Istent nem félő, erőszakos). Ein zuetüthler, voller petriegerey (csaló).

¹² *Király*: id. m. 70. lap. *Kolosvári* és *Óvári*: id. m. IV. 2. köt. 29. lap. Pozsony város jogkönyve a XV. sz.-ból. Es sullen zween genannter, die da sitzen In ainen haws vnd sich kosten miteinander payd nit geschworn sein. Auch zween Recht prüder; auch die danigen, die da zwo recht schwstern haben; auch ζ way er Rechten geschwister kindt; auch sweher vnd ayden; auch vater vnd sun; auch die danigen, die zuainander geschworen haben; auch die danigen, die gesellschaft mitainander haben; Sunder man mag vin jedem tayl ainen nemen in Ratt zu ainen geschwornen.

¹³ *Kolosvári* és *Óvári*: id. m. IV. 2. köt. 34. lap. Item, qui non debent eligi in juratos etc. Pater cum filio, fráter cum fratre non eligantur simul ad officium juratorum, socer cum genero non sint simul in ordine juratorum; tales enim personae frequenter propter sui coherentiam gènérant diuersitatem intra Juratos; uni talium etiam personarum non placet, saepius alteri placet, quamvis sit injustum et iniquum. Cognati etiam iudicis sororii et alie persone sibi multum familiáres omnio non eligantur, wel si propter defectum personarum fuerit necesse, tunc quanto pauciores in officio Scabinatus fuerint tanto salubrius; nullus etiam infamis eligatur in Juratum presertim spurius, ymo si ignoranter electus fuerit et postea de hoc constitit, statim deponatur nem una ovis morbida inficit totum gregem. Garuliquoque secreta celare nesciunt, et qui indifferenter bonos

Sopron városa 1542-ben még megengedte, hogy sógorok és barátok bent ülhessenek a tanácsban, ezt az engedélyt azonban 1596-ban a tapasztalatok alapján kénytelen volt visszavonni. 1596-ban azonban már a városi „klikkwirtschaft“ ellen foglalt állást és a nagyon meleg baráti viszonyban lévőköt nem akarta többé a tanácsban összeereszteni (dass furohin khain solche nahende Freundschaft, wie bishero gewesen in den Rat sollen zusammengelassen werden).¹⁴

1710-ben kizárta azokat a városi tisztségbe választhatás alól, akik másoknál, különösen pedig magasabb hatóságoknál, instanciáknál szolgálati viszonyban állanak, vagy eskü által vannak kötve („Niemand wer er auch sey, so bey anderen, sonderlich höherer Instanzen mit Dienst und Juramenten verbündeten künftig mehr in die Candidation zur Ratshernnstelle, geschweige den in den Rath hineingenommen werden soll“).¹⁵

Nagyszében 1550-ben általában tiltotta közeli rokonoknak beválasztását a tanácsba.¹⁶

Kolozsvár városa 1537-ben kiterjesztette a rokoni kizáró okot az apán és fiún, testvéreken kívül még a féltestvérekre is.¹⁷

Brassó 1602-ben még a sógorokat is és az unokatestvéreket is, női és férfi ágon generaliter kizárta.¹⁸

Nagyszében 1698-ban kiterjesztette a rokoni összeférhetlenségi okokat távolabbi rokoni fokokra is, az apósokra, a vökre és a sógorokra még akkor is, ha a sógorságot létrehozó egyén elhalálozott volna. Kimondotta egyszersmind azt is, hogy a jegyzői állás a tanácstagsággal egyenlőnek tekintendő.¹⁹

Még a XVIII. században is, a törökuralom után újra telepített városokban fentartották a rokonságon alapuló kizáró okokat. Pest és Buda 1731-ben elsőízbeni vérrokonságot nem tűrt meg, még a választott polgárság testületében sem (az 1731-

et malos odio habent, non eligantur; et qui nimis avide proprium querunt commodum, Item qui etiam sunt nimis juvenes, non statuantur in juratos. Iten persone que mentiri consueuerunt, pro juratis nullatenus assumantur.

¹⁴ *Kolozsvári és óvári*: id. m. V. 2. köt. 69. lap.

¹⁵ Ugyanott. V. 2. 387. lap.

¹⁶ Ugyanott. I. 524. lap.

¹⁷ Ugyanott. I. 179. lap.

¹⁸ Ugyanott. I. 548. lap. Brassó város statútuma. 1602. IV. fejezet,

¹⁹ Ugyanott. I. 586. lap.

ben életbeléptetett százastanács intézményében). Megengedte azonban, hogy az apa öreg napjaiban feltételesen lemondhasson fia javára; ha fiát törvényesen megválasztották, a fiú lépett apja hivatalába.²⁰

A városi patríciusok sok helyütt magukhoz ragadták a hatalmat és osztálypolitikát vegyítettek a tisztviselői összeférhetetlenség szabályaiba. Ezek a törekvések azonban nem voltak hosszúéletűek. Sopron város 1542-ben elrendeli, hogy a kézművesek újból bevétessenek a tanácsba, ahonnan egy ideig csekély okokból ki voltak zárva.²¹ Pesten és Budán ezek a törekvések 1701. után a város privilégiumainak megerősítése után kaptak lábra. A tanácsstagságot összeférhetetlennek tekintették a mesterséggel. A megválasztott mesterember kénytelen volt mesterségével felhagyni, a városi tanács ezzel szemben kárpótlásul fizetést utalt ki a mesterember-tanácsnoknak.²²

Az összeférhetlenség csak kisebb mesteremberekre vonatkozott. Ki voltak véve ez alól a patikusok, sebészek és kereskedők, ezek foglalkozását nem tekintették a tanácsstagokra nézve lealázónak. A XVIII. században a városok egymásután állást foglalnak az állások halmozása ellen. Buda és Pest 1731-ben kimondta, hogy egy tisztviselő két állást nem viselhet.²³ Kassa 1722-ben szintén állást foglalt a tisztségeknek egy kézbe való halmozása ellen.²⁴ Hasonlóképpen Szeged 1738-ban ugyancsak megállapította, hogy a jegyzői és tanácsnoki tiszttel összeférhetetlen.²⁵ Pest városa 1714-ben kimondta, hogy a rendőrkapitány (Stadtwachtmeister) és a piacbíró (Marktrichter) nem lehetnek egy személy.²⁶ Buda 1730-ban a szószólói tisztséget (officium tribuni plebis) mondotta ki összeférhetetlennek a bírósági ülnökséggel (Gerichtsassessor).²⁷ Kassa városának 1404-ben kelt statútuma a tanácsstagok összeférhe-

20 *Schmall L.*: id. m. I. 133. 1.

21 *Kolosvári és Óvári*: id. m. V. 2. köt. 32. 1.

22 *Schmall L.*: id. m. I. 100. 1.

23 *Schmall L.*: id. m. I. 71—72. 1.

24 *Kolosvári és Óvári*: id. m. II. 2. köt. 388. 1.

25 U. o. III. 751. 1.

26 U. o. IV. 2. köt. 628. 1.

27 Ugyanott. IV. 2. köt. 690. 1.

tétlensége tekintetében nem helyezkedik oly szigorú álláspont-ra, mint a pozsonyi jog, mert megelégszik azzal, hogy a tanács-tagokat figyelmezteti kötelességeik részrehajthatatlan teljesítésére, amit azzal is biztosítani óhajt, hogy minden olyan ügy tárgyalásánál, amely az egyik tanácsstag érdekeit érinti, nemcsak a tanácsstagnak, de rokonainak a tanácsból való távozását is megköveteli.²⁸ Ugyanígy rendelkezik Veszprém városának 1760. évi, Kassa 1707. évi stb. statútuma, utóbbi azzal a kiterjesztéssel, hogy ellenségei és barátai is távozzanak a tanácsból. A török hódoltság és a trónviszályok korában a város lakossága a folytonos harcokban annyira megritkult, hogy a tanácsot teljes létszámában csak akkor tudták összeállítani, ha erre méltó ifjú legényeket, sőt jószágtalan személyeket is beválasztottak a tanácsba.

Az 1698. évi városi statútum 6. pontja azonban már megállapítja, hogy már megszűnt annak szükségessége, hogy ilyen szubjektumokat kelljen a tanácsba beválasztani, ennek ellenére a fürmender (szószóló) kívánságára még nem tértek el a régi szokástól és ifjú és vagyontalan legényeket is beválasztottak a tanácsba.²⁹

Kézdivásárhely 1703. évi konstitúciója kimondotta, hogy a városban nem viselhet semminemű hivatalt az olyan ember, aki a városi szabadsággal ellenkező privilégiumot szerzett.³⁰

A tisztviselőválasztások szabad lefolyását is igyekeztek biztosítani. A budai jogkönyv 32. §-a kimondja, hogy akit a bíróválasztás, vagy tanácsstagválasztás alkalmával fegyveresen találnak, annak levágják az egyik kezét, (so ist er verfallen ainer handt). Aki pedig ugyanekkor belső viszályt, vagy háborúságot idézne fel, az fejezsztéssel bűnhődik.³¹

A középkori városok a már megválasztott tisztviselőkkel szemben szigorú ellenőrzést gyakoroltak. A kötelességmulasztó bíró és tanácsstag a hivatalvesztésre való ítéleést igen ritkán kerülte el. A budai jogkönyv II. fejezete külön foglalkozik azokkal a bűnökkel és vétségekkel, amelyek miatt a bírót és tanács-tagokat hivataluktól meg kell fosztani. Amint a bíró megszű-

28 v. o. II. 2. köt. 75—76. 1.

29 *Kolosvári és Óvári*: id. m. II. 2. köt. 317. 1.

30 v. o. I. 116. 1.

31 *Michnay és Lichner*: Ofner Stadtrecht 40—41. 1.

nik igazságosan ítélni, elveszíti hivatalát és az igazságos és jó bíró nevét. Ezen határozat mai szemmel nézve igen problematikus értékűnek tetszik, de egy néhányezer lakossal bíró városkában, ahol a polgárok műveltsége és jogi képzettsége között nagy eltérések nem voltak, ahol komplikált és a polgárok többsége által nem ismert ügyek nem igen fordultak elő, ott az ellenőrzés hatályossága kiegyenlítette a jogszabályok általános és részletezésbe nem bocsátkozó határozatait. A bíró igazságosságának tárgyi kritériuma volt a bíró azon kötelezettsége, hogy tartozott ítélet előtt mindkét felet meghallgatni. A budai jogkönyv 224. §-a pedig megtiltotta a bírónak, hogy saját ügyeiben bíráskodjék (1421). Pozsony városa 1455-ben Kraus Pétert nemcsak megfosztotta hivatalától, de azt is kimondotta, hogy kicsapongásaiért (pro huiusmodi excessibus suis) sohatöbbé tisztséget nem viselhet.³² Sopron városának 1528. évi statútuma kizárta a város tanácsából azokat, akik egymással egyenetlenségben éltek, vagy pedig a tanácsban összevesztek (mit Worten gegeneinander vertrust und in Uneinigkeitt gelebt haben, im Rath mit Worten stössig oder strittig werden).³³

Brassó városa 1608-ban a hivatalos titok kifecsegése miatt örökre megfosztotta a tanácstagokat tisztségüktől s méltatlannak ítélte arra, hogy a városházán, a becsületes emberek gyülekezetében megjelenhessenek (vnder die Ehrlige Gemein zu gehen).³⁴

Ugyanígy járt el Sopron is 1632. és 1663. évi statútumai értelmében, valamint Nagyszombat 1570. évi, Szentgyörgy 1644. évi, Körmöcbánya 1715. évi, Eger¹1717. évi statútumai értelmében (*Kolosvári és Óvári*: id. m. V. 2. 177. és 182. lap, IV. 2. 244. lap, IV. 2. 613. lap, II. 2. 376. lap). Kőszeg 1649. évi statútuma a hanyag tisztviselőt bővebb részletezés nélkül hivatalvesztéssel sújtotta.³⁵ Szombathely városa 1619-ben megfosztotta tisztségüktől azokat a tisztviselőket, akik a város borának kimérésénél a maguk borát is eladták.se Aki Pécsett kon-

32 Pozsony város története III. 2. rész. 79. 1.

33 *Kolosvári és Óvári*: id. m. V. 2. köt. 18. 1.

34 v. o. id. m. I. 551. 1.

35 *Kolosvári és Óvári*: id. m. V. 2. köt. 18. 1.

36 v. o. V. 2. 151. 1.

ventikulumokat tartott, az nemcsak hivatalát, de polgárjogát is elveszítette. (1748.)³⁷ Hivatalát vesztette Kassán az a tisztviselő is, aki a rábízott, vagy általa kezelt bevételekkel el nem számolt. (1699.)³⁸

A református többségű városok a katholizált tanácstagokat fosztották meg tisztségüktől, sőt Kassa városa 1635-ben ezzel sem elégedett meg, hanem azt is ellenőrizte, hogy tanácstagok ne járjanak a szomszéd falvakba katolikus ritus szerint kommunikálni.³⁹ 94 évvel később Kassa város lakosságának többsége már katolikus volt és tanácsa most már csak katolikus vallású tanácstagokat és tisztviselőket engedett megválasztani.⁴⁰

A katolikus városok pedig kimondták, hogy náluk tisztséget csak katolikus polgár viselhet. Gyulafehérvár városa azokat a tanácstagokat, akik a városi határozatok ellen a közönség között intrikáltak és ezzel megbírságolásuk után sem hagytak fel, megfosztotta tisztségüktől. (1738.) Ha a bíró Kassa városában eltitkolt és nem büntetett valamilyen bűncselekményt, neki kellett elszenvednie az eltitkolt bűncselekményért járó büntetést (1404.).⁴¹ Tisztét vesztette az a tanácstag is, aki tudomást szerzett titkos összejöveletekről és azt nem jelentette a tanácsnak.⁴² Kassa városa 1704-ben megtiltotta tisztviselőinek, hogy bármiféle, tisztviselőséggel össze nem férő dolgokkal foglalkozzanak, akár szolgálk útján is. így pl. a sörárúsítás is tilos volt, mert az a városi sörtiszt dolga.⁴³ Gyulafehérvár városa 1745-ben azon háborodott fel, hogy a városban a kéjnök nagyon elszaporodtak és a városi tisztviselők megbírságolásuk helyett, velük egyezkedésbe bocsátkoztak és pénzért mindent elnéztek. Az ilyen bírák megbírságolását és elcsapatását rendelte el a város közgyűlése. Nagyszombat városa kivetette a tanácsból azokat, akik a választás napján nyugtalanító újításokat javasoltak, ami miatt a tanács kénytelen volt néha késő éjszakáig együtt maradni.⁴⁴

37 u. o. v. 2. 505. 1.

38 v. o. II. 2. 323. 1.

39 U. o. II. 2. 204. 1.

40 U. o. II. 2. 408. 1.

41U. o. II. 2. 72. 1.

42 U. o. II. 2. 224. 1.

43 v. o. II. 2. 363. 1.

44 u. o. IV. 2. 149. 1.

Körmöcbánya 1521. évi statútuma alapján elmozdította állásukból azokat a választott bírákat, akiknek tevékenysége vizsályt okozott és a város békéjét megzavarta.⁴⁵

Kassa városa 1627-ben kimondta, hogy ügyvédekre a pereskedésnél nincs többé szükség. „Mivel városunkban a gonoszság szörnyen eláradott, jelesül azok közt, akik pénzzel fizetik a prókátorokat. E miatt az ügyefogyott költségtelen ember ugyan derék igazságban nem mehet elől. A prókátorok miatt beszélni sem mernek, mert szavukba kapva új pert indítanak. Miért sem a folyamodótól, sem törvénykezésen ne fogadja el a tanács a prókátort, adja elő dolgát ki-ki úgy, mint Isten tudnia adta.”⁴⁶

A székely nemzeti konstitúciók igen szigorúan torolták meg a hivatali összeférhetlenség és a hivatali köteleességmulasztás eseteit. A pártütést szervező bírák, akkor is, ha csak a megbeszélésekig jutottak el a gyűléseken, elvesztették tisztségüket és jogképességüket, tisztséget többé nem viselhetek és száműzettek (Székely nemzeti konstitúció 1506).⁴⁷

Az a bíró, aki könyörgésért, vagy a maga hasznáért az igaz útról letért, fenti büntetéseken kívül elvesztette miaden ingó-bingó jószágát és örökségét is.⁴⁸ A bírák és kapitányok felelősek voltak minden hivatali mulasztásból folyó kárért.⁴⁹

Ha a bírót negyedszer kapták rajta azon, hogy részegen ítélezett, felfüggesztették, s o Fogaras megyében száműzésre, jogtalanságra és tisztvesztésre ítélték a temetőgyalázó tisztviselőket is.⁵¹ Közép-Szolnok megye összeférhetetlennek nyilvánította a juratus assessorságot és az ügyvédséget.⁵² Gömör vármegye hivatalvesztéssel sújtotta a hivatali titoktartás ellen vétkező esküdteket és bírákat.⁵³ Máramaros megye 1633-ban hozott statútuma alapján tisztségvesztésre ítélte tisztviselőit,

45 u. o. rv. 2. 57. t.

46 *Kerekes Gy.*: Nemes Almássy István kassai kereskedő és bíró. M. G. T. Sz. 1902. 309. 1.

47 *Kölosvári és Óvári*: id. m. I. 17. 1.

48 U. o. I. 14. 1.

49 U. o. I. 19. 1.

50 U. o. I. 153. 1. Csik, Gyergyó és Kászonszéki konst. 1744.

51 U. o. I. Fogaras 1690. stat. Tit. XIV. Art. 2.

52 u. o. I. 373. 1.

53 u. o. II. 1. 111. 1.

ha a gonosztevők marháit elprédálták, mielőtt a latrot megfogták volna; ezzel a burkolt vesztegetéseket akarta a megye közönsége megakadályozni.⁵⁴ Hivatalát vesztette az 1638-i statútum alapján az a tiszt is, aki a végrehajtásnál többet tartott meg magának, mint amennyi neki járt.⁵⁵ Hasonlóképen hivatalát vesztette az a bíró, aki tolvajokkal, gyilkosokkal, paráznákkal, istenkáromlókkal, gyujtogatókkal, bűbajosokkal és másnak feleségével elszökőkkel szemben nem alkalmazta a halálbüntetést, hanem kiegyezett velük pénzbüntetésben.⁵⁶ Nem volt választható semmiféle tisztségre és soha semmi becsülete nem lehetett a megyében annak, aki valamilyen tisztséget Ígéretekkel, vagy pénzzel kijárt magának. ^ A tiszti széken meg nem jelenő szolgabíró először 24 pengő bírságot fizetett, második esetben tisztségét vesztette.⁵⁸ Szatmár megye elmozdította hivatalukból azon tiszteket, kik fegyelmet nem tudtak tartani (1632).S9

Gömör megye 1714-ben hivatalvesztéssel büntette azt, aki gazdaságát megyei közmunkát végzőkkel műveltette, vagy akármilyen ürüggyel a szegény népet akármilyen szolgálatra csalogatta vagy kényszerítette, vagy ezen úton a lakosoktól vagy falvaktól ajándékot várt vagy kicsikart. A hivatalvesztésen kívül még kártérítésre is kötelezték az ilyent.eo Bihar megye ezen vétség miatt csak visszaesőknél szabta ki a hivatalvesztést. (1781.) Zemplén vármegye 1797-ben több esztendei várfogságra és kényszermunkára, valamint hivatalvesztésre ítélte azokat, akik a nemesi seregből megszöktek, vagy a szökést megkísérelték. 6i Az 1774. évi hajdúkerületi statútum a városok vezetőit, ha igazolás nélkül több ízben távol maradtak a városok általános gyűléseiről, tisztuktól megfosztotta és őket a vezetőségbe (ductores oppidani) való beválasztásra alkalmatlannak minősítette.⁶² Bihar megyében 1781-ben tiszt-

54 u. o. in. 75.1.

55 U. o. III. 86. 1.

56 U. o. III. 86. 1.

57 U. o. III. 152. 1.

58 U. o. III. 86. 1.

59 v. o. III. 70. 1.

60 *Kölosvári és Óvári*: id. m. II. 1. 392. 1.

61 U. o. II. 1. 511. 1.

62 v. o. III. 469. 1.

vesztésre ítélték azokat is, akik a kvártélyosok elhelyezésénél, az adók felosztásánál, a megyehatározattól eltérő módon jártak el.⁶³

A XVI. és XVII. századbeli, majdnem megszakítás nélküli háborúk nem maradtak hatás nélkül a tisztviselői erkölcsökre sem. A törökök kiverése után kb. száz évre volt szükség, amíg városi és állami hatóságaink újból el tudták nyomni a tisztviselők nyílt és titkos megvesztegetéseinek, sarcolásainak és sikkasztásainak magasra szökő árját. Budán és Pesten ez az időszak 1695-től 1760-ig terjedt. A kijárások, a közvagyon elpredálásának virágkora volt az az időszak. Nemcsak városi tisztviselők, de magas állami méltóságok is minden lelkiismereti aggály nélkül elfogadtak jutalmakat bizonyos ügyek szorgalmazásáért, mégpedig nemcsak utólag, de előre fizetve is. Schmall Lajos szerint az ilyen ajánlatokon nem ütköztek meg és sértésnek sem tekintették.e* A város a magasabb állami tisztviselőknek adott jutalmakat zárszámadásaiban nyíltan, névvel elszámolta s az udvari kamarához ezeket az elszámolásokat jóváhagyás végett felterjesztette, mely sohasem kifogásolta az ilyen vesztegetésszerű jutalmazásokat nyílt elszámolását. Midőn ezen elszámolásokban 1698-ban magának a budai kamara igazgatójának juttatott ajándék szerepelt, a kamara-igazgató mégsem találta egészen rendbenlévőnek az ügyet s a számadások vonatkozó lapjait kiszakította s ezen összeget újra elszámoltatta, azonban nevének megemlítése nélkül. Az elszámolásokban találkozunk a név elhallgatásával olyan ajándékokkal, melyeket a városi tanács a budai kamara-igazgatónak, a főhadbiztos feleségének, az udvari kamara osztályfőnökeinek, a várparancsnok titkárának és számos nagy név viselőjének adott. Ezek a körülmények magyarázzák meg azt a szokatlan tényt, hogy ezen időszakban Buda és Pest bírói közül azok, akik a legnagyobb visszaéléseket követték el és akiket a város közönsége emiatt el akart csapni állásukból (lennersbergi Lenner János 1720-ban és Hülff Móric Bálint 1785—1790-ig), az állami hatóságok beavatkozása és támogatása miatt nem voltak elmozdíthatók.⁶⁵

63 U. o. III. 420. 1.

64 *Schmall Lajos*: Adalékok Budapest történetéhez. Bpest, 1899. I. 47—48. és 53. 1.

65 U. o. II. 33, 34. és 52—54. 1.

A budai városi tanács által elkövetett visszaélések kivizsgálása 15 évig tartott és annak ellenére, hogy az 1723. évi nagy tűzvész alkalmával a városi tanács visszaéléseinek legtöbb nyoma eltűnt, a tárnokmester, gróf Erdődy György mégis kénytelen volt az egész városi tanácsot hivatalvesztésre és kártérítésre ítélni. A kártérítés összegét 15.439 forintban tudták megállapítani. A városi tanács kétféle jegyzőkönyvet vezetett, egy hivatalosat és egy magánhasználatra valót, utóbbi feltüntette a törvénytelen úton szerzett és a tanács között elosztásra váró összegeket.⁶⁶ Mária Terézia uralkodásának derekán a kamara végre megtiltotta az ajándékok adását és elfogadását, ámbar a visszaéléseket teljesen megszüntetni ezzel sem tudta.

b) A HIVATALI ÖSSZEFÉRHETETLENSÉG MA.

A hivatali, illetőleg tisztviselői összeférhetetlenséget tárgyaló jogszabályaink ma, tisztviselői szolgálati pragmatika hiányában, ezen kérdést csak általánosságban rendezik.

Az 1883. évi I. t.-c. 1. §-a a köztisztviselőktől megkívánt erkölcsi kellékeket a következő néhány pontban sűriti össze: Köztisztviselő nem lehet az, aki gondnokság vagy csőd alatt áll, ha büntett vagy vétség miatt vád alá helyeztetett, ha szabadságvesztésre ítéltetett és büntetését tölti, ha nyereségvágyból elkövetett vétség, vagy büntett miatt elítéltetett, ha hivatalvesztésre szóló ítélet hatálya alatt áll és ha erkölcsi tekintetben alapos kifogás alá esik.

Ugyanezek a határozmányok érvényesek a törvényhatósági tisztviselőkre és a községi tisztviselőkre is.

A miniszteri és törvényhatósági tisztviselők rokoni és más hivatali állással szemben fennálló összeférhetetlenségével törvényhozásunk még nem foglalkozott. Kivételt képeznek e tekintetben a községi tisztviselők, akikre nézve az 1886. évi XXII. t.-c. 75. §-a kimondja, hogy kis- és nagyközségben a bíró és a pénztárnok egymással vagy a jegyzővel nem állhat sem rokonság, sem a sógorság első fokába tartozó kötelékben. Rendezett

⁶⁶ *Schmoll Lajos*: Adalékok Budapest történetéhez. Bpest, 1899. II. 233. 1.

tanácsú városokban pedig ugyanez a rokonsági akadály fennáll a polgármesterre, főjegyzőre, pénztárnokra és számvivői személyzetre nézve. Kis- és nagyközségekben a községi törvény 71. §-a értelmében bíróvá való megválasztását bárki csak rendkívüli akadályoztatás miatt utasíthatja vissza. Ha ellenben a hivatalt egy évig viselte, vagy 100 forint bírságot fizetett, 6 évig nem kötelezhető a bírói tisztség elvállalására. A községi törvény azonkívül kimondotta azt is, hogy lelkész, megyei és állami tisztviselő és hivatalnok, valamint tanító nem lehet községi elöljáró.

A rokonsági összeférhetetlenség speciális esetét statuálja az 1870. évi XVIII. t.-c, amelynek feladata a legfőbb állami számvevőszék független és pártatlan működését lehetővé tenni. Emiatt sem a számvevőszék elnöke, sem többi tisztviselői nem lehetnek sem az országgyűlés képviselőházának, sem felsőházának tagjai. Elnökké, alelnökké, tisztviselővé nem nevezhetők ki olyan egyének, akik egymás között, vagy miniszterekkel első és másodfokú egyenes vagy oldalági rokonságban vannak. Sem az elnök, sem a többi tisztviselők más köz- vagy magánhivatalt, állást, vagy tisztséget, ha ez számadási vagy vagyoni felelőséggel jár, nem viselhetnek. Sem olyan vállalatok igazgatásában vagy ügyvitelében nem vehetnek részt, amelyek az állammal bármilyen számadási, szerződési vagy segélyezési viszonyban vannak. *

Az 1886. évi XXIII. t.-c. szabályozza a közigazgatási tisztviselők ellen indítható fegyelmi eljárások módozatait. Fegyelmi eljárásnak van helye, ha a tisztviselő megsérti, vagy hanyagul teljesíti törvényben, kormány- és szabályrendeletekben meg szabott kötelességeit, ha botrányt okozó erkölcstelen életet él, vagy ilyennemű kihágást követ el. A 9. §. alapján csekélyebb vétségnél dorgálásra és 50 forintig terjedhető bírságra, súlyosabb vétség, vagy visszaesés esetén 500 forintig terjedhető bírsággal, vagy hivatalvesztéssel sújtható a közigazgatási tisztviselő. Ezen paragrafus igen tág diszkrecionális jogokat biztosít a fegyelmi hatalmat gyakorló funkcionáriusoknak. Módot nyújt a fegyelmi vétségek túlságos enyhe kezelésére, másrészt lehetővé teszi a fegyelmi jog felhasználását egyes személyek üldözésére s tág teret nyit a bűnbakkeresésnek. A hivatalvesztésre ítélt tisztviselő a rendes tisztújítás előtt újból meg nem választható,

sőt ki sem nevezhető. Szolgálati képességét végleg azonban csak akkor veszíti el, ha másodszer is hivatalvesztésre ítélik. Ha tisztviselő büntetendő cselekményt követ el, az eljáró törvényszék az ítéletet megküldi az illetékes közigazgatási bizottságnak, ez a fegyelmi szempontból szükséges intézkedéseket megteszi. A közigazgatási tisztviselők büntetendő cselekményeit a büntető-törvénykönyv alapján bírálják el (megvesztegetés, hivatalos hatalommal való visszaélés, stb.).

Külön törvény: az 1869. évi IV. t.-c. intézkedik a bírói összeférhetetlenségről szóló, csak olyan 26. életévét betöltött feddhetetlen jellemű polgár lehet, aki csőd vagy gondnokság alatt nem áll. A bíró pártatlanságának és érdektelenségének megóvása céljából a bíró nem lehet egyszerre mind országgyűlési képviselő, gyakorló ügyvéd, vagy ügynök és nem viselhet semminemű más valóságos vagy tiszteletbeli hivatalt, nem lehet tanár vagy tanító, nem folytathat kereskedést vagy ipart, vagy olyan foglalkozást, amely hivatalos kötelezettségeinek teljesítésében gátolná, vagy a bírói függetlenséggel nem férne össze; nem lehet politikai folyóiratnak sem kiadója, sem szerkesztője, sem tulajdonosa. Bíró nem fogadhat el magánosoktól sem nyugdíjat, sem bárminemű javadalmazást. Ha ilyet kinevezése előtt szerzett volna, tartozik arról kineveztetése előtt lemondani. A bíró tagja lehet ugyan városi vagy megyei törvényhatóságnak, vagy képviselőtestületnek, de azoktól kiküldetést vagy megbízatást nem fogadhat el. Nem lehet tagja politikai vagy munkásegyletnek. A bíró nem lehet az állam által segélyezett vagy koncessziós vállalat tulajdonosa, elnöke, igazgatója, igazgatósági, vagy felügyelőbizottsági tagja, még ideiglenesen, fizetés nélkül sem; csak olyan gyámságot, vagy gondnokságot fogadhat el, amely őt törvéynél vagy végrendeletnél fogva illeti. Az egyes törvényszékeknél működő bírák nem lehetnek egymásnak fel- vagy lemenő ágbeli rokonai, nem lehetnek harmadízigen oldalrokonságban, másodízigen sógor-ságban, továbbá fogadott szülői, vagy gyermeki viszonyban. A bíró függetlenségének védelmét célozza a bírónak elmozdíthatatlansága, kivéve a törvényben meghatározott eseteket.

A bírót a törvényben meghatározott eseteken kívül más bírósághoz áthelyezni, vagy előléptetni csak saját akaratával lehet (16. §.). A közigazgatási tisztviselők felelősségéről szóló

tág és határozatlan törvényes rendelkezésekkel szemben az 1871. évi Vili. t.-c. a bírók és bírósági hivatalnokok felelősségét szabatosan körülírja. A törvény megkülönböztet hivatali büntetteket és szabatosan meghatározott fegyelmi vétségeket. A hivatali büntettek mindegyike bünvádi eljárás megindítását és elítélés esetén hivatalvesztést von maga után. A hivatali büntettek: a hivatali titok közlése, a megvesztegettetek, a zsarolás, az erőszak, a hamisítás, a sikkasztás. Ezen büntettek ismérvei is jogászai szabatossággal vannak körülírva.

A hivatali titok közlésének büntettét követi <el az a bíró, aki oly tényeket, vagy iratokat, amelyek csak hivatali állásánál fogva juthattak tudomására, másokkal közöl, hogy ezzel kárt, vagy magának vagy másoknak illetéktelen hasznot okozzon.

A megvesztegettetés büntettét követi el az a bíró vagy bírósági hivatalnok, aki valamely hivatalába vágó cselekménynek teljesítéséért vagy elmulasztásáért ajándékot fogad el, az erre vonatkozó Ígéretet vissza nem utasítja, a hozzátartozói által akarata ellenére elfogadott ajándékot tudomásvétel után három nap alatt vissza nem juttatja, vagy a tény fel nem jelenti.

Zsarolás büntette forog fenn, hogyha a bíró, vagy bírói hivatalnok valakit, hivatali hatalmával visszaélve, valamely cselekvésre, tűrésre, vagy mulasztásra törvényellenesen kényszerít.

Az erőszak büntettét követi el az a bíró, aki tudva ártatlan embert bűnvizsgálat alá helyez ellenséges indulatból, valakit törvényes ok nélkül személyes szabadságától megfoszt, a letartóztatást vagy fogságot a törvény által meghatározott időn túl meghosszabbítja, vagy a jogerőre emelkedett szabadlábra helyező végzést 24 óra alatt végre nem hajtja. Aki hivatali tekintélyét arra használja fel, hogy tanúra vagy szakértőre törvényellenes befolyást gyakoroljon, vagy aki ezen cél elérésére a féllal, vádlottal, tanúval, vagy szakértővel szemben fenyegető vagy kényszerítő eszközt használ.

Hamisítást követ el az a bíró, vagy bírósági hivatalnok, aki a jegyzőkönyvet vagy okiratot szándékosan nem híven szerkeszti, úgy, hogy ebből valaki részére illetéktelen haszon, vagy jogellenes kár járul. Fenti okiratok szándékos megronthatása vagy megmásítása ugyanilyen elbírálás alá esik. Ugyan-

ezen büntettet elköveti a hites fordító is, akár írásba foglalt fordításával, akár szóbeli tolmácsolásával.

Hivatali sikkasztásnak minősül nemcsak átvett pénz, értékpapír elidegenítése, hanem a bíróság őrizete alatt lévő valamely okirat elrejtése, elidegenítése, vagy megsemmisítése is.

A bírák és bírósági hivatalnokok által elkövethető fontosabb fegyelmi vétségek a következők: Ha a bíró oly ügyben, amelyben az eljárás és határozat azon bíróságot illeti, melynek ő tagja, valamely fél részére periratot szerkeszt, vagy szerkesztet, átvizsgál, vagy megváltoztat, vagy hivatalos működésén kívül a per vitelére útmutatást vagy tanácsot ad; az eljáró bíróság valamelyik tagjára érdekeltségből vagy ellenszenvből valamely jogügy, vagy bírói cselekmény mikénti elintézését befolyásolni igyekszik. Végül, ha a bírósági személyzethez nem tartozó egyének által használat végett ítéleti vagy érdemleges határozati tervezetet készített vagy elfogad. Általában fegyelmi vétséget követ el az, aki hivatali kötelességét vétkesen megszegi ugyan, de nem azon célból, hogy magának vagy másnak illetéktelen hasznot, vagy jogtalan kárt okozzon; aki botrányos magaviselete miatt a tiszteletre és bizalomra méltatlanná válik.

A fegyelmi vétségek elbírálását és büntetését a fegyelmi bíróság saját belátása szerint rosszalással, feddéssel, pénzbüntetéssel vagy hivatalvesztéssel sújtja.

Az 1896. évi XXXIII. t.-c. VI. fejezete a bűnvádi perrendtartás keretében szabatosan meghatározza azokat az okokat, amelyek f enf orgása esetén érdekeltség vagy elfogultság címén a bírónak valamely ügy tárgyalásából való kizárását lehet kérni.

A bíró nem tárgyalhat oly ügyet, amelyben ő maga a sértett, vagy a felesége, még ha el is vált tőle, továbbá jegyese, sőt mint jegyzőkönyvvezető sem vehet részt ilyen tárgyaláson.

Fennáll a kizárás szükségessége, ha a bíró a vádlónak, a terheltnek, a sértettnek vagy képviselőjüknek egyenes vagy oldalági rokona, unokatestvérig bezárólag, vagy ha a fentiekkel örökbefogadó, nevelőszülői vagy gyámi viszonyban van, vagy volt; ha az ügyben már mint királyi ügyész, védő, vagy mint rendőri közeg közreműködött, úgyszintén ha abban, mint

tanú, vagy mint szakértő szerepelt; ha az ügyben nyomozó vagy vizsgálati cselekményt teljesített, a vádhatározat hozásánál és a főtárgyaláson sem mint bíró, sem mint jegyzőkönyvvezető nem vehet részt; az ügy vádtanácsbeli referense nem lehet a főtárgyaláson bíró. A per felsőfokú elintézéséből ki van zárva az a bíró, aki az alsófokú elintézésben mint vizsgálóbíró, a vádtanács tagja, vagy mint ítélő bíró vett részt.

Az 1911. évi I. t.-c. 59—69. szakaszai ezen kizárási okokat analog alkalmazzák a polgári peres eljárásban is.

Az 1925. évi VIII. t.-c. 20. §-a a polgári peres eljárás és az igazságügyi szervezet módosításáról szólva megtiltja, hogy tényleges szolgálatot teljesítő bíró vagy ügyész választott bíróságnak elnöke, tagja, vagy akár jegyzőkönyvvezetője legyen.

Ez a tilalom útját állja a kísérletnek, hogy a rendes bíróságok elé tartozó ügyek választott bíróságokhoz terejtessenek. Itt a feleknek inkább volna módjukban a bíróválasztás és díjazás révén a bírót befolyásolni. A választott bíráskodás e tilalom nélkül az állami bíráskodás paródiájává fejlődhetnék ki, ami nem csekély mérvben árthatna a bíróságok tekintélyének.

A törvénykezés egyszerűsítéséről szóló 1930. XXXIV. t.-c. 131. §-a pedig megszünteti azokat a visszás állapotokat, amelyek főleg azáltal állottak elő, hogy nyugdíjba vonult bírák gyakorló ügyvédeknek vétették fel magukat.

Az ügyvédi rendtartást tárgyzó 1874. évi XXXIV. t.-c. 38. §-át a következő rendelkezés egészíti ki:

Az az ügyvéd, aki az ügyvédek lajstromába való felvétel előtt Ítélobíró, kir. ügyész vagy más köztisztviselő volt, hivatali működésének megszüntétől számított *három éven át* nem képviselhet feleket az előtt a bíróság vagy hatóság előtt, *amelynél mint bíró vagy tisztviselő működött*, illetőleg amely bíróság mellé van rendelve az a *Mr. ügyészség*, amelynek tagja volt.

Dr. Tóth József „Bírói függetlenség közigazgatási jogunkban“ (Budapest, 1930) c. művében vizsgálat alá vette közigazgatási bíráskodásunk minden ágát: a községi, a gazdasági munkaügyi, az ipari békéltető, a rendőri büntető és a gyámügyi bíráskodást, abból a szempontból, hogy a közigazgatási bíráskodást ellátó tisztviselők mennyiben rendelkeznek a bírói függetlenség követelményeivel.

A bírói függetlenség kritériumai szerinte: az áthelyezhetetlenség, az anyagi függetlenség és az összeférhetetlenségi szabályok által adott erkölcsi támasz.

A közigazgatási bíráskodás különböző ágaiban és azok különböző fokozataiban a bírói függetlenség igen különböző mérvben van megvalósítva, de csak a felsőfokon, a közigazgatási bíróság elé utalt ügyekben teljes. (1896. évi XXXVI. t.-c.).

A jó és pártatlan közigazgatást csak a közigazgatási bíráskodás alsó fokozatainak kiépítése biztosíthatja: „a közigazgatás a teljesen kiépített, független közigazgatási bíróságok nélkül csak kopár mező marad, ahol a jog egyre jobban elsovad, mert nem talál oltalmat a független bíráskodásban.”⁶⁷ *Magyary Zoltán* „A magyar közigazgatás racionalizálása“ c. munkájában szintén a közigazgatási bíráskodás kiterjesztése mellett foglal állást. (181. l.)

A hivatali, illetőleg tisztviselői összeférhetetlenséget statuálják azok a jogszabályok, amelyek a hivatalos hatalommal felruházott közfunkcionáriusok választhatóságának vagy kinevezhetőségének előfeltételeit szabályozzák, másrészt megállapítják hivatali kötelességeiket, vagy részletezik azokat a cselekményeket, amelyeket a közfelfogás alapján a törvényhozás összeférhetetlennek minősít a jó tisztviselő fogalmával és amelyeknek elkövetése hivatalvesztést von maga után.

c) KÖZTISZTVISELŐK ÉRDEKELTSÉGE MAGÁN-VÁLLALATOKNÁL.

A közigazgatási bíráskodás kiterjesztésén kívül a közigazgatási tisztviselők *helyi érdekeltségeinek* megszüntetése is elsődrendű közérdek. Sem jó bíráskodás, sem jó közigazgatás anyagilag érdekelt bíraktól és tisztviselőktől nem várható.

d) POLITIKAI ÖSSZÉRHEDETLENSÉG.

A parlamentáris államforma. Szükségessé tette az összeférhetlenség eddig ismertetett fajainak kibővítését a politikai összeférhetlenség fogalmával. A politikusok — az össze-

⁶⁷ Dr. Tóth József: *ia. m.* 75, 78—79, 81, 84—85, 90—95, 102. l.

férhetetlenség értelmében — közhatalmi jogokat közvetlenül nem gyakorolnak, hanem feladatuk ^végrehajtó hatalom közegeinek tevékenységét törvény- és szabályrendeletalkotással irányítani és felettük a politikai ellenőrzést a köz érdekében gyakorolni. Ez a szerep bizonyos befolyást biztosít a politikusoknak a tisztviselőkkel szemben és ezáltal kerülő úton a közhatalom részeseivé teszi a törvényhozó szervek tagjait.

Az állami törvényhozó szervek törvényalkotó tevékenysége szuverén tevékenység, nem tűr meg semmiféle megkötöttséget. Miután azonban a törvényalkotásban hivatali hatalommal nem rendelkező törvényhozók (országgyűlési képviselők és választott felsőházi tagok) és hivatali hatalommal rendelkező törvényhozók (miniszterek, államtitkárok, stb.) vesznek részt, gondoskodni kellett arról, hogy a hivatalos hatalommal rendelkező tagjai a törvényhozásnak az ezen hatalmat nélkülözőket ne befolyásolhassák, még pedig sem jól jövedelmező állások adományozásával, sem magas méltóságok és kitüntetések osztogatásával, sem pedig gazdasági előnyökkel, állami szállítások, koncessziók, stb. engedélyezésével. j(A politikai összeférhetetlenségről szóló jogszabályoknak kell rendezniök azt a kérdést is, hogy az államhatalommal szemben~függőségi vagy érdekeltégi viszonyban lévő egyének ne legyenek megválaszthatók a törvényhozó szervek tagjaivá, vagy ha mégis beválaszthatnának, biztosítaniuk kell a lehetőséget arra, hogy az ilyen törvényhozók a mandátumról való lemondásra, vagy az összeférhetetlenség megszüntetésére legyenek szoríthatók.

Ide sorozhatók azok az intézkedések is, amelyeknek célja a politikai jogok gyakorlásából kirekeszteni mindazokat, akik vagy büntetett előéletűk, vagy cselekvőképességük hiánya, vagy más közérdekű szempont miatt ezen jogok gyakorlására alkalmatlannak bizonyultak.

Az összeférhetlenségről szóló 1901. évi XXIV. t.-c. az országgyűlési képviselők befolyásolását az államhatalom részéről megakadályozandó abban megtiltja, hogy országgyűlési képviselő megbízatásának tartama alatt előmunkálati vagy végleges engedélyt nyerjen közhasználatú vasútra, csatornára vagy más közlekedési vállalatra, állami engedélyezés alá eső hasznot hajtó jogra (új dohánytermelési engedély, új szeszkontingens, vagy szeszkontingensének felemelése). A képvi-

selő által az államtól vásárolt, vagy az állam által a képviselőnek eladott ingatlanról, vagy hasznothajtó jogról szóló szerződés a képviselőháznak bemutatandó és a képviselőt összeférhetetlen helyzetbe juttatja, ha nem sikerül a jogügylet közérdekűségét igazolni. *Képviselőnek általában tilos bármilyen jutalom ellenében közbenjárni a kormánynál címek, kitüntetések, rendeletek adományozása, bármilyen közlekedési vállalatok engedélyezése, hatósági középítkezések megszerzése, jövedelmező jogok adományozása vagy megszüntetése, kincstári vagy alapítványi birtokok eladása és bérlete, ingó vagy ingatlan javaknak az állam által való megvétele vagy bérbevétele, italmérési engedélyek kieszközlése, állami jövedékek hasznosítása, állami megrendelések és szállítások, tarifakedvezmények, állami segélyben részesülő bármilyen vállalat érdekében.* Amilyen kimerítő és alapos a tiltott kijáráások felsorolása, annyira sajnálatos az a tény, hogy a törvény nem állapítja meg az ezen tilalom megszegőivel szemben alkalmazandó megtorló intézkedéseket.

Összeférhetlenségi törvényünk hiányos ott is, amidőn 23 §-ában megelégszik azzal, hogy a kormány által valamilyen állásba vagy hivatalba kinevezett képviselőnek, — ha ezen állása a képviselőséggel össze nem fér, — a mandátumáról kell lemondania, holott az országgyűlési képviselők függetlenségét csakis az biztosítaná teljesen, ha a kormány a képviselőt semmiféle állásba vagy javadalmazással járó hivatalba nem nevezhetné ki.

Ha a képviselő a képviselőséggel összeférő és kinevezéstől függő állami szolgálatba lép, tartozik magát új választásnak alávetni.

Az összeférhetlenségi törvény JJ-a általában kimondja, hogy országgyűlési képviselő nem viheti el oly nyilatkozatot, nem fogadhat el oly állást, amely a korona kijelölésétől, a kormány, a kormányközegek kinevezésétől függ és fizetéssel, vagy díjazással jár. Kivételnek ezen általános szabály alól a miniszterek és a politikai államtitkárok, mert ezen kivétel statuálása nélkül a parlamentáris állam nem funkcionálhatna, a törvényhozó és végrehajtó szerv között nem lehetne meg a szükséges harmónia! Kivételnek ezen szabály alól még a budapesti országos intézetek igazgatói, a fővárosi közmunkatanács elnöke,

alelnöke és kinevezett tagjai és különböző országos tanácsok tagjai, részben azért, mert az országnak ezen intézetek és tanácsok tagjainak szakértelmére szüksége van, és részben azért, mert az országos intézetek igazgatói az általuk képviselt „rang legmagasabb fokán állanak” részben azért, mert az országos tanácsok tagjainál a javadalmazás igen csekély, inkább költségterítési jellege van és a kormánytól való függőséget nem teremthet. Az országos intézetek igazgatóira vonatkozó megállapítások a budapesti tudományegyetem és műegyetem tanáaira is vonatkoznak.

Országgyűlési képviselő nem lehet az, aki az összeférhetetlenségi törvényi) szerint ismertetett viszonyban áll a kormánnyal. Ha mégis megválasztatnék, köteles az összeférhetlenségi okot 30 nap alatt megszüntetni, vagy mandátumáról lemondani. Az összeférhetlenségi törvény a XX. század eleji gazdasági és kereseti viszonyok figyelembevételével, valamint az átlagos polgári és etikai függetlenség akkori színvonalának mérlegelésével megállapítja azt, hogy a kormánnyal kötött oly üzleti szerződés, amelynek összege a 10.000 koronát meg nem haladja, nem teremt összeférhetlenséget. 20 %-os polgári haszon feltételezése mellett az 1900-as évek közfelfogása szerint 2000 korona nyereség kilátása még nem ingathatta meg a polgári függetlenséget. Csak a 2000 koronán felüli nyereség veszélyeztette az akkori nézetek szerint a törvényhozás tagjainak függetlenségét. A nemzet vagyonosodása és a kereseti lehetőségek javulása arányában ezen értékhatár a polgári és törvényhozói függetlenség veszélyeztetése nélkül volna emelhető, bár ezen a téren az emberi természet gyengeségeivel szemben való bizalmatlanság igazoltabb, mint az emberi foglalkozásokat szétépítő túlságos önbizalom és nemzeti büszkeség. Nyilvános verseny útján az államtól szerzett bérletek vagy haszonbérletek évi bérösszege nem haladhatja meg a 3000 koronát, különben összeférhetlenséget von maga után, ha a bérlő országgyűlési képviselő. Ha a kormány a szállító vagy bérbevevő, ebben az esetben az évi szállítás ára, illetőleg az évi bérösszeg nem lehet nagyobb 10,000 koronánál, különben összeférhetlenség áll elő. Nem lehetnek képviselők a kormánnyal összeköttetésben álló egyéni cégek tulajdonosai vagy

alkalmazottai, részvénytársaságok vagy szövetkezetek igazgatósági és felügyelőbizottsági tagjai és alkalmazottai.

Az országgyűlési képviselőséggel össze nem férő állást foglalnak el a törvényhatósági és községi tisztviselők is, valamint a törvényhatósági és községi tanszemélyzet, továbbá a szerzetesrendek tagjai is, a premontreiek, ciszterciek, bencések és kegyesrendiek kivételével.

Az 1925. évi. XXVI. t.-c. 182. §-a számol a háború és a forradalmak által vagyoniilag tönkretett magyar középosztály helyzetével és megengedi, hogy nemcsak az állami, de a törvényhatósági és községi tisztviselők is vállalhassanak országgyűlési képviselői megbízatást. Megroppant vezető osztályok pótlása más osztályokkal, egyike a legnehezebb politikai feladatoknak. Ez a folyamat még akkor is fájdalmas és megrázkódtatásokkal járó, ha már megszületett és kialakult az az új osztály, mely a régi vezető réteg régi örökéfé átvehetné és hivatva volna a letört osztály társadalmi és állami feladatainak betöltésére. Szintén lehetetlenséggel határos ez a feladat, ha a régi vezetőosztály elemi erejű sorscsapások súlya alatt hirtelen roppant össze és még nem alakult ki az új osztály, mely a nemzetet a történelmi fejlődés útján zökkenők nélkül tovább tudná vezetni.

A köztisztviselők kirekesztése a képviselővé választható egyének sorából a világháború után majdnem egyértelmű lett volna a magyar középosztálynak a politikai életből való kizárásával. A nemzetgyűlés nem ámította magát azzal, hogy a köztisztviselők országgyűlési képviselővé való megválaszthatósága ne volna sérelme az összeférhetlenségnek és nem teremtene aggályos függőséget. Az így keletkezett összeférhetlenségből származó veszélyeket azzal óhajtotta kiküszöbölni, hogy kötelezte a kormányt a képviselőnek fellépő köztisztviselő szabadságolására, képviselőségének tartama alatt neki eddigi szolgálatai ellenében járó nyugdíj fizetésére és megbízatásának lejártá után való reaktiválására, vagy azzal egyenlő javadalmazású — rangjának és képesítésének megfelelő — m. állásba való elhelyezésére. A megválasztott tisztviselő-képviselő országgyűlési képviselői megbízatásának tartama alatt nem nevezhető ki semmiféle magasabb javadalmazással járó állásba, de megilleti őt a kinevezés vagy választás nélkül a törvény

alapján esedékes automatikus előlépés magasabb fizetési fokozatba, esetleg osztályba. Bár ezen intézkedések kielégítő garanciáknak látszanak a köztisztviselő-képviselők politikai függetlenségének biztosítására, a törvényhozó szervek fokozottabb függetlenségének megóvása érdekében. Jrvánat9&_jfglaa, ha a magyar középosztály vagyoni regenerálódása és szellemi megújulásának beállta után az 1925. évi XXVI. t.-c. 182. §-ának hatályát újból meg lehetne szüntetni és addig is *novelláris úton kimondani, hogy köztisztviselő eddigi működési helyén nem léphet fel, hanem csak más törvényhatóság területén lévő választókerületben.*

2jgg_19%9. éviXXX. t.-c. 8. J-a az önkormányzati képvre-«elntpsflijj^^tg^jaira is megállapítja az összeférhetetlerisége)t, a) ha a főispánnáC a th.. tagjainál vagy közegeinél, üzemeinél, vagy vállalatainál saját vagy más ügyébeii vagy érdekében olyan módon, okból, vagy célból jár el, amely a köztisztességbe ütközik; b) aki a törvényhatóság érdekeit közvetlenül, vagy közvetve érintő vagyoni természetű ügyben ügyvédként, megbízottként, vagy képviselőként a törvényhatósággal szemben jár el. Nem kerül azonban összeférhetlen helyzetbe az a th. bizottsági tag, aki saját, vagy házastársa ügyében annak megbízottjaként, valamint gyermeke, gyámoltja vagy gondnokoltja képviselőjeként jár el.

A svájci kantonok alkotmánya kimondja, hogy a kantonok által fizetett tisztviselők nem lehetnek a kantoni törvényhozó szervek (Landrat) tagjai. Általában a képviselővé való megválasztásból ki vannak zárva a lelkészek is, részben azon a címen, hogy — különösen a protestáns kantonokban, — fizetésüket az államtól kapják, részben azért, mert elvileg azon az állásponton állanak, hogy a lelkészeknek tartózkodniok kell minden politikai tevékenységtől, mert az összeférhetlen a lelkeszi hivatással. A szövetségtanács 1921. áprilisában a Knellwolf és Daucourt által beterjesztett határozati javaslatnak, hogy a passzív választójogot terjesszék ki a lelkészekre, nem tett eleget. A svájci szövetségi alkotmány 75. §-a szerint a nemzetgyűlésbe beválasztható minden választójoggal bíró *világi* polgár. A szövetségi alkotmány csak a köztisztviselői állást minősítette összeférhetetlennek a nemzetgyűlési tagsággal. Egyébként pedig a sajátos svájci államszervezetből kifolyólag

tiltja a kantoni képviselői megbízás, a nemzetgyűlési képviselői megbízás, a rendi tanácsi tagság (Ständerat) és a szövetségstanácsi tagság halmozását. Aki az egyik testület tagja, nem lehet egyszerre más testület tagja, mert ez megghiúsítaná a fokozatos ellenőrzést és elgáncsolhatná a svájci értelemben vett demokrácia érvényesülését a politikai életben.

A svájci rendszer mellett politikai és gazdasági reformok elfogadtatásának és megvalósításának útja főleg a meggyőzés. Minden más politikai hatalmi eszköz alkalmazása igen nagy nehézségbe ütközik. Ez szolgál magyarázatul a demokratikus Svájc által folytatott konzervatív politikának, mert a radikális demokratikus újításokat ellensúlyozza a különböző alkotmányos szervek tagságai között létesített összeférhetlenség és a svájci törvényalkotás hosszadalmas procedúrája. A lakosság egy csoportjának kívánságára népszavazás döntött 1922. június 12-én azon indítvány tekintetében, hogy a szövetségi alkotmány 77. §-ának megváltoztatásával engedjék meg a köztisztviselők beválasztása a nemzetgyűlésbe. A javaslat mellett szavazott 160.181 szavazó, ellene 257.469. A hivatási képviselők (Standesräte) közül a választás mellett szavazott 4 egész és 2 fél szavazat, ellene 15 egész és 4 fél szavazat. 1928. év téli ülészakájában a szociáldemokrata párt javaslatot terjesztett elő aziránt, hogy a szövetségstanács évente tegyen a nemzetgyűlésnek jelentést, hogy a nemzetgyűlési tagok milyen igazgatósági és felügyelőbizottsági tagságokkal rendelkeznek, milyen üzleti érdekeltségekkel bírnak és milyen magán- és közvállalatoknál vannak érdekelve. A szociáldemokrata párt ezen indítványát még nem okolta meg s a nemzetgyűlés titkársága szerint valószínűleg el fogják utasítani.

Az 1925. évi 294. ausztriai szövetségi törvény az összeférhetlenségről kimondja, hogy a nemzetgyűlési tagok, a polgármesterek és helyettesei és a rendezett tanácsú városok tanács-tagjai, a nemzeti tanács (Nationalrat), a szövetségstanács (Bundesrat) és tartomány gyűlések (Landtage) tagjai *nem lehetnek* elnökei, igazgatósági, vagy felügyelőbizottsági tagjai, vagy általában vezető állásban lévő *tisztviselői részvénytársaságnak, vagy bármely korlátolt felelősségű társaságnak, sem a banküzletben, sem a kereskedelemben, sem az iparban, sem közlekedésügyben, sem pedig közüzemnek vagy országos*

pénzintézetnek. Ezen tilalom analog alkalmazandó a biztosítási társaságoknál elfoglalt fenti érdekeltségekre és állásokra is. Amennyiben az állam, a tartománygyűlés vagy a város vezetősége kijelenti, hogy az ország, a tartomány, vagy a város érdekében áll, hogy valamely vállalatnál, ahol az állam, a tartomány, a város érdekelve van, érinék a vállalatnak vezetésében a fenti személyek közül valamelyik részt vegyen, ebben az esetben összeférhetetlenség nem keletkezik ugyan, de az ezen vállalatok vezetésében résztvevő nemzetgyűlési tag, stb. fizetése és tiszteletdíja, jutaléka, stb. felett az illető hatóság rendelkezik. Hivatal-, illetőleg mandátumvesztésre ítélték a fent felsorolt funkcionáriusok, ha állásukat vagy tisztségüket nyereségszerzésre használják fel, illetőleg azzal visszaélnek.

Az 1928. karácsony napján megjelent dekrétum megtiltotta a spanyol minisztereknek, törvényhozó testületek elnökeinek, az államtanácsosoknak és államtitkároknak, a minisztériumok osztályfőnökeinek, a polgári kormányzóknak és a direktórium tagjainak, hogy gazdasági vállalatban igazgatósági tagságot vállaljanak. Ezen tilalom érvényes hivatali alkalmaztatásuk megszűnését követő öt év alatt is. Kisebbrangú tisztviselőkre a tilalmi idő 2 év. Az 1929. évi francia költségvetési törvénynek Lafonte képviselő által benyújtott és a törvényhozás által elfogadott szakasza megtiltja a képviselőknek, hogy képviselői megbízatásuk tartama alatt gazdasági vállalatoknál igazgatósági tagságot vállalhassanak. A tilalom nem vonatkozik a mandátumvállalás előtt szerzett érdekeltségekre.

e) VÁLASZTÓJOG ÉS ÖSSZEFÉRHETETLENSÉG.

A politikai összeférhetetlenség az országgyűlés tagjai összeférhetetlenségének szabályozásán kívül kiterjed még annak megállapítására, hogy erkölcsi vagy más szempontokból a társadalom mely tagjai zárandók ki a közügyek intézéséből. A politikai jogoknak még oly széles kiterjesztése mellett is a társadalom a legáltalánosabb választójog életbeléptetése esetén sem nélkülözheti a politikai jogok gyakorlóinak ezen selejtezését. Akármilyen elmélettel is akarják egyesek a politikai jogok gyakorlását mint elidegeníthetetlen emberi jogot odaállítani, a józan ész és a gyakorlati élet tanulságai alapján a

társadalom nem mondhat le azon jogáról, hogy méltatlan tagjait a közügyek irányításából és befolyásolásából kikapcsolja.

A demokratikus eszmény, hogy a népek önmaguk irányítsák sorsukat és nem a sötét és titkos hatalmak, csak akkor valósulhat meg, ha a társadalom azon tagjainak kiválasztásánál, akik a társadalom életében szerepet játszanak, nem jutnak szóhoz önző osztályszempontok, előítéletek és hatalmi törekvések.

^v Ha az igazságos és közérdekű társadalmi selejtezés szabályait óhajtanok felállítani, ez elvben nem ütköznék nagyobb nehézségekbe. Mindenki hozzájárulhat azon megállapításhoz, hogy ja politikai jogok gyakorlására méltatlanok azok, akik szellemi képességeiknek és értelmi színvonaluknak alacsony volta miatt képtelenek a társadalom közös érdekeit felfogni, megérteni, vagy ha megértik és felfogják ugyan, azokhoz alkalmazkodni képtelenek. Annak elbírálása, hogy valamely korszakban kik tartoznak ebbe a kategóriába, a mindenkori törvényhozó feladata; ezt a kérdést a nemzet életérdekeinek figyelembevételével kell szabályozni.

Az 1925. évi XXVI. t.-c. kirekeszti az aktiv választójogból az állam fegyveres erejének szolgálatában álló egyéneket, mert a fegyveres erő, ha politizálhat, igen nagy kísértésnek van kitéve, hogy akaratának ne alkotmányos, hanem a sokkal gyorsabb sikert ígérő, de a társadalom békéjét annál inkább veszélyeztető fegyveres beavatkozással szerezzen érvényt. A politikai jogok gyakorlásához megkívánt szellemi képességek hiánya miatt ki vannak zárva a gondnokság alatt állók és az elmebetegek. A politikai jogok gyakorlása a függetlenség; bizonyos csekély mértékét is megkívánja, nem tételezhető fel ez a függetlenség azoknál, akik csőd alatt állanak, akik jótékonyaságból vagy közsegélyből élnek.

A megkívánt erkölcsi színvonal hiányzik azoknál, akiknek gyermekeik íelett gyakorolt atyai hatalmát a hatóság kénytelen volt megszüntetni. Aki gyermekeit nem tudja a társadalom rendes polgáraivá nevelni, aki súlyosan vét a szülői kötelességek ellen, az a köz iránti kötelességét sem fogja teljesíteni. Ugyanez áll azokra is, akiknek házastársa üzleténél vagy foglalkozásánál fogva erkölcsrendészeti ellenőrzés alatt áll; továbbá a megrögzött alkoholistákra, akiket büntett vagy

szándékosan elkövetett vétség miatt szabadságvesztés büntetésére Ítélték. A büntett súlya szerint a politikai jogok felfüggesztése a büntetés kitöltésétől számított 5, illetőleg 10 évig érvényben marad.

Akit fegyelmi úton elítéltel?: a választójogi törvénynek 175. §-ában felsorolt tilalmaknak megszegése miatt, a választójogi törvény súlyos megsértése miatt, 5 évig nem gyakorolhatja választói jogát. A közveszélyes munkakerülők a dologi házi őrizet kitöltésétől számított 5 év alatt kihágás esetén, egyébként pedig 10 év alatt nem gyakorolhatják politikai jogukat, hasonlóképpen a büntett vagy vétség miatt bírói határozat alapján előzetes letartóztatásban vagy vizsgálati fogságban lévők, vagy aki ellen nyereségvágyból elkövetett büntett vagy vétség miatt vád alá helyező határozatot hoztak, vagy főtárgyalást tűztek ki, akinek politikai jogait jogerős ítélettel felfüggesztették, akinek választójogát az országgyűlési képviselőválasztások tárgyában ítélő bíróság függesztette fel, aki az 1912: LXIII. t.-c. 13. és 20. §§-ban, az 1920: I. és 1921. évi III. t.-c.-ben felsorolt államellenes bűncselekményeket elkövette.

Minél jobban kiterjeszti a törvény az országgyűlési képviselőválasztói jogot, minél inkább megszűnik a vagyoni és értelmi cenzus szelektáló hatása, annál fokozottabban lép előtérbe az etnikai selejtezés szükségessége.

A társadalmi emelkedés útjai.

Eddig ismertettük azt a szociológiai anyagot, melyet a társadalmi összeférhetlenség jogszabályainak nevezhetünk. Tárgyuk: azoknak a cselekményeknek, ténykedéseknek konkrétizálása, melyekből a társadalomra nézve kár háramolhatik, ha azokat a társadalmi funkciók ellátásával megbízott közegek követik el. A társadalomra nézve veszélyek származhatnak abból is, ha ilyen szervei oly helyzetekbe kerülhetnek, midőn egyéni érdekeik és a közösség érdekei összeütközésbe kerülnek egymással.

A közösség érdekeit sértő cselekmények és helyzetek a társadalmi emelkedés negatív kritériumai. Sokkal nehezebb azoknak a társadalmi erőknek és törvényeknek felfedezése, amelyeknek ösztönös vagy tudatos ismerete megkönnyíti az egyének számára a társadalmi funkciók sikeres ellátását úgy, hogy lehetővé teszi érvényesülésüket, azaz társadalmi emelkedésüket is.

A történeti és szociológiai kutatás a társadalmi emelkedés törvényeit illetőleg sokáig a sötétben tapogatódzott, hiszen ezen társadalmi jelenség lényegét is soká homály borította, s csak a tömeglélektani kutatások fellendülésével vált ismertebbé. Le Bon és Wieser Frigyes az úttörők ezen a téren. Wieser Frigyes alapvető munkája, „Das Gesetz der Macht“ (Wien 1926.) korszakalkotó munka ezen a téren. Tárgyilagossága, éles megfigyelőtehetsége, páratlan széleskörű ismeretei, próféta tisztánlátása a társadalmi bonyolult életjelenségekben, megérezteték vele azon társadalmi erők és hatalmak keletkezésének módjait, amelyek az ember számára lépcsőül szolgálnak a társadalmi emelkedésben, sokszor pedig a felhajtó erőt jelentik egyesek és osztályok emelkedésében. Másrészt ezen erők keletkezése és hatása a társadalmi működések stabilizálására hat ki, mert ezen erők bizonyos mérvben a tehetetlenség törvényének szerepét veszik át a társadalom életében. Ezek nélkül az emberi életben

egy nyugodt pillanattal, egy nyugalmas helyecskével nem találkozunk, mert a társadalmi erők által cselekvésükben nem korlátozott emberek folytonos újításokkal tennék szinte tűrhetlenné az életet.

Amíg primitív a társadalom s kulturális életnek alig találjuk nyomait, ezek az erők közel járnak a nyers erőszakhoz, habár az erkölcsinek, a szelleminek, az értelmi célszerűségi megfontolásnak fejletlen csírái e fokon is megtalálhatók.

A vérközösség érzete az embernél lehetővé tette a család-
fői hatalom kialakulását. A családok szétszakadozásával nagyobb vállalkozások előtt szükségessé vált az erők egyesítése egy közös parancsnok vezetése alatt, ami a fejedelmi hatalom megszületésére vezetett. A patriarchák egyenes ágának kihalásával a fejedelmi hatalomhoz vezető út a nyers erőszak és kényszerítés mellett a vezér által elért sikerek befolyásolta választás volt. Egyes uralkodócsaládok tagjai által felmutatott sikerek a hódítás, a hódítások megtartása és a belső államkormányzat terén, a megszokás erejével gyökereztették meg ezen uralkodóházak hatalmát a nép lelkében, s a siker által létesített hatalom átváltozott öröklődő hatalommá, amelyet már csak súlyos balsikerek és katasztrófák tudtak megingatni.

A magyar államhatalom kialakulása az Árpád-házi fejedelmek és királyok alatt klasszikusan illusztrálja a társadalmi erők születésének és fejlődésének útját a választott fejedelemtől a választásba oltott örökösödési úton trónra került királyig.

A társadalmi és állami rend keletkezését lehetővé tevő úgynevezett rendteremtő erők (Ordnungsmächte) árnyékában lassankint felnövekedtek azok az erők, illetőleg hatalmak, melyeket specifikus társadalmi erőknek nevezhetünk. Wieser következetesen használja ezen erők megjelölésére a „Mächte“ szót, ezzel is jelezni akarván, hogy nem természeti erőkről van szó, hanem az emberrel kapcsolatos erőkifejtésről; embertől származó és emberrel szemben érvényesülő erőről, amelynek megjelölésére legalkalmasabb a hatalom szó, jelezvén ezen erő személyes jellegét.

A fejlődés vonala itt is a társadalmi életben a nyers kényszeren alapuló hatalomtól a szabadság felé vezető hatalmak irányában tart. Ezeket Wieser kulturhatalmakként nevezi. Ezek közül legrégebb és legnagyobb jelentőségű a vallási ha-

talom. A vallás szárnyai alatt fejlődött ki a tudomány, mely Wieser szerint hosszú időn keresztül a hit ellentétes érdekű versenytársaképpen lépett fel s csak újabban van kialakulóban a hit és a tudomány szimbiózisa. Meg lehet még említeni a művészet társadalmi hivatását és a kapitalizmus kifejlődése óta a gazdasági munka nagyfontosságú szerepét. A gazdasági hatalom a világforgalom és a nemzetközi pénztőke kialakulásával túlszárnyalja ma nem egy kis állam hatalmát.

Ezek a kulturális hatalmak enyhítették a rendteremtő hatalmak mindent szolgálatukba állító erejét és megindították az államhatalom fejlődését a nyers kényszeren alapuló intézményektől az egyéni szabadság védelmét garantáló ama intézményekig, amelyek az államérdek sérelme nélkül igyekeztek az államhatalom korlátait szűkíteni, hogy más áldásos és termékeny erők szabad fejlődésére is maradjon elegendő tér. A rabszolgaságon alapuló ókori autokrata államtól, a hűbériségen, az atyáskodó abszolutisztikus monarchián, az alkotmányos monarchián és a demokratikus köztársaságon át vezet az út a kulturális hatalmak minél szabadabb érvényesülése felé.

Nem terjeszkedhetünk ki Wieser összes megállapításainak ismertetésére, csupán azt kell leszögeznünk, hogy Wieser azon társadalmi hatalmak objektív felfedezésére törekedett, amelyeknek segítségével megmagyarázhatta a társadalmi életműködések legjelentősebbjeit.

Nem lesz érdektelen dolog rövid szemlét tartani a különböző korok felfogása felett a társadalmi emelkedés elismert jogcímeire vonatkozólag.

Az ókor nem ismerte sem az emberi egyenlőség, sem az emberi méltóság fogalmát, azért az ókorban az egyének társadalmi emelkedése erősen korlátozott volt és a társadalmi emelkedés egyetlen útja osztályok lázadása volt más osztályokkal szemben, vagyis a polgárháborúval kivívott eredmények.

Ciccotti a rabszolgaság megszűnéséről írt tanulmányában kifejti, hogy Róma hanyatlásának idejében a gazdasági érdek is szorította a rabszolgatulajdonosokat, hogy rabszolgáik felszabadításával enyhítsék azt a terhet, amely termelésükre nehezedett és termékeik árát drágította. A kolonátus intézményének keletkezése részben erre vezethető vissza, mert tehermentesítette a gazdaságot a rabszolgák életfogytiglani el-

tartásának terhe alól, másrészt azonban mégis biztosította a gazdaságok részére a“ szükséges munkaerőt. A kolonátus az átmenet a jobbágyság felé. A gazdasági előny megfontolása indította meg az ókorban a rabszolgaság felszabadításának folyamatát és hozzájárult egy nagyszámú osztály jogi értelemben vett társadalmi emelkedéséhez, 1 Ezt a munkát befejezte a kereszténység, melynek tanítása szöges ellentétben állott az ókor felfogásával, mert nem volt hajlandó többé célszerűségi szempontból a dolgozók széles rétegét csupán dolognak tekinteni és azoktól a személyes szabadságot, az emberi méltóságot és az ezt biztosító jogokat megtagadni.

A kereszténység szelleme a társadalmi emelkedés egyetlen kritériumának az emberi közösségnek tett szolgálatokat, az érdemet tekintette.

Ez a felfogás tükröződik vissza Werbőczy Hármaskönyvének I. 4. címében, ahol a társadalom vezető rétegébe, a nemességbe való felemelkedés egyedüli jogcíméül az érdem említetik: „ . . . a valóságos nemességet hadi szolgálatokkal és egyéb érdemekkel szerzik és birtokadományozással erősítik meg. A valóságos nemességet tehát katonai étellel és tudománnyal vagy egyéb lelki és testi adományokkal és erényekkel lehet megszerezni. Mert mihelyt fejedelmünk bármely állapotú embert jeles tetteiért és szolgálataiért várral vagy mezővárossal, akár pedig majorral vagy más birtokjoggal megajándékoz, az a fejedelemnek ilyen adománya által (ha azt törvényesítés követi) azonnal valóságos nemessé lesz és a parasztság állapotának minden igája alól kikerül.

1. §. És ezt az adományos szabadságot a mieink nemességnek mondják. Ahonnan az ilyen nemesek fiait joggal örökösöknek és szabadoknak nevezzük. Az ilyen nemeseket az imént említett javakban való részesülés és összeköttetésnél fogva a szent korona tagjainak tartjuk, akik senki más hatalmának alávetve nincsenek, a törvényesen megkoronázott fejedelmen kívül.“²

A középkorban az egyik rendből a másik rendbe való emelkedés csak az állami hatalom kifejezett hozzájárulásával

¹ *Dr. Ettore Ciccotti: Der Untergang der Sklaverei im Altertum.* Berlin, 1910. 226. és 228. lap.

² Werbőczy Hármaskönyve. I. r. 4. cím.

következhetett be törvényesen, az egyes rendeken belül azonban már akkor is érvényesült a jogi elismeréstől és a jogi formáktól mentes egyéni kiválóság a tudomány, a művészet, de leginkább a vagyongyűjtés terén. Ez utóbbi különösen a városi polgárságon belül érvényesült, hiszen valamely város polgárjogának a megszerzése különböző erkölcsi feltételeken kívül vagyoni cenzushoz is (házszerzés) volt kötve.³

A rendiség korában tehát a társadalmi emelkedés előfeltétele az uralkodók kegye volt és ha e kegy gyakorlását csak a köznek tett szolgálatok befolyásolták, akkor az akkori viszonyokból kiindulva a legideálisabb megoldással állunk szemben. A középkori fejedelmek azonban szintén gyarló emberek voltak és azért a nemesség adományozása nemcsak a köznek teljesített szolgálatok jutalma volt, hanem megtörtént az is, hogy a fejedelem a neki tett személyes szolgálatokat, amelyek olykor a köz érdekével s a törvények rendelkezéseivel és az erkölcsi parancsolatokkal is ellentétben állottak, szintén kiváltságok adományozásával jutalmazta. A hűbériség felbomlásával, az ököljog korában, valamint a török hódoltság zűrzavaros éveiben, újból a nyers erőszak lép előtérbe s a hatalmaskodással szerzett birtok, a nemességlevelekkel űzött szédelgések különböző fajai is szerepet kezdenek játszani.

A magyar jogfejlődés szabadelvű felfogására jellemző, hogy a műveltség terjedésével a török hódoltság utáni időben elismerték a honoráciorok személyes nemességét is, amivel a kultúrhatalmak hordozói iránt fejezte ki elismerését a magyar társadalom.

A polgári szellem előretörése a munka, a szorgalom, a takarékoság, a vagyonszerzés megbecsülését jelenti s ezzel előtérbe nyomul a kapitalisztikus szellem, a bourgeois életfelfogás, mely az összes értékeket átértékelte, az összes emberi szolgálatokat újra rangsorozta a termelés fokozása, a forgalom pénzben kifejezett összegének növelése, a nemzeti gazdagodás gyorsítása érdekében. Az ethikai és szociális szempontok háttérbeszorításával a kapitalisztikus szellem érezte hatását a társadalmi emelkedés folyamatára is.

³ *Kolosvári és Övári: A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye.* Budapest, 1885—1904. II. 2. 147. 1. (Kassa 1607.) 326. 1. (Kassa 1700.) IV. 2. 149. 1. (Nagyszombat 1571.) stb.

A gazdasági tevékenység, a munka fontossága és társadalmi súlya eleinte észrevétlenül, később szemelláthatóan gyarapodott. A megindult tőkeképződés, a természettudományok fejlődése a világkereskedelem kifejlődése lehetővé tették a géperejű termelést. A termelés technikai tökéletesedésével a nagyüzemek termelésttechnikai és gazdasági előnyei mindjobban előtérbe lépnek és ezzel a tőkének, mint termelési tényezőnek, szerepe is. A *tőke* kezdetben mint a szabadság érdekében működő hatalom lépett sorompóba, de amidőn sikerült a munkásosztályt függőségi helyzetbe hoznia, ráeszmélt, hogy itt egy erő, egy új hatalom született,⁴ mely mint kereskedelmi tőke, mint banktőke, a földbirtokososztállyal és a honoráciorokkal szemben politikai uralom szerzésére használható.

A tőke minden ellenállást elsöprő hatalmával szemben a többi társadalmi hatalmak mind, kisebb vagy nagyobb mérvben, háttérbe szorultak. Még a közpályán elérhető társadalmi emelkedés is szenvedett a tőke nyomásától. Wieser szerint a mai demokrácia semmi egyéb, mint az államhatalom kiszolgáltatása a politikai pártoknak. A politikai pártok versenyében pedig az a párt győzedelmeskedik, amelyiknek a nép politikai befolyásolása érdekében a legnagyobb anyagi eszközök állnak rendelkezésre, amely legtöbb pénzt költ a választáskor, a legnagyobb propagandát fejt ki és a legügyesebb embereket tudja nyílt vagy burkolt lekötéssel szolgálatába állítani. A mai demokratikus berendezkedés mellett az államhatalom legfőbb polcaira már nem igen lehet hivatalnoki szolgálat útján felemelkedni, hanem ezen legbefolyásosabb állások és hatalmi pozíciók betöltését a politikai pártok maguknak tartják fenn és oda bizalmi embereiket ültetik be.

A már valamennyire iparosodott államokban a tőke pozíciója oly erős, hogy az államhatalom szinte a nagytőke gazdasági érdekképviselőjének tekinthető. Pusztán a nagytőke eszélyességének tudható be, hogy hatalmával nem kérkedik nyíltan és az államhatalomnak bizonyos látszatönállóságot enged, hogy demokratikus kormányforma fedezete mellett üzőtt hatalmi politikáját a tömegek előtt leplezze, mert a tömegek szavazatára mindig szükség van.

⁴ Friedrich Wieser: Das Gesetz der Macht. 423. 1.

A társadalmi emelkedés sémája a mai demokráciába burkolt kapitalisztikus korszakban sokkal egyszerűbb és egyenesebb vonalú. Gazdasági hatalmat kell szerezni, ennek nyomában szinte automatikusan bekövetkezik a társadalmi emelkedés. A társadalmi emelkedés útjába ethikai, szociális, büntetőjogi és politikai összeférhetlenségi szempontból állított akadályok korunkban — relative — sokkal kisebbek, mint a múltban. A tőke még ma is individualisztikus hatalom. A kapitalizmus bölcsőjét az individualista világnézet ringatta s ez igyekezett lerázni mindazokat a béklyókat, amelyeket érvényesítése, a korlátoktól mentes gazdasági tevékenység útjába, akár a régi társadalom erkölcsi és jogi meggyőződése, akár a régi államhatalom állított. A modern vállalkozó minden új és régi intézményt aszerint értékelt, hogy mennyire kedvezett szabad vagyongyűjtő tevékenységének.

A középkorban és az újkor elején a társadalmi emelkedés lehetősége nagymérvben kötve volt a társadalomban uralkodó hatalmak nyilvános elismeréséhez. A modern vállalkozó nem szorul arra, hogy a termelés és vagyonszerzés terén elért sikereit valaki elismerje és méltányolja és ezektől tegye függővé társadalmi emelkedését. A kapitalizmus szelleme úgy átgúrta egész közfelfogásunkat, társadalmi és állami berendezkedésünket, hogy a nagyvagyonszerzők, a gazdasági hatalom pionírjai, hatalmukra támaszkodva szabályozhatják pályájuk fölfelé ívelését.

Ének ellenére az állam ma sem nélkülözi azokat a lehetőségeket, amelyek igénybevételével befolyást gyakorolhat a társadalmi emelkedés közérdekű szabályozására.

Az összeférhetetlenség mint társadalmi funkció.

A társadalmi élet jelenségeiben a biológiai és pszichológiai törvények olyan egymásrahatásával állunk szemben, amelynél a természeti környezet erőin és hatásain kívül nagy szerepet játszik az emberi lélek vagy szellem, mint önálló célkitűző és bizonyos határokon belül a természeti erők játékát irányító, valamint a biológiai és pszichológiai folyamatokat v befolyásoló tényező.

Spencer Herbert a társadalmi jelenségeket a biológiai törvényeken keresztül vélte legsikeresebben megközelíthetni.¹ A társadalmat oly önálló egésznek mondja, amely különálló egységekből alakul, de ezek halmazatában mégis bizonyos összefüggés áll elő, azon elrendezések állandósága folytán, amelyek közöttük az általuk elfoglalt területen jönnek létre. A társadalom sajátosságai megegyeznek az élő test sajátosságaival.

Spencer Herbert az élő test és a társadalom azonos tulajdonságainak összehasonlításán kívül kiterjeszkedik a két szervezet közötti különbségekre is, azonban csak egy-két különbség megállapítására szorítkozik és mellőzi azokat a különbségeket, amelyek a társadalmi jelenségeket a biológiai törvények síkjából az ismeretlen szellemi régiókba emelik ki és megfigyelés által nehezen közelíthetők meg.

Szerinte „a társadalom részei közötti állandó viszonylatok analógok azokkal az állandó viszonylatokkal, melyek az élő test részei között fenállanak“.

Holott az élő test részei közötti összefüggés a biológiai törvények uralma alatt áll, a sejtek közötti összeköttetés kémiai és biológiai kapcsolatokkal kombinált fizikai összeköttetés..

¹ *Collins F. Howard*: Spencer Herbert synthetikus filozófiájának kivonata. Budapest 1903. 441.1. (Akivonat helyességét a szerző elismerte.)

A társadalom egységei között ilyen összefüggés nincs. A társadalom minden sejtje oly önálló egész, amelynek a halmazat életétől biológiailag független élete van. Az összefüggés a társadalom és sejtjei között nem oly szükségszerű, mint amilyen az organizmus sejtjeinek összefüggése, meg is szüntethető a társadalom részei életének veszélyeztetése nélkül. A társadalom minden sejtje kiválhat a társadalomból és csatlakozhatik egy más társadalomhoz. De még erre sincs kényszerítve, mert a társadalom minden egyes része választhatja a társtalan remeteéletet is. A társadalom részeinek összefüggése a halmazat életével nem szükségszerű többé, hanem a rész elhatározásából meg is szüntethető, annak szabad választása szerint.

Az élő test élete a biológiai kauzalitás, a társadalom élete a teleológiai kauzalitás uralma alatt áll, ez kitűnik abból is, hogy az élő test élettartamát a test fajára érvényes biológiai törvény határozza meg, míg a társadalom élettartama elvileg korlátlanak vehető és életének megszűnése nem immanens törvények miatt következik be, hanem csak valamely külső katasztrófa (pl. egy szigetállam elsüllyedése), vagy a társadalom tagjainak elhatározása következtében.

Maga Spencer Herbert is elismeri, hogy „a társadalmi halmazat, bár nem összefüggő valami, mégis élő egészé lesz az indulati és szellemi nyelv útján“. Ezzel ugyan nem jelölte meg a társadalom keletkezésének okát, hanem csak azt a módot, illetőleg eszközt, amelynek segítségével a társadalom keletkezésére vezető erők kifejezésre jutnak. Az egyes nemzeti társadalmak keletkezésére vezetnek a közös származás, közös sors, közös világnézet stb., szóval kizárólag olyan tényezők, amelyek hatásukat csakis akkor fejthetik ki, ha ezen tényezők öntudatunkban felmerültek s szellemünkkel megismertük őket. Immár harmadízben találkozunk tehát szellemi funkciókkal és szellemi hatóerőkkel, mint a társadalom részeinek kölcsönös függést okozó létesítőivel.

Spencer szerint „az élő test folytonos növekedése közben részei hasonlótlanok lesznek és a részek különböződéssel megindul a társadalmi működések progresszív különböződése is“. Az élő test részei e különbözőzés folyamán anyagi összetételükben is és funkcióikban is különbözőkké válnak. Más a csontsejt, az izomsejt, az idegsejt anyaga és funkciója is. A

társadalom egységei anyagi összetételükben, sőt formáikban is ugyanazok. Biológiailag ember és ember között semmiféle különbség nincsen. A differencia csak a különböző testi és szellemi munkára való képességben és a társadalom részei által végzett funkciókban mutatkozik. Sőt a társadalom életében előfordul az az anomália is, hogy kevésbé képesített és alkalmas egyének végeznek bizonyos magasabbrendű társadalmi funkciókat, míg az ezen funkciók elvégzésére sokkal megfelelőbb emberek alacsonyabbrendű funkciók végzésére vannak a viszonyok által szorítva.

Ha a sejtek különbözőzési folyamata révén az őssejt egyszer már idegsejtté alakul, akkor ezen sejt ezentúl már csak idegfunkciók végzésére alkalmas. A társadalmat alkotó ember azonban elvben mindenféle funkció elvégzésére alkalmas. Ugyanazon személy alkalmas a kisiparos, a nagyiparos, a politikus, de a miniszter funkciójának ellátására is. Az élő test sejtjei ezzel szemben mindig ugyanazon sejtek maradnak, az izomsejtből nem lesz soha agysejt.

A sejtek szaporodása révén hasonló sejtek állanak elő, funkcióik megegyezők. A társadalom részeinek, az embereknek szaporodása révén más és más funkcióra alkalmas egyének keletkeznek, előttünk ismeretlen erők hatása alatt. Az apa miniszterelnök lehetett, az egyik utódja kereskedő, a másik meg mint börtöntöltelék élheti le életét. A társadalom egyes részeinek funkciója tehát nem biológiai származás, hanem a társadalom, illetőleg annak egyes szervei által célszerűségi Ítéletek útján, de sokszor a társadalmi erők vak játéka alapján állapíttatik meg. A sejt életfolyamataiban és funkcióiban a biológiai törvények által kötött, az ember testi életében szintén a biológiai törvények uralma alatt él, társadalmi életében és funkcióiban ellenben a teremtő öntudat szabadságát élvezzi.

Az akarat és az értelem együttes kombinált funkciói teszik lehetővé a társadalom keletkezését és életét. Ez a társadalomnak rendkívüli mozgékonyt és alkalmazkodási képességet kölcsönöz.

Az organizmus sejtjei között létesült munkamegosztás, ha már egyszer évszázadok vagy évezredek folyamán kialakult, nem változtatható meg. A társadalom részei közötti munkamegosztás, alá- és fölérendeltségi viszony, nemcsak egyszer,

de többször is megváltoztatható, tisztára célszerűségi szempontok szerint, még a társadalom ugyanazon részének életében is. Ezzel szemben az élő testben az elkülönödés, a specializálódás, az organizmus immanens törvényei alapján megy végbe, ha elfogadjuk a kiválasztódás és fejlődés elvét, de csak a generációk mérhetetlen hosszú során át. A fejlődés a biológiában százezer éveket igényel, a társadalom fejlődésében megfelelő évszázadokkal is.

Ha a biológiai törvények síkjából kiindulva vizsgáljuk a társadalmi jelenségeket, akkor még egy olyan tünemény ötlük a szemünkbe, amelyet sehogyan sem tudunk a biológiai törvények keretében elhelyezni.

A társadalom részeit képező emberek cselekedeteinek és ténykedéseinek egy része kizárólag a cselekvő emberre hat vissza anélkül, hogy mást ez az esemény bármilyen formában érintene, pl. ha vizet hozok magamnak a folyóról, vagy az úton megyek valahová. Ténykedéseimnek egy másik része ugyan más érdekeit, mások gazdálkodását is érinti, de az illető nem emel ellenük kifogást, mert szintén megtalálja mellettük számítását, pl. ha munkaszámomat másnak kölcsön adom, vagy ha olcsó áron bizonyos jóminőségű árut engedek át valakinek. Vannak azonban oly emberi cselekedetek, illetve magatartások is, amelyek ellen a társadalmat alkotó emberek bármelyike azonnal tiltakozik, s ha nincs igazságszolgáltatás, akkor az önbíráskodás terére lép. A társadalom azonban már eljutott az igazságszolgáltatási szervek megalkotásáig s többnyire ezeknél keresi sértett érdekeinek védelmét. *A társadalom életében találkozunk tehát oly viszonyokkal, amelyekben a követendő magatartást a társadalom tagjainak közmeggyőződése erkölcsi nézetekkel és a jog előírásaival szabályozza.* A biológiai törvények síkjában jogról és erkölcsről beszélni képtelenség volna. Az erkölcs és jog egy magasabbrendű lét jelzői. Sem az élő testeket képező sejtek életében, sem az egyes élő testek egymásközötti viszonyában nem tudunk elképzelni olyan jelenségeket, amelyek erkölcsi vagy jogi szabályozást igényelnének. Az élő testet képező sejteknek nincsenek és nem is lehetnek egymással ellentétes érdekeik, életük, együttműködésük és munkamegosztásuk a biológiai törvények által szabályoztatnak, ezek ellen az élők világában lázadás nem fordulhat elő.

Valamely természeti törvény érvényének ideiglenes megszüntetésére való törekvés, valamely természeti törvény hatásának, pl. a nehézkedés törvényének legyőzése repülőgépekkel, csak a lét azon síkjában fordulhat elő, ahol egy olyan tényező jelent meg, amely öntudattal bír, fel tud emelkedni a természeti törvények megismeréséig s akarattal és értelemmel rendelkezik ezen természeti törvények igájába hajtására.

Az erkölcsnek és jognak értelme csak úgy van, ha azt mint a társadalmi élet egy bizonyos területének teleologikus rendezéseképen fogjuk föl, melynek célja a társasélet lehetővé tétele.

A társadalom részeinek, az embereknek beavatkozási képessége a természeti törvények működésébe, a társadalom életével kapcsolatos szellemi jellegű funkciók ellátása, oly erőt tételeznek fel az emberben, amelynek magasabbrendűnek kell lennie, mint a természet világában működő erők. Ez az erő, amelyet léleknek neveznek, a természeti erőkkel szembeállítható faktor, minden emberben külön megvan és ez az erő a bázisa és egyszersmind ágense is az ember társadalmi funkcióinak. A Jeleknek nevezett erő a székhelye azoknak a képességeknek és működéseknek, amelyek az embert kiemelik a biológiai síkból és arra képesítik, hogy szerves élőlény mivolta ellenére, a biológia síkjából kiemelkedő funkciókat végezzen. Ez az erő, a lélek annyira ráüti bélyegét az emberi testre, hogy az embert nem a teste szerint különböztetjük meg a többi embertől, hanem lelki, szellemi habitusa szerint. Ez az erő avatja az embert egyéniséggé.

Dékány István az egyén jellemvonásait a következőkben foglalja össze: „az egyének abban különböznek a tárgyaktól, hogy az egyéneknek maguk által kitűzött céljaik vannak, a tárgyak pedig a célok szolgálatába állított eszközök. Az egyén legelső sorban a maga céljait tűzi ki, meg akar élni, fenn akarja magát tartani és minden, ami ennek útjában áll, előtte akadály, melyet erejéhez képest eltávolítani igyekszik útjából.“²

Különböző gyakorlati szempontok, különböző történelmi körülmények azonban arra vezetnek, hogy a társadalom bizo-

² Dékány István: Bevezetés a társadalom lélektanába. Pécs, 1922. 50..1. — Dékány István: A társas én. Athenaeum, 1924. 38. 1.

nyos működéseinek megkönnyítése érdekében azok ellátását egy egyénre, vagy néhány egyénre bízta.

Összefoglalva az eddig kifejtetteket, a társadalmat lelkes egyénekből álló, elvben korlátlan élettartamú organizmusnak tekinthetjük. Keletkezésének előfeltétele a közös érdek, az egymásrautaltság felismerése. Létesítésének eszköze nem fizikai és vegyi folyamat, mint az élő testeknél, hanem az egyének funkciója. A társadalom fejlődése nem biológiai jellegű. A társadalom differenciálódása nem a részek vegyületeiben és összetételeiben mutatkozik, mint az élő testeknél, hanem csak azok funkcióiban jelentkezik, az egyén céltudatos megfontolása eredményeképpen. A társadalom szerveinek működését szintén nem a szükségképpen természeti törvények, hanem az erkölcs és jog szabályozzák.

Aristoteles felfogása szerint a társadalom morális organizmus, e meghatározás egyezik tehát a társadalomnak természettudományi alapon kifejtett, biológiai és pszichológiai törvények figyelembevételével kiépített fogalmával.

Ez a kifejezés: „morális organizmus“ talán nem a legszerencsésebb, de mindenesetre helyesebb, mintha az élő testek analógiájaképpen, a biológiai organizmussal rokon-valaminek képzeljük.

A társadalom egy sui generis organizmus, amely a részeit alkotó emberek kettős természete következtében kettős jelleggel bír. Amennyi vita folyik az ember valódi természete és lényege körül, ugyanannyi vita folyik a Janus-arcú társadalom természete körül is.

A társadalom részeit élő, anyagi testek, az emberek képezik, a társadalom jellegzetes funkciói azonban mind szellemi természetűek. Az emberek táplálkozása pl. nem a társadalomnak mint olyannak funkciója, mert az emberek a társadalmon kívüli állapotban is táplálkoztak és táplálkoznak.

A törvényhozás, a tudomány és művészetek kifejlődése viszont társadalom nélkül elképzelhetetlen.

Az ember a társadalom sui generis organizmusának megteremtésével lehetővé tette a sok téren ellentétes érdekű egyének erőinek és képességeinek összefogását és felfokozását, a természet erőinek az emberiség szolgálatába való állítását, a haladást és fejlődést a civilizáció, a kultúra és a szociális igaz-

ságosság megvalósítása terén. Ezen organizmus nélkül minden generáció újra kezdené a létért való küzdelmet, anélkül, hogy az elődök verejtékes munkájának hasznát vehetné.

A társadalmi emelkedés a társadalom differenciálódásának oly sajátos fázisa, amelynek analógiáját az élő testek differenciálódási folyamatában hiába keressük. Az élő testek részeinek hasonlótlanul válásával különböző szervek alakulnak ki, ezek feladata és működése más és más, hogy az élő test lét-fentartási küzdelmei eredményesebbek legyenek. Ugyanazon eredményhez jutunk, ha a társadalom szerveinek és ezek működésének differenciálódását vizsgáljuk.

A lényeges különbség a két differenciálódás között a fentiekben előadottakon kívül az, hogy differenciálódás folyamán a sejt anyaga és működése is változik, a társadalom sejtje, az ember azonban anyagában nem változik, csak működésében áll be változás. Az élő test differenciálódása mérhetetlen hosszú folyamat eredménye, a társadalom differenciálódása ezzel szemben aránylag igen gyorsan folyik le és a bekövetkezett differenciálódás szabad mérlegelés szerint változtatható. A társadalom szerveinek alkalmazkodó képessége bámulatosan nagy. Az élő test szervei a természeti törvények erejénél fogva alá vannak rendelve az organizmus életcéljának, az organizmus életfolyamatába való bekapcsolódásuk oly szoros, hogy azzal egynek látszanak. A szerveknek nincsenek külön igényeik és szükségleteik. A táplálék felvétele a száj és gyomor útján történik és automatikusan minden szerv megkapja a táplálékból a maga részét, amennyire szüksége van.

A társadalom szerveinek összefüggése a társadalom életével nem ilyen szoros: “A társadalomnak külön intézményesen kellett megoldania azt a kérdést, hogy gondoskodják azon egyenekről, akik minden idejüket a társadalom funkcióinak ellátására szentelik s így az emberi test számára szükséges élelmezésről stb.-ről külön nem gondoskodhatnak, mert ha ezt tennék, ez társadalmi működésük rovására menne és annak megbízhatóságát, pontosságát és céltudatosságát károsan befolyásolná. A társadalmi működés differenciálódásával a funkciók ellátására külön szervek, intézmények létesülnek, ez intézmények részei, az egyének, nem mindig ugyanazok, hanem szükség szerint változnak, illetőleg tudatosan változtattnak. A meg nem

felelő tisztviselőt a társadalom elmozdítja állásából és mást ültet a helyébe. A község és az állam, a társadalom ezen szervezett alakzatai bonyolult szabályzatokat készítenek, alkotmányokat hoznak, hogy a legjobban biztosítható legyen az a cél, hogy a társadalom legalkalmasabb egyénei bízzanak meg a különböző társadalmi működések ellátásával.

A társadalom egyes szervei, intézményei nem egyszer a társadalom érdekeivel ellentétes célokat követnek és ezzel súlyos zavarokat okoznak a társadalom életfolyamataiban. Ez nem volna lehetséges, ha az ember csak a sejt egyszerű tovább fejlődésének volna eredménye és ha az emberben nem lépne fel egy, a természet világában ismeretlen új erő, amely az embert szabad elhatározóképessege, vagyis önálló célkitűzései révén egyéniséggé avatja, amialtal az ember a természetre és annak törvényeire nézve misztériummá válik.

Az élő test szerveit mindig ugyanazon a módon, ugyanazon séma szerint táplálja. A társadalom szerveinek élelmezéséről, szükségleteinek ellátásáról többféle úton gondoskodhatik és a megoldási módokat tetszése szerint kombinálhatja. Ellátásukra rendelhet földbirtokot, szedhet a részükre külön céladót, kihasznál részükre egy összeget az általános adókból, szoríthatja őket arra, hogy illetékekből éljenek, stb.

Egészen sajtáságos fényt vet a társadalomra az a jelenség, hogy sok szervéről anyagiakban igen szűkösen gondoskodik, de ezzel szemben hatalommal, egy spirituális táplálékkal kárpótolja őket. Azt lehetne erre felelni, hogy ez azért történik, mert a hatalmat könnyű anyagi előnyökre felváltani. Egészséges, életerős társadalmak a hatalomnak aprópénzre váltását azonban nem tűrik és gondoskodnak róla, hogy ez meg ne történhessék/A magyar törvények, valamint a magyar törvényhatóságok és városok szabályrendeletei is számtalan intézkedést tartalmaznak, melyeknek célja a honoris causa officium birtokosait arra szorítani, hogy elégedjenek meg a hatalom élvezetével, illetőleg azzal a megnyugtató erkölcsi érzéssel, hogy hatalmukat az isteni és emberi törvények előírásai szeriEt a közösség javára használhatják.

Werbőczy Hármaskönyvének előbeszédében bőven kifejti, milyeneknek kell lenniök a jó törvényeknek, majd magasztos gondolatokkal jellemzi a jó bíró tulajdonságait. Nem egy városi

tanács Werbőczy ezen fenkölt fejtegetéseinek átírását iktatta statútumaiba, hogy bírái mindig szem előtt tartsák.³

Az 1505. évi székely nemzeti konstitúció hangsúlyozza, hogy a bírák sem szeretetre, sem gyűlölségre, sem könyörgésre, sem pedig a maguk hasznukra nézve nem, hanem csak az egy Istenre és annak igazságát szemek előtt viselvén ítéljenek,* és mindjárt utána megjegyzi, hogyha valamelyik bíró az igaz útból letérne, az olyan mindjárt örök számkivetésre szentenciáztassék, minden ingó-bingó marháját és örökségeit elveszesse és annakutána Székelyországban ne maradjon.

Körmöcbánya 1629. évi városi statútuma szerint a bíró a következő fogadalmat tette: „Isten segítségével, a tiszteletreméltó tanács és a becsült és tisztelt község támogatásával terhes bírói tisztemet szívesen és készséggel fogom viselni és abban fáradni, hogy Isten dicsősége és a város haszna gyarapodjék“⁴

Rokon ezzel a jelenséggel az az intézkedés is, amely a különböző társadalmi funkciók ellátóit osztályokba, rendekbe sorolja és a különböző rendek tagjait, a funkciók fontossága szerint, különböző jogokkal és kiváltságokkal ruházza fel.

A kereszténység lassan megszüntette azokat az előítéleteket, amelyek sokáig akadályozták a rabszolgaság megszüntetését és a rendi jogegyenlőség kifejlődését, s így az érdemes és méltó egyének szabad társadalmi emelkedését lehetővé tette Kasztszéllem és kereszténység egymással nem férhet meg. A rendiség eltörlésével a társadalmi emelkedés útja szabadabbá vált, de újabban a demokratikus kormányformák és a kapitalizmus a társadalmi emelkedés különböző útjai közül a vagyonszerzés útját tolták az előtérbe és ezáltal megnehezítették a polgári erények és alattvalói érdemek révén való érvényesülést.

A társadalmi emelkedés, a kiválasztódás, a társadalmi organizmus életében, mint szerves és céltudatos selejtező folyamat jelenik meg előttünk, míg az állatok világában a kiválasztódás sok külső körülmény véletlen találkozása által megzavart, problematikusabb hatású folyamat. A társadalmi emelkedés

³ Werbőczy: Hármaskönyve. Előbeszéd 14—16. cím.

⁴ Kolosvári és Óvári: A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. Budapest, 1885. I. (14. 1.)

⁵ Ugyanott. IV. 2. (360. 1.)

lehetősége a társadalom regenerálóképességét a végsőig fokozza.

Az élő lények életfunkcióit a természeti törvények határozzák meg, a társadalom szervei és funkciói azonban nem annyira a természeti törvények, mint inkább az emberek célszerűségi ítéletei szerint szerveztetnek és szabályoztatnak. A társadalom teleologikus berendezéséhez nem a természeti törvények szolgáltatják a szabályokat, hanem egy másik világ: *az igazság, a jog és az erkölcs világa adja a normákat.*

Az emberiség és ezzel minden társadalom legmagasabb és legfenségesebb életcélja az igazság keresése és megvalósítása. Az abszolút értékű absztrakt igazság megismerése és megvalósítása emberi gyarlóságunk miatt igen sok akadályba ütközik. „Az igazságnak abszolút tisztaságban fénylő eszméje az egyes népi csoportok gondolatvilágában veszít abszolút értékéből és finomságából, s az egyes népek kultúrfokát, életviszonyait és szükségleteit visszatükröző és azokhoz alkalmazott relatív értékű és mértékké válik: az abszolút igazság légi eszméje az egyes népek konkrét gondolatvilágában relatív értékű *jog-eszmévé* sűrűsödik.“⁶

„Hogy a gyakorlati életben feladatát betölthesse, célját elérhesse: a jogeszmé tovább konkretizálódik, részleteződik s hasznossági és célszerűségi momentumokkal keveredve, a tétéles jogban nyer az élet szükségleteihez hozzáalkalmazott formát.“⁷

Az igazság átalakulásának útját az életben megvalósítható, de immár célszerűségi momentumokkal átítatott tétéles joggá nehezen lehetne tömörebben jellemezni, mint azt Molnár Kálmán tette.

A tétéles jog alkotói az emberi közületek: a község, a megye és az állam. A fejlődés kezdetén, igen primitív viszonyok mellett a közületek minden tagja részt vett a jogalkotásban és alkalmazásban. A közületek fejlődésével, főleg a közület tagjai számának nagymérvű szaporodásával szükségessé vált külön szervek létesítése, amelyeknek feladatává tették a jogalkotás és jogalkalmazás fontos funkciójának közérdekű ellátását.

⁶ Molnár Kálmán: A jogfolytonosság helyreállításának jogelvi szükségessége és lehetősége. Pécs. 1930. 1. lap.

⁷ Ugyanott. 2. lap.

Miután a társadalmak ezen intézményeit emberek alkotják, az a nehéz kérdés, hogy a sok ember közül kik bízassanak meg ezen funkciók ellátásával. Kik alkossák és képviseljék ezen intézményeket?

Mellőzhetjük ez alkalommal azon kérdés taglalását: hogyan keletkezett a fejedelmi, általában a közhatalom. Wieser Frigyesnek általunk már méltatott munkája: „Das Gesetz der Macht“ ad erre a kérdésre kimerítő választ, a multat látnoki szemmel megjelenítő, tárgyilagos történetbölcseletében. Minket itt csak az a kérdés foglalkoztat, hogy a már funkcionáló közhatalom milyen tapasztalatok, milyen elvek szerint válogatja ki a társadalom tagjai közül azokat, akikre a közhatalom gyakorlását a legkevesebb aggállyal lehetne rábízni.

Eleinte a harcban tanúsított erő és bátorság volt az egyedüli mérték, amelynek alapján a társadalom tagjait értékelte^v és selejtezte. Később a szellemi képességek is számba jöttek. A békealkudozásoknál tanúsított ügyesség, a diplomáciai küldetéseknél kifejtett ravaszság, vagyis a szellem fegyvereivel elért politikai sikerek háttérbe szorították a nyers erő kultuszát.

A magasabb erkölcsi kultúra a társadalmi emelkedés és selejtezés művét elvi alapokra fektette, melyek mint hagyomány, szokásjog és törvény szálltak az utókorra.

Szent Istvánnak fiához intézett intelmei méltók az első államalkotó szent király lángelméjéhez. Mély bölcsesség, emberismeret és aszkétikus önfegyelem árad belőlük. A magyar törvényhozás is felismerte Szent István intelmeinek politikai jelentőségét és márványba vésette, hogy az országháza kupolacsarnokából hirdessék a kormányzás és uralkodás nemzetalkotó és fentartó elveit.

Szent István intelmeit társadalompolitikai szempontból még nem méltányolták eléggé, pedig a belőlük áradó szellem tette naggyá és hatalmassá az árpádkori Magyarországot.

Ha összefoglaljuk társadalompolitikai tanulmányunk történetbölcseleti és szociológiai eredményeit, arra a következtetésre jutunk, hogy *az összeférhetlenség joga és tana a társadalmi kiválasztás módszereinek és szabályainak összefoglalása*, úgy amint azok a történelmi fejlődés folyamán az élet nagy iskolájában kialakultak, ahol könny, vér és szenvedés a tandíj.

Az összeférhetlenségi jog szabályait már a legrégebbi időktől kezdve alkalmazták a társadalmak mindazokkal szemben, akik a társadalom ügyeinek intézésére közvetlen befolyást gyakoroltak (fejedelmek, köztisztviselők), de azokra is, kik a közhatóságok választására bírtak befolyással, mint azon társadalom teljes jogú tagjai (választópolgárok). Általában az összeférhetlenségi jog megállapította mindazon emberi cselekményeket, amelyektől mindenkinek tartózkodnia kellett, ha valamely rendnek, vagy a társadalomnak teljes jogú tagja akart maradni és mint ilyen befolyást akart gyakorolni a közéletre.

„Ha a polgári jogegyenlőség proklamálását úgy fogjuk fel, mint a nemzet összes rendjeinek felemelését egy magasabb és tisztultabb életformára, akkor nem mellőzhetjük a régi összeférhetlenségi szabályok korszerű alkalmazását az új életformákra sem, mert enélkül a demokráciának csak árnyoldalait tapasztalhatjuk. A demokratikus kormányforma nélkülözheti a legkevésbé a tágabb értelemben vett összeférhetlenség realizálását, mert csak azáltal lehet a legméltóbbaknak biztosítani a politikai és gazdasági vezetőszerpet, *η*

Az összeférhetlenség szigorú szabályozása nélkül a nemzeti élet őserdőhöz hasonlít, amely ugyan buján virul, de benne a ragadozó vad a legnagyobb hatalom.

ZÁRSZÓ.

Munkám megírásánál kettős cél lebegett előttem: *szociológiai és társadalompolitikai*.

Szociológiai szempontból főleg az a kérdés érdekelt, hogy ha a társadalmi funkciókat kutatjuk és elemezzük, valóban csak materiális jellegű funkciókkal találkozunk-e, mint azt Spencer Herbert vélte, amelyeknek alapján a társadalom az állati organizmussal vethető egybe, vagy pedig e társadalmi funkciók inkább spirituális természetűek, s a materiális funkciók csupán durva külső analógia alapján állíthatók párhuzamba az élő organizmus egyes funkcióival?!

Levezettük, hogy a társadalom életét nem a biológiai törvények uralma jellemzi, hanem a társadalom életének hozzásimulása ethikai és jogi normákhoz. A liberalizmus az erkölcs kirekesztésére törekedett, a tiszta jogállam megteremtésére; ez a kísérlet gyászos kudarccal végződött. *Ezen kudarc illusztrátorai: a világháború és a gazdasági világválság. Véres ecsetjükkal borzalmasra festették a közelmúltat, nyomorúsággá a jelent, reménytelenné a jövőt.*

A jog, erkölcsi irányítás nélkül csak élettelen forma, amely megváltoztatott viszonyok mellett nagy igazságtalanságok szülőanyjává és törvényesítőjévé válhat, míg a tömegek átkai el nem söprik. A jog csak élő etikával, lelkiismerettel bíró emberek kezében áldás, akik nem hagyják magukat lenyűgözni az üres keretek által, hanem szemeiket magasabb igazságokra szegezve, önös érdekeiket félretéve, szolgálják embertársaik, a társadalom egyetemes érdekeit.

Itt változott át szociológiai témám társadalompolitikaivá, midőn múltunk jogtörténeti emlékei, szociológiai szempontok szerint feldolgozva, útmutatással szolgáltak arra nézve, hogy milyen gonddal igyekeztek őseink a köz szolgálatára alkalmas embereket kiválogatni és a káros elemeket ártalmatlanná tenni?! *önként kínálkozott feladatul annak kifejtése, hogy miként lehetne a feledés homályába merült, pedig sok vonásában fenséges összeférhetlenségi jogunkat a megváltozott modern viszonyokra is alkalmazni s hogyan lehetne a közéletünkön éktelenkedő fekélyeket kivágni a magyar feltámadás szolgálatában és érdekében.*

FORRÁSMŰVEK.

- Angyal Pál dr.:* A magyar büntetőjog tankönyve. Budapest, 1909.
- Ashley (W. J.):* Englische Wirtschaftsgeschichte. Leipzig, 1896.
- Balás Károly:* Politikai gazdaságtan. Budapest, 1922.
- Balás Károly:* Társadalmi politika. Budapest, 1924.
- Balás Károly:* A szociálpolitika főkérdései. Budapest, 1929.
- Béke fi Bemig:* A rabszolgaság Magyarországon az Árpádok alatt.
- Censor:* A nemzet pénze. Budapest, 1917.
- Ciccotti Ettore dr.:* Der Untergang der Sklaverei im Altertum. Berlinf 1910.
- Collins F. Howard:* Spencer Herbert synthetikus filozófiájának kivonata. Budapest, 1903.
- Corpus Juris Hungarici 1000—1931-ig.
- Dékány István:* Bevezetés a társadalom lélektanába. Pécs, 1922.
- Dékány István:* A társas én. Athenaeum, 1924.
- Demkó Kálmán dr.:* A felsőmagyarországi városok életéről. Budapest, 1890.
- Duray Kálmán:* A budai és pesti kőműves, kőfaragó és ács céhek. Budapest, 1914.
- Egyed István dr.:* Iparjog, Budapest, 1925.
- Ehrenberg:* Grosse Vermögen und ihre Entstehung und Bedeutung. Jena, 1902.
- Fest Aladár:* Fiume kereskedelme a középkorban. M. G. T. Sz. 1885.
- Gleicher Russwurm (Heinz) Freih.:* Der Adel eine politische Forderung. Preuss. Jahrbücher, 1924.
- P. Horváth (Alexander):* Eigentumsrecht nach dem hl. Thomas von Aquin. Graz, 1929.
- Iványi Béla:* Debrecen és a budai jog. Debrecen, 1924.
- Kerekes Gy.:* Nemes Almásy István kassai kereskedő és bíró. M. G. T. Sz. 1902.
- Király János:* Pozsony város joga a középkorban. Budapest, 1894.
- Kovachich:* Codex Authenticus Juris tavernicalis. Buda, 1803.
- Kováts Ferenc:* A városi adózás a középkorban. Pozsony, 1900.

- Kováts Ferenc dr.:* Nyugatmagyarország áruforgalma a XV. században. Budapest, 1902.
- Kolosvári és Óvári:* A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. I—VII. kötet. Budapest, 1885—1904.
- Krizsko Pál:* Egy körmöcbányai nagykereskedő a XV. században. M. G. T. Sz. 1898.
- Kunc Adolf dr.:* Szombathely monográfiája. Szombathely, 1800.
- Kuncz Ödön dr.:* A kereskedelmi és váltójog vázlata. Budapest, 1928.
- Kuncz Ödön dr.:* Részvényjogi reformkérdések. Budapest, 1913.
- Kuncz Ödön dr.:* Törvénytervezet a részvénytársaságról. I. T. lg. Jav. tára. XVII. évf. 5. szám.
- Kuncz Ödön dr.:* Törvénytervezet a részvénytársaságról, a szövetkezettről és a korlátolt felelősségű társaságról. Budapest, 1926.
- Lehóczky Tivadar:* Adatok árszabályzatunk történetéhez. M. G. T. Sz. 1894.
- Magyar Gazdaságtörténeti Szemle. Szerkesztette: Tagányi és Kováts, majd Kováts Ferenc dr.
- Magyary Zoltán:* A magyar közigazgatás racionalizálása. Budapest, 1930.
- Meltzl:* Az erdélyi szászok ipara és kereskedelme a XIV. és XV. században. Századok, 1892.
- Michnay és Lichner:* Ofner Stadtrecht. Pressburg, 1895.
- Molnár Kálmán:* A jogfolytonosság helyreállításának jogelvi szükségessége és lehetősége. Pécs, 1930.
- Ortvay Tivadar:* Pozsony város története. Pozsony, 1898.
- Pálosi Ervin dr.:* Budapest kriminalitása és moralitása az 1909—1925. években. Budapest, 1927.
- Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó. III.
- Biesser Jakab dr.:* Részvényjogi reformkérdések. (Magyar jogászegyleti értekezések.) Budapest, 1912.
- Sálamon Ferenc:* Budapest története. Selmecebánya város jogkönyve.
- Siklóssy Albert:* A prostitúció. Budapest, 1922.
- Somló Bódog:* Állami beavatkozás és individualizmus. Budapest, 1907.
- Surányi—Unger (Theo):* Philosophie in der Volkswirtschaftslehre. Jena, 1923. I. kötet.
- Schönere Zukunft. I—VII. évf.
- Schaub (Franz) dr.:* Der Kampf gegen den Zinswucher, ungerechten Preis und unlauteren Handel im Mittelalter. Freiburg in Br. 1905.
- Schmoll Lajos:* Adalékok Budapest székesfőváros történetéhez. I—II. köt.

- Schüler*: Siebenbürgische Rechtsgeschichte.
- Szádeczky Lajos dr.*: A céhek történetéből Magyarországon. Ért. a tört. tud. köréből. XIV. kötet.
- Szávay Gyula*: Győr monográfiája.
Történeti Tár 1890., 1891.
- Takács Sándor dr.*: Külkereskedelmi mozgalmak hazánkban. M. G. T. Sz.
- Thallóczy Lajos*: Gr. Benyovszky Móric haditengerészeti és kereskedelem-
politikai tervei. M. G. T. Sz. 1901.
- Tóth József*: Bírói függetlenség közigazgatási jogunkban. Budapest, 1930.
- Várnai Sándor*: Adalékok a régi pesti polgári rend társadalmi és gazda-
sági kialakulására. M. G. T. Sz. 1905.
- Wenczel Gusztáv*: Magyarország városai és város jogai a múltban és a
jelenben. Budapest, 1877.
- Werbőczy István*: Hármaskönyv.
- Wieser Friedrich*: Das Gesetz der Macht. Wien, 1926.
- Zelizy Danfffi dr.*: Debrecen szabad királyi város egyetemes leírása.
Debrecen.
- Zerinvári Zrínyi Miklós*: A török áfium ellen való orvosság. Budapest,
1903. Ferenczi Z. jegyzetével.